

2. évfolyam

2024. 1. szám

DÉL-DUNÁNTÚLI HADTÖRTÉNETÍRÁS

**AZ MTA PAB
HADTÖRTÉNETI MUNKABIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLEMÉNYEI**

LEKTORÁLT TUDOMÁNYOS TÖRTÉNELMI ÉVKÖNYV

A kiadványt szerkesztette:
Bene Krisztán és Végh Ferenc

A Szerkesztőbizottság elnöke:

Varga J. János

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor

Fischer Ferenc

Hermann Róbert

Veszprémy László

Visy Zsolt

A tanulmányok lektorai, azok közlésének sorrendjében:

Tóth Sándor László, Polgár Balázs, Tóth Ferenc, Hornyák Árpád,
Végső István, Takács Tibor

Idegen nyelvi lektor:

Bordás Bertalan

A borítót tervezte:

Lippai Attila

A tanulmányokban közzétett képek jogtisztaságáért
a Szerzők felelnek.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottság
Hadtörténeti Munkabizottsága.

A szám a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója
alkalmából szervezett ünnepi eseménysorozat keretében kerül kiadásra.

Felelős kiadó: Végh Ferenc

© Szerzők és szerkesztők

Nyomdai munkálatok:

Kontraszt Plusz Kft

Pécs, 2024

ISSN 2786-0639

TARTALOM/CONTENTS

Tanulmányok/Studies

BAGI ZOLTÁN PÉTER: Lajos Vilmos baden-badeni örgróf dél-dunántúli hadjárata (1686)	7
BAGI, ZOLTÁN PÉTER: The Campaign of Louis William, Margrave of Baden-Baden in Transdanubia (1686)	22
KONKOLY SÁNDOR: A Drávától Mohácsig. A felszabadító háború hadműveletei Dél-Baranyában (1687)	23
KONKOLY, SÁNDOR: From the River Drava to Mohács. Military Operations during the Great Turkish War in Southern-Baranya in 1687	46
JELENFI RÓBERT: A <i>Gazette de France</i> tudósításai Belgrád 1688. évi ostromáról	47
JELENFI, RÓBERT: The <i>Gazette de France's</i> Reports on the Siege of Belgrade in 1688	74
DÁVID FERENC: A drávaszabolcsi hídfőharcok 1945 márciusában	75
DÁVID, FERENC: The Bridge Head Battles around Drávaszabolcs in 1945	94

Közlemények/Essays

HUSZÁR MIHÁLY – NÉMETH ILDIKÓ: A marcali második világháborús emlékmű névlistájának elemzése és tanulságai	97
HUSZÁR, MIHÁLY – NÉMETH, ILDIKÓ: Drawing a Lesson from Analysing the List of Names of the Marcali World War II Memorial	111
TULIPÁN ÉVA: Dr. Lakos Károly halálesete és emlékezete. Az 1956-os Köztársaság téri ostrom Kaposvár környéki vonatkozásai	113
TULIPÁN, ÉVA: The Death and Remembrance of Dr Károly Lakos. Some Connections of the 1956-Siege of the Köztársaság Square to Kaposvár area	125

Szemle/Review

BARÁTH ZSOLT: Máté Gábor: "...most van ideje a marhahajtásnak!" A Dél-Dunántúl pusztulása 1683-1685-ben	129
BARÁTH, ZSOLT: Máté, Gábor: ["...now is the time to drive cattle!" The Destruction of the South Transdanubian Region in 1683-1685]	129

MISKI PÉTER: Polgár Balázs: Csata a Harsány-hegynél (1687) - Háború, régészet és kulturális örökségvédelem	135
MISKI, PÉTER: Polgár Balázs: [Battle of Mount Harsány (1687) - War, Archaeology and Heritage Protection]	135

Bibliográfia/Bibliography

A dél-dunántúli régió hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (2017–2021). Beköszöntő	143
--	-----

Bibliography of military history and archaeology of the South Transdanubian region (2017-2021). Foreword	143
--	-----

FAZEKAS FERENC: A dél-dunántúli régió ókori hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (Kr. e. 3000 – Kr. u. 476)	145
---	-----

FAZEKAS, FERENC: Bibliography of the Ancient Military History and Archaeology of the South Transdanubian Region (3000 BC - 476 AD)	145
--	-----

HARAMZA MÁRK: A dél-dunántúli régió középkori hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (476–1526)	149
---	-----

HARAMZA, MÁRK: Bibliography of the Medieval Military History and Military Archaeology of the South Transdanubian region (476-1526)	149
--	-----

VÉGH FERENC: A dél-dunántúli régió kora újkori hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (1526–1711)	155
---	-----

VÉGH, FERENC: Bibliography of the Early Modern Military History and Military Archaeology of the South Transdanubian region (1526-1711)	155
--	-----

BENE KRISZTIÁN: A dél-dunántúli régió új- és modernkori hadtörténeti bibliográfiája (1711–1956)	165
---	-----

BENE, KRISZTIÁN: Bibliography of the Modern Military History and Military Archaeology of the South Transdanubian region (1711-1956)	165
---	-----

A Munkabizottság hírei (2021–2023)/Military History Working Committee (2021–2023)

A tagság adatai/Membership	173
----------------------------	-----

Rendezvényeink/Conferences	177
----------------------------	-----

<i>E számunk szerzői/List of Contributors</i>	181
--	-----

Tanulmányok

**LAJOS VILMOS BADEN-BADENI ŐRGRÓF DÉL-DUNÁNTÚLI
HADJÁRATA
(1686)**

Buda 1686. szeptember 2-i visszavételét az egész keresztény Európa ünnepelte. A világraszóló diadal lendületét kihasználva a szövetséges hadak a Szulejmán nagyvezír vezette oszmán csapatok üldözésére indultak, hogy csatára kényszerítsék azokat.¹ Lotaringiai Károly herceg hadinaplójából tudjuk, hogy a parancsnoksága alatt álló erők egy héttel a Buda elleni végső rohamot követően már Pentelén táboroztak. Itt kapta a hírt a még szeptember 8-án Adonyból kiküldött magyar lovasságtól, hogy a nagyvezír – miután hadseregével átkelt a Sárvízen – módszeresen lerombolt minden útjába eső hidat, erősséget és települést, hogy üldözői előrenyomulását lelassítsa és megnehezítse. Károly herceg arról is tudomást szerzett, hogy az oszmán főszereg szeptember 12-én vagy 13-án érkezik meg Dárdára, ahol a nagyvezír erőit megosztja: egész málháját és csapatainak egy részét ugyanis átküldi a Dráva jobb partjára. Megmaradt erőivel pedig a szövetségesek hadmozdulatait akarja szemmel tartani úgy, hogy közben elkerüli az összecsapást.² A szövetséges hadsereg tovább nyomult előre, és szeptember 13-án Földvárra érkezett.

Ugyanezen a napon az Udvari Haditanács a hadjárat folytatását illetően fontos döntést hozott. Károly herceg, II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem és Theodor Heinrich von Stratmann udvari kancellár korábbi tárgyalására hivatkozva a haditanácsosok úgy határoztak, mivel az ellenség nem erős és ráadásul összezavarodott, ezért a legjobb az volna, ha a hadakat megosztanák. Az egyik seregtestnek Eszék felé kell nyomulnia, hogy felégesse az ottani hidat és elfoglalja Pécsét. A másik kikülönített hadnak a Dunán átkelve Szegedre kell vonulnia és elfoglalnia azt.³ Az udvari futár a döntéssel szeptember 16-án érkezett meg a paksi táborba, ahol három nappal később tartottak haditanácsot a hadjárat folytatásáról. Károly herceg hadinaplójában a következőképp foglalta össze az itt elhangzottakat: „2 seregstestre oszlanánk, az egyik Szegedet támadná meg, s onnan Erdélybe, majd Felső-Magyarországra menne, a másik pedig Pécsre, majd Horvátországba nyomulna”.⁴ A szeptember 19-én tartott paksi haditanácskozáson még nem született döntés a parancsnokok kilétéről; Károly hercegnek

¹ TÓTH 2021. 144.

² VARGA 1986. 144.; SZITA 1987. 78.

³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 299r No.: 41.; ÖStA KA AFA 1686-10-7

⁴ SZITA 1987. 79.

azonban már ekkor megvoltak a jelöltjei a posztokra. Hadinaplójában a következőket jegyezte le: „valószínűleg Badeni Lajos herceg vonul Pécsre, a Dunán pedig Caraffa gróf⁵ fog átkelni”.⁶ Károly herceg hamarosan meghozta döntését az ügyben. Az Udvari Haditanácsot szeptember 22-én a tolnai táborból írt levelében arról tájékoztatta, hogy Lajos Vilmos baden-badeni őrgróf vezetése alatt álló seregtestet elindítja a Dráva felé.⁷ A következő napon pedig közölte a haditanácsosokkal, hogy Esterházy János⁸ és Batthyány Ádám⁹ huszárait is a kiküldött had mellé rendeli.¹⁰

Károly herceg két döntését az Udvari Haditanács utólagosan, szeptember 29-én elfogadta. Ekkorra azonban már az őrgróf a melléje rendelt, összesen tizenhárom gyalog-, vértess- és dragonyos regimenttel,¹¹ valamint a magyar lovassággal hozzákezdett a hadművelethez, amelynek első lépéseként a gróf Friedrich Siegmund von Scherffenberg altábornagy és Erdődy Miklós horvát-szlavón bán vezette, Dráva mellett működő császári-királyi csapatokkal kellett egyesülnie Turanovac mellett.¹² Az Udvari Haditanács még a hadjárat megkezdése előtt igyekezett a megfelelő ellátmányt biztosítani a seregtest számára. A belső-ausztriai kancelláriát szeptember 29-én arra utasította, hogy az egyesült seregeket Grazból kell ellátni a szükséges élelemmel és hadszerekkel.¹³ A haditanácsosok október 1-jén jelezték Scherffenbergnek, hogy a csatlakozást követően a seregtest parancsnoka az őrgróf lesz, amit mind neki, mind beosztottjainak el kell fogadnia.¹⁴

⁵ Ti. Antonio Caraffa

⁶ SZITA 1987. 79.

⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol.: 383r No.: 138. Érdekességként meg kell jegyeznem, hogy a Frankfurt am Mainban szeptember 25-én megjelent *Journal* nevű újság egy három nappal korábban, Bécsben keltezett hírt közölt le. Ebben már a frankfurtiak azt olvashatták, hogy Caraffának Szeged, Károly hercegnek Eszék, míg az őrgrófnak Pécs ellen kell támadnia. Ugyanezeket az információkat közölte a Hanauban megjelentetett *Europäische Zeitung* is. Igaz, ez esetben a hír keltezésének dátumaként szeptember 26-át jelölte meg a kiadó. *Journal* von 25. Septembris 1686. Nummer 77.; *Europäische Zeitung* von 24. Septemberis 1686. Nummer 77.

⁸ Életére és tevékenységére lásd: PÁLFFY 1997. 277–278.

⁹ Életére és tevékenységére lásd: PÁLFFY 1997. 270., 276., 280.; TÓTH 2013. passim.

¹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol.: 383r No.: 139.

¹¹ Az egykorú német nyelvű lapokban a seregtestbe rendelt alakulatok számáról eltérő adatokat találunk. Az *Europäische Zeitung* két, Bécsből szeptember 29-én érkezett hírt is közölt ezzel kapcsolatban, ugyanazon lapszámban. Az egyikben tíz regimentről olvashatunk. A másikban már részletesebb tájékoztatást kapott az olvasó, amely szerint az őrgróf alá összesen hat vértess-, négy gyalogos- és két dragonyos regimentet rendelt Károly herceg. A *Journal* egy október 3-án Bécsből érkezett híre szintén ezt az adatot említette. *Europäische Zeitung* von 28. Septembris 1686. Nummer 78.; *Journal* von 2. Octobris 1686. Nummer 79.; Theatri Europaei 1691. 1026.; RÖDER 1839. 233.; VARGA 1986. 145.

¹² ÖStA KA AFA 1686-9-10.; SZITA 1987. 79.; BAGI 2019. 103.

¹³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 331r No.: 120.

¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 340r No.: 1.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 340r No.: 2.

Mielőtt a rendelkezésemre álló források alapján a hadjárat részletes bemutatásához kezdenék, fontos kitérnem két kérdésre: milyen stratégiai megfontolás alapján született döntés a Dél-Dunántúl elfoglalására? Miért Lajos Vilmos baden-badeni örgrófot jelölték a hadművelet irányítására?

„Ha az öreg kotlós kiröppent, mit tehetnek a csibéi?”¹⁵

A kaposvári bég ezzel a költőinek szánt kérdéssel hagyta el kapitulációját követően a rábízott erősséget, és vonult megmaradt vitézeivel Szigetvárra.¹⁶ Az igen találó megjegyzés arra vonatkozott, hogy Buda elvesztésével az Oszmán Birodalom magyarországi uralma is súlyosan megrendült. A Magyar Királyság székvárosának stratégiai szerepével majd másfél évszázada tisztában voltak a háborúzó felek. Fráter György és Ferdinánd király követei már négy hónappal Buda elestét követően, 1540 decemberében titkos szerződést kötöttek Gyalu várában. Ennek értelmében, ha a Német-római Birodalom, az örökös tartományok és a magyar rendek által kiállított sereg a következő évben visszahódítja Budát, úgy a Habsburg-házból származó magyar uralkodó jogara alatt egyesülhet az ország.¹⁷ Egy, a levéltárosok által az 1544. esztendőre datált iratban a névtelen szerző szintén Buda visszafoglalására irányuló hadműveletet írt le. Elképzelése szerint a keresztény seregnek először Esztergomot kellene ostrom alá vennie; ennek sikeres elfoglalását követően Buda alá vonulhatnának. Amennyiben ezt az erősséget is sikerülne visszahódítani, úgy Székesfehérvár az éhség miatt már nem sokáig tarthatná magát.¹⁸

Még a tizenötéves háború (1591–1606) kezdetén vetette papírra Nicolaus Gabelmann a Németalföldről frissen a magyarországi hadszíntérre érkezett Karl von Mansfeld tájékoztatására azt a stratégiai elképzelést, amely szerint a keresztény haderőt két nagyobb seregbe kellett volna osztani: a felső- és az alsó-magyarországiakra. Az előbbinek először Szolnokot kellett volna megszereznie, amely a legjobb tiszai átkelőhelyet védi, és egyben Hatvan stratégiai jelentőségét is erősen lecsökkentette volna az irat készítője szerint. Az alsó-magyarországi hadseregnek Esztergom ostromára kellett volna vonulnia. Amennyiben az erősség elesett volna, úgy Buda megtámadása lett volna a következő, amelyhez mind a két, tehát az alsó- és felső-magyarországi sereget is oda kellett volna rendelni. A Magyar Királyság székvárosának az elfoglalását követően a Duna mentén egészen Belgrádig lehetett volna előretörni, de úgy, hogy a hadsereget nagyobb ok nélkül ne osszák meg. Ennek az elfoglalását követően pedig a többi, még oszmán kézen lévő erősség rövid időn belül meg kellett, hogy adja magát.

¹⁵ SUGÁR 1983. 173.; VARGA 1986. 146.

¹⁶ *Mercurii Relation* 30. Novembris 1686 Nummer 48. Extract-Schreiben; Theatri Europaei 1691. 1028.; SUGÁR 1983. 173.; VARGA 1986. 146.

¹⁷ BARTA 1979. 74–75.

¹⁸ ÖStA KA AFA 1544-13-3.

Az irat készítője szerint feleannyi költségen és hadsereggel meg lehet ezeket ostromolni és elfoglalni, ha az előbb említett véghelyeket visszafoglalják az Oszmán Birodalomtól.¹⁹

Mindezekből két, egymással szorosan összefüggő következtetést vonhatunk le. Egyrészt megállapítható, hogy még mielőtt Raimondo Montecuccoli papírra vethette volna saját, a Kárpát-medence vízrajzára épülő hadműveleti tervét – amelyet Károly herceg is felhasznált hadjáratai során –, már léteztek ehhez kísértetiesen hasonló szakvélemények.²⁰ Az sem zárható ki, hogy Montecuccoli ezeket a saját koncepciója kialakításánál fel is használta. Másrészt már a 16. század végén megfogalmazódott az a stratégiai elképzelés, miszerint Buda, majd Belgrád elfoglalásával a még az Oszmán Birodalom kezén lévő erősségeket ne nagy költségekkel és veszteségekkel járó, ám kétes kimenetelű ostromokkal foglalják vissza, hanem elzárva utánpótlásuktól egyszerűen éheztessek ki azokat. A visszafoglaló háború idején az Udvari Haditanács tehát csak „leporolta” ezt a tervet és a gyakorlatban is – sikeresen – alkalmazta.²¹ Buda elestét követően a Dunántúlon három, stratégiai fontosságú erősséget tartottak még oszmán csapatok: Székesfehérvárt, Szigetvárt és Kanizsát. Ezeket kellett elvágni az utánpótlási lehetőségüktől és „háterszáguktól” Simontornya, Pécs, Siklós és Kaposvár elfoglalásával, valamint az eszéki Dráva-híd felégetésével.

Ami pedig az oszmán had hátrányára, az a szövetségesek előnyére vált: a hadjárat során megszerzett erősségekben őrségeket hagytak hátra. Az Udvari Haditanács több alkalommal is javaslatot kért arra vonatkozóan az őrgróftól, mely regimentek és kompániák maradjanak a Dráva mentén meghódított területeken. Ezek a csapatok a garnizonjuk környékét „élték fel”, az ottani javakból tartották el magukat. Ezzel egyrészt a hadszíntér közvetlen közelében teleltek ki, másrészt valamelyest csökkenteni lehetett a téli beszállásolásnak az osztrák örökös tartományokra nehezedő költségeit és terheit.²²

A vörös király: Lajos Vilmos baden-badeni őrgróf mint hadvezér

Az oszmán hadsereg vitézei által a jellegzetes vörös köpenye miatt vörös királynak²³ nevezett őrgróf hadvezéri képességeiről a kortárs Claude Louis Hector Duc de Villars, Franciaország marsallja a következőképpen vélekedett: *„Lajos badeni herceg (sic!) egy valódi katonaember. Szereti hivatását és minden figyelmét erre fordítja. Nagy bátorsága, és a harcban biztos és tisztán átlátja a helyzeteket. Tevékeny, mindig lovon ül és mindenkinél alkalmasabb arra, hogy nagy hadvezér váljon belőle, ha a fennhéjázás nem viszi tévútra. [...] Minden olyan erénnyel rendelkezik, amelyek annak*

¹⁹ ÖStA HHStA UA AA Fasc. 127. fol.: 47r–55r

²⁰ TÓTH 2021. 106–107.

²¹ SUGÁR 1983. passim.; VARGA 1986. passim.; TÓTH 2013. passim.

²² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol.: 477r No.: 75.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 361r No.: 86.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 370r No.: 127.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 375v No.: 141.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 391r No.: 1.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 400v–401v No.: 38.

²³ BAGI 2019. 67–68.

kellenek, aki egy napon méltó akar lenni egy hadsereg vezetésére.”²⁴ Az őrgróf tehát nem volt híján a katonai talentumnak a későbbi ellenfél megfogalmazása szerint.²⁵ Pályája pedig – némi személyes szimpátiának és családi kapcsolatnak köszönhetően – meredeken ívelt felfelé a Habsburg Birodalom hadseregében. Ifjúként számottevő harcászati és hadászati tapasztalatot szerezhette a francia-holland háború idején (1672–1679) olyan jelentős hadvezérek oldalán harcolva, mint Montecuccoli, V. Károly lotaringiai herceg vagy saját nagybátyja, Herman baden-badeni őrgróf. Katonai szolgálatát önkéntesként kezdte 1674-ben I. Lipót császár (1658–1705) szolgálatában, két év múlva már *Obrist-regiment-tulajdonosi* kinevezést kapott, 1679 májusában pedig vezérőrnaggyá (*Generalfeldwachtmeister*) léptették elő. Az uralkodó iránti hűségét, valamint a birodalom nyugati határának védelmében tett szolgálatait az 1679. február 5-én a Francia és a Svéd Királysággal megkötött bilaterális nijmegeni szerződések után sem feledték Bécsben. 1682 januárjában újra a császárvárosban járt, hogy részt vegyen azon a tanácskozáson, ahol a kialakult politikai helyzetet tárgyalták meg. Ez alkalomból I. Lipót császár február 1-jén a 27 éves őrgróft altábornaggyá (*Feldmarschalleutnant*) léptette elő. Egyes kortárs vélekedések szerint az uralkodó ezzel kívánta biztosítani hűségét és szolgálatát egy olyan tehetséges katonának, akinek az állama a Rajna mentén fekszik, ami az egyik stratégiai fontosságú hadszíntere lesz az elkövetkezendő, (ekkor még úgy látszott) a Francia Királyság elleni háborúnak.²⁶

Az uralkodói akarat komoly szerepet játszott abban, hogy Montecuccoli halála után az Udvari Haditanács élére 1681. február 21-i hatállyal Herman baden-badeni őrgróft neveztek ki. Bár kevesebb jogkört kapott, mint elődje, ám a bécsi udvar egyik legbefolyásosabb érdekcsoportjának, az úgynevezett spanyol pártnak²⁷ a tagjaként saját érdekeit is képes volt érvényesíteni bizonyos szintig. E kör támogatta II. Miksa Emánuel bajor választófejedelemet, Jenő savoya-carignanoi herceget (1663–1736) és Lajos Vilmos őrgróft is. A gyámként és egyfajta pótapaként is utóbbiért kiemelten felelősséget érző Herman már az 1670-as évek elején felismerte, hogy unokaöccse karrierjének elindítását a császári-királyi hadseregben egy regiment-tulajdonosi pátens megszerzésével lehet a leginkább támogatni. A francia-holland háború idején azonban kevés volt erre az esély: sokan vártak hasonló kinevezésre és Lajos Vilmos kedvéért pedig senki sem akart lemondani a rangot és pénzt jelentő tisztségről. Vilmos őrgróf támogatását és közbenjárását is maga mögött tudva Herman őrgróf tehát elhatározta, hogy lemond saját gyalogregimentjéről unokaöccse javára. Lajos Vilmos – aki eddig

²⁴ GREINER 1983. 103.

²⁵ BAGI 2019. 159–164.

²⁶ GREINER 1983. 96.

²⁷ Herman baden-badeni őrgrófon kívül az úgynevezett spanyol párt tagjai voltak még Carlo Emanuele d' Este, Borgomanero márkija, a Spanyol Királyság bécsi követe (1622–1695); Albrecht von Zinzendorf und Pottendorf főudvarmester, titkos tanácsos (1619–1683); Emerich Sinelli bécsi püspök (1622–1685); Christoph de Rojas y Spinola bécsújhelyi püspök (1626–1695).

nagybátyja kíséretében önkéntesen vett részt a hadműveletekben – tehát ezzel megkapta az esélyt arra, hogy karriert építsen a császári-királyi hadseregben. Valószínűsíthető, hogy a békét követően megszerzett vezérőrnagyi rang elnyerésében is szerepet játszott Herman őrgróf, ám az bizonyos, hogy unokaöccse altábornagyi pátensén már az ő aláírása szerepelt. Ebben az évben a Francia Királyság elleni háborúra készülve több előléptetésre is sor került, így az Udvari Haditanács elnökének nem esett nehezére, hogy saját unokaöccse számára is kiárjon egy magasabb rendfokozatot.

Herman őrgróf az elkövetkezendő években is minden lehetséges módon igyekezett újabb és újabb magas pozícióba juttatni támogatottjait a Montecuccolitól a főparancsnok-helyettesi, azaz az uralkodó után a második legmagasabb katonai rangba került Károly herceggel és az őt támogató udvari körökkel szemben. Az idő múlásával az Udvari Haditanács elnökének pozíciója azonban egyre inkább megrendült, amikor a spanyol párt két prominens és nagy befolyású tagja is távozott az élők sorából: Zinzendorf főudvarmester 1683-ban, majd Sinelli püspök 1685-ben. Befolyásának csökkenését a magyarországi főparancsnoki címért folytatott küzdelem jól mutatja. II. Miksa Emánuel meg volt győződve arról, hogy ez a tisztség neki jár; ő volt a rangidős fejedelem a hadjáratban és a bajor uralkodó választófejedelem, míg az ország nélküli Károly csak herceg. Ezért az volt a legfőbb kívánsága, hogy önálló parancsnok legyen, aki alá a lotaringiai herceg be van osztva. Károly mellett szólt azonban a császári sógorságon kívül tudása és tapasztalata, így I. Lipót és Marco d' Aviano kapucinus páter igyekezett helyreállítani a jó viszonyt a felek között. Ám ez csak ideig-óráig sikerült. Miután a választófejedelem feleségül vette az uralkodó leányát, úgy kalkulált, hogy a frigy révén végre megnyílik előtte a lehetőség arra, hogy a magyarországi hadsereg főparancsnoka lehessen 1686-ban. A császár azonban nem kívánta megfosztani ettől a tisztségtől Károly herceget, hogy így csináljon helyet a fiatalabb és igen erőszakos konkurensnek. Ezért egy áthidaló megoldás született: a lotaringiai herceg vezetése alatt marad a főserég, ám II. Miksa Emánuel részére egy önálló seregrészt állítottak össze, ahol császári-királyi regimenteket is parancsnoksága alá rendelték. Helyetteséül pedig kinevezték Lajos Vilmos baden-badeni őrgrófot. A választófejedelem nem volt teljesen elégedett a döntéssel, de végül elfogadta azt. Szándékáról, azaz a főparancsnokság megszerzéséről azonban nem tett le, ám ezt csak 1688-ban sikerült elnyernie.²⁸

A tehetséges és ambiciózus őrgrófnak nem kellett sokáig várnia arra, hogy saját hadvezéri képességeit is megmutassa országnak-világnak, hiszen – mint már említettem – 1686. szeptember 22-én egy, igaz leharcolt regimentekből álló önálló seregtesttel indult meg a Dél-Dunántúl visszafoglalására. A rendelkezésre álló már kiadott, illetve olyan eddig ismeretlen források segítségével, amelyek korábbi ismereteinket árnyalhatják és finomíthatják, kövessük nyomon a hadjáratot lépésről-lépésre.

²⁸ HÜTTL 1989. 133–134., 139–141.; BAGI 2019. 58–62.; TÓTH 2021. 99–144.

Az első állomás: Simontornya

Károly herceg a badeni örgrófnak adott parancsában első feladatként azt határozta meg, hogy a Dráva jobb partján, a szlavóniai Turanovac mellett táborozó seregtesttel egyesüljön, és foglalja el Pécsét, majd nyomuljon Eszék irányába. Ehhez azonban a legrövidebb út az említett egykori püspöki székhelyen és Szigetváron keresztül vezetett. Ezért a mindössze hozzávetőlegesen 10 000 lovassal és gyalogossal, valamint nyolc löveggel rendelkező Lajos Vilmosnak egy igen nagy kerülőt kellett tennie.²⁹ A tolnai táborból az örgróf seregtestével a Sárvíz mentén³⁰ vonult Simontornya irányába, amely erősség két részből állt. A várost – amely a kortársak szerint inkább hosszában, mint széltében volt nagy kiterjedésű – elsődlegesen a Sárvíz mocsár védelmezte. Ezen egy háromszáz lépés hosszú híd vezetett át, amelyen három kapu állt, mindegyike felvonóhíddal el látva. A település közvetlen védelmét egy harminc lépés széles árok és egy palánk látta el. A város közepén állt a kőből épült középkori vár; ezt szintén egy árok övezte.³¹

Simontornya falai alatt szeptember 26-án elsőként Batthyány Ádám huszárai és a német lovasság kompániái jelentek meg. Még aznap este a dragonyosok a védők heves muskéta- és ágyútüze ellenére a mocsáron keresztül egészen a várost övező árok külső pereméig jutottak, ahol három löveget is felállítottak. Ezek olyan hatásosan kezdték el törni a palánkfalat, hogy az ostromlottak kitűzték a fehér zászlót. A védőknek azonban csak egy része akarta feladni az erősséget, míg a többiek a további harc mellett kardoskodtak. Az örgróf erre üzent, hogy akinek kedves az élete, az adja meg magát. A meghasonlott védők a döntésre fél órát kértek, ám közben megérkezett a császári-királyi sereg gyalogsága is; ezt meglátva feladták a rájuk bízott erősséget. Az ostromlók a háromszáz fegyverforgató férfit foglyul ejtették, őket az örgróf Grazba küldte.³² A nőket és a gyerekeket Pécsre kísértette, míg a rácokat szabadon engedték.

Simontornya elfoglalását követően a császári-királyi hadak zsákmánya lett 18 löveg, több, mint 35 mázsa lőpor, 1200 gránát és más eszközök is. A szinte ép védművek védelmére az örgróf 200 zsoldost hagyott hátra.³³ Erről az örgróf szeptember 28-án keltezett levelében számolt be az Udvari Haditanácsnak.³⁴ A siker hírével Donat Johann Heißler von Heitersheim vezérőrnagy október 5-én

²⁹ RÖDER 1839. 233.; SUGÁR 1983. 164.

³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol.: 421v No.: 27.

³¹ *Journal* von 9. Octobris 1686. Nummer 81.; *Theatri Europaei* 1691. 1026.

³² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 400v–401v No.: 38.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 422r–423r No.: 101.

³³ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 354r No.: 61.; *Journal* von 9. Octobris 1686. Nummer 81.; *Die Europäische Relation* 11. Octobris 1686. Nummer 79.; *Mercurii Relation* 12. Octobris 1686 Nummer 41. Extract-Schreiben; *Mercurii Relation* 19. Octobris 1686 Nummer 42.; *Theatri Europaei* 1691. 1026–1027.; SUGÁR 1983. 164–165.; VARGA 1986. 145–146., SZITA 1987. 80–81.

³⁴ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 354r No.: 61.

érkezett meg Bécsbe.³⁵ Ugyanezen a napon Koháry István gróf Károly herceghez hozott jelentést Simontornya bevételéről.³⁶

Kaposvár első ostroma és megérkezés a turanovaci táborba

A császári-királyi csapatok a következő napon elindultak Kaposvár irányába. A frankfurt am maini *Journal* 81. számában egy október 10-én Bécsből érkezett hírre hivatkozva az jelent meg, hogy az örgróf az említett erősség környékét hatalmába akarja keríteni, figyelmen kívül hagyva, hogy őrségének létszáma sokkal nagyobb, erősítései sokkal erősebbek, mint Simontornyáé.³⁷ Erői az útba eső Pincehely, Ozora, Tamási, Döbrököz, Sásd és Dombó üresen hagyott palánkjait és várait megszállták,³⁸ majd valamikor október első napjaiban megérkeztek Kaposvár alá, amely szintén két részből állt: a Kapos folyó és mocsara által övezett várból és Rácvárosból. Előbbi falai kőből épültek, míg utóbbi védelméről tölgyfapalánk gondoskodott.³⁹ A császári-királyi csapatok ismét egy gyors támadást hajtottak végre. A Rácvárost sikerült is elfoglalniuk és kifosztaniuk, ám a vár ostromára nem is gondolhatott az örgróf, hiszen ehhez hiányoztak az ostromágyúk. Így a regimentek továbbmasíroztak Barcs és Turanovac irányába.⁴⁰

Az Altonaban október 19-én megjelent *Die Europäische Relation* két nappal korábban Bécsben keltezett hírre hivatkozva arról számolt be, hogy az örgróf lovassága és gyalogsága a hosszú meneteléstől és éhezéstől kimerülve október 9-én érkezett meg a Turanovaccal átellenben, a Dráva bal partján lévő Barcsra.⁴¹ Felmerül a kérdés, miért húzódott el majdnem két hétig az út Simontornyától a Drávaig. Ennek lehetséges magyarázatául érdemes idézni Károly hercegnek – a szövetséges hadsereg káli táborában október 13-án – a hadinaplójába lejegyzett sorait: „Nincsen különös hírünk a Dráva menti különítményünkről és nem tudjuk, hogy a szakadatlan eső, amittől folyton szenvedünk ebben a mocsaras országban, lehetővé teszi-e, hogy a szegedi és a pécsi vállalkozás tervét megvalósítsuk?”⁴² Az időjárás azonban nem csupán a Drávához történő felvonulást lassította. Bár mindenki abban reménykedett, hogy az örgróf, a bán és Scherffenberg erői már október 11-én vagy 12-én egyesülhetnek és indulhatnak Pécs ellen a megérkezett ostromágyúkkal és mozsarakkal, ám a valóságban nem ez történt.⁴³ A heves esőzés miatt ugyanis a folyó megáradt és a turanovaci hajóhidat szétszaggatta és magával sodorta. Mihelyt valamelyest apadásnak indult a víz-

³⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 354r No.: 61.; *Journal* von 5. Octobris 1686. Nummer 80.; *Mercurii Relation* 12. Octobris 1686 Nummer 41. Extract-Schreiben.

³⁶ SZITA 1987. 80–81.

³⁷ *Journal* von 9. Octobris 1686. Nummer 81.; *Theatri Europaei* 1691. 1026.

³⁸ VARGA 1986. 146.; BAGI 2019. 103.

³⁹ URBINO 1664. 172.

⁴⁰ *Mercurii Relation* 26. Octobris 1686 Nummer 43.; *Theatri Europaei* 1691. 1027.

⁴¹ *Die Europäische Relation* 19. Octobris 1686. Nummer 83.

⁴² SZITA 1987. 81.

⁴³ *Journal* von 16. Octobris 1686. Nummer 83.

szint, az őrgróf parancsot adott arra, hogy Scherffenberg erőit a balpartra hajókon átszállítsák. Ez az igen lassú művelet egészen október 14-ig eltartott. Az egyesült csapatok ekkor tudtak elindulni a Dráva, mint a Belső-Ausztriából jövő utánpótlás fő útvonala mentén nyugati irányba, hogy Erdődy hadait is magukhoz vegyék.⁴⁴

A Pécs elleni támadást azonban nem csupán az időjárás és a földrajzi adottságok hátráltatták. Az őrgróf október elején még Barcsról sürgette az Udvari Haditanácsot, hogy az ígért és a hadművelet sikeréhez elengedhetetlenül fontos élelmet, hadfelszerelést, valamint az ostromműveletek irányításához értő szakembereket (Gabriele Vecchi *Generalfeldwachtmeister*⁴⁵ és egy bizonyos Goullan hadmérnököt) azonnal küldjék meg csapatai számára.⁴⁶ Vecchi már október 14-én a Dráva melletti táborból írt levelet az Udvari Haditanácsnak,⁴⁷ és az élelem, valamint a hadszerek is megérkeztek, ám ez újabb problémákat vetett fel. Az őrgróf október 15-én kelt jelentésében leírta, hogy az előző napon zsoldosai között a Belső-Ausztriából érkezett ellátmányból néhány napra elegendő élelmet, azaz kenyeret osztatott ki. A lovak takarmányozásához szükséges zabról pedig nem hallottak. A gondokat tovább tetézte, hogy nem állt rendelkezésre elegendő számú szekér. A meglévőkre a hadszereket pakolták fel, míg a lovasok és a gyalogosok saját ellátmányukat kénytelenek voltak magukkal vinni. Ez pedig azt vetítette előre, hogy miután Pécs alá érkeznek, és a felszerelést lepakolják a szekerekről, vissza kell küldeniük azokat kísérettel együtt az ellátmányért.⁴⁸ Az őrgróftól mindezek mellett aggasztotta, hogy már október közepe volt és így a hadjárat célkitűzések teljesítésére egyre kevesebb ideje marad. Ennek ellenére eltökélt volt abban, hogy Pécsét még a tél beállta előtt megostromolja és meg is szerzi.⁴⁹

Pécs visszafoglalása

Az őrgróf Dráva mentén vonuló seregtete október 16-a délutánján érkezett meg az egykori püspöki székhely falai alá. Maga az erősség két részből állt. A nagy kiterjedésű várost csupán egy árok és egy palánkfal övezte. Ennek az északnyugati sarkában egy sziklatetőn állt a püspökvár, amely védelmét a kettős fal, a bástyák és a kaputorony adta, amelyet egy barbakán is biztosított.⁵⁰

A városon még szeptember 3-án korán reggel, öt órakor rajtaütöttek a turanovaci táborból elindult, Makar János *Obristleutnant* vezette horvát és német csapatok. A támadás sikeresen indult, hiszen a lovasság a szigeti és a budai kapu

⁴⁴ ÖStA KA AFA 1686-10-4; ÖStA KA AFA 1686-10-8; RÖDER 1839. 233–234.

⁴⁵ SUGÁR 1976. 201–205.

⁴⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol.: 433v No.: 134.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 340r No.: 1.

⁴⁷ ÖStA KA AFA 1686-10-4

⁴⁸ ÖStA KA AFA 1686-10-6

⁴⁹ ÖStA KA AFA 1686-10-6; ÖStA KA AFA 1686-10-7; *Die Europäische Relation* 19. Octobris 1686. Nummer 83.

⁵⁰ RÖDER 1839. 234.; SUGÁR 1983. 167.

ellen intézett áltámadása alatt a gyalogság – nem törődve a törökök ellenállásával – a siklósi kapu környékét rohanta meg. A támadók hamarosan átjutottak a városfalon és kinyitották a kaput. A heves utcai harcban megpróbálták elvágni a menekülő törökök útját a várba, de ez nem sikerült nekik. A fosztogatni kezdő támadókra a várból kitörtek, de ezt bátran visszaverték. Kiszabadítottak a város keresztény lakosai közül ezret, akik között 18 fogoly is volt. Utóbbiakat, a nagyvezír parancsa szerint ki kellett volna végezniük. A harcban levágtak majd ötszáz törököt, közöttük a híres Ali béget, a kádit, tizenkét sahint⁵¹ vagy „nemest”, és tíz szpáhit. A keresztények vesztesége harmincöt halott és hozzávetőlegesen harminc sebesült volt. Sok zsákmányt szereztek; az összes gyalogos és lovas olyanmire megpakolta magát, amennyire csak tudta, 2000 marhát pedig elhajtottak. A várost nem gyújtották fel abban a reményben, hogy a hátrahagyott zsákmányt majd a vár elfoglalásakor megszerzik. Ennek ellenére a harc közben tüzet fogtak az épületek és sok leégett közülük. Makar szeptember 9-én zsákmányával és néhány törökkel szerencsésen visszatért a turanovaci táborba.⁵²

A Bádeni Lajos vezette haderő, mint említettük, október 16-án érkezett meg a város alá. Okulva a keresztények rajtaütésének sikeréből, azaz, hogy a nagy kiterjedésű és gyengén megerősített várost nem lehet eredményesen védeni, illetve, hogy az itteni házak ne adhassanak fedezéket az ostromlóknak, az örgróf seregtete közeledtének a hírére a védőket irányító anatóliai pasa úgy döntött, hogy minden boroshordót a földön összetörtet, és a felgyújtat. A lakók pedig mindenükkel együtt a várba menekültek. A dragonyosok ezt észrevették, a kaput felrobbantották és benyomultak a városba. Őket követte még ezer muskétás is, akik eloltották a tüzet és állásokat foglaltak. A következő napon elkezdtek a futóárkok, illetve a négy ostromúteg és mozsárágyú állás szabályszerű kiépítését. Utóbbiak október 18-án működésbe is léptek oly nagy sikerrel, hogy egy, a nap folyamán a várból kiszökött török vallomása szerint a vár tetőzetének a felét már le is szakították a lövedékek. Ugyanő arról is tájékoztatást adott, hogy az őrség ezer lovasból és kétezer gyalogosból állt. Az ostromlók futóárkai október 20-án éjjel elérték a vár vizesárkát, és a következő napon már rohamra alkalmas rés tátongott a falakon. A védőket ráadásul a szomszág is gyötörte, mivel a se reggel érkezett hadmérnökök már az ostrom kezdetén elzárták a vár vízforrását. A megrémült és elcsigázott ostromlottak ezért vörös, sárga, zöld, és fehér zászlókat tűztek ki és meg akarták adni magukat, hogy minden vagyonukkal elvonulhassanak. Az örgróf azonban hallani sem akart erről, mivel zsoldosainak – a sok nélkülözést követően – szabadrablást ígért. Végül azonban nem rohammal esett el a vár, mivel a felek dűlőre jutottak egymással. A védők kényre-kedve, azaz feltétel nélkül megadták magukat. Október 22-én a pasa, hét alajbég és kétezer fegyverforgató vonult ki a várból. Utóbbiak között hatszáz janicsár is volt,

⁵¹ Sáhíndzsi. Jelentése solymász, aki a szultáni vadászatokhoz szükséges sólymokat nevelte fel. HEGYI 2007. 367.

⁵² ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 324r-v No.: 105.; *Journal* von 16. Octobris 1686. Nummer 83.; *Europäische Zeitung* von 22. Septemberis 1686. Nummer 76.

valamint szpáhik. Emellett nők, gyerekek és rációk; összesen majd hatezer fő hagyta el Pécsét, akiknek döntő részét fogolyként Grazba kísérték. Bár a szabadrablásról a zsoldosoknak le kellett mondania, ám így is jelentős zsákmányra tettek szert. A beszámolók szerint a várban 18 ágyút, valamint nagy mennyiségű élelmet és muníciót találtak. Ez utóbbi azért is fontos volt, mivel az ostromot megelőzően Lajos Vilmos attól tartott, hogy a Dráván igen akadozva érkezett készletek elégtelenek lesznek a hadjárat sikeres lebonyolításához.⁵³

A győzelem hírére Bécsbe Karl von Saurau vitte meg, akivel az őrgróf elküldte a fogságba esett pasát, valamint a vár főzászlóját is.⁵⁴ Lajos Vilmos a stratégiai fontosságú helyen jelentős hadat hagyott hátra. A várba Hans Karl Graf von Thüngen vezérőrnagy parancsnoksága alatt – részben vagy egészben – három gyalogregimentet hagyott: a teljes Thüngen regimentet, a Leslie regiment felét és a Heister regiment három kompániáját. A városba pedig a vértess lovasságból a Montecuccoli, a Paze és az Herbeville regimentek felét helyezte el. Vezetésükkel az őrgróf Franz (Francisco) Christoph (Cristoforo) Freiherr von Amenzaga *Obristleutnant*ot bízta meg.⁵⁵

Siklós és az eszéki híd

Pécs elfoglalását követően az őrgróf seregteste – minden szükséges dologgal ellátva – Siklós irányába indult, amelynek ostromát október 24-én kezdték meg. Hasonlóan Simontornyához, Kaposvárhoz és Pécshez, az itteni erősség is két részből állt. Lajos Vilmos október 30-án kelt jelentése szerint a várost meglehetősen jó állapotban lévő falak és tornyok védelmezték, amelyeket még egy mély árok is övezett. Az őrgróf által leírt vár egy sziklán állt, amely védelméről dupla falak, valamint kis védművek és a kaput védelmező barbakan gondoskodott. Lajos Vilmos mindezek miatt úgy vélte, hogy Siklós egy olyan erősség, amelyet kis létszámú erővel is könnyen és jól lehet védeni. Ez persze lehetett a részéről utólagos mentegetőzés is, hiszen a néhány száz főnyi oszmán vitéz hat napig kitartott, és sokáig hallani sem akartak a megadásról. Az ostromlók hatásos tűzérsege miatt azonban hamarosan rohamra alkalmas rés tátongott a falon. Emellett három akna is robbantásra készen állt. Az addig bátran védekezők a résen keresztül parlamentert küldtek, hogy a megadás feltételeiről tárgyaljanak. Az őrgróf ez esetben is csak abba ment bele, hogy az ostromlottak feltétel nélkül adják meg magukat, akik végül ebbe bele is mentek. A Siklósról kivonuló több, mint háromszáz fegyverforgatót fogságba vetették, az asszonyokat szabadon engedték, míg a gyerekeket szétosztották a zsoldosok között. A császári-királyi

⁵³ ÖStA KA AFA 1686-10-6; ÖStA KA AFA 1686-10-9; ÖStA KA AFA 1686-10-10; ÖStA KA AFA 1686-10-11; *Journal* von 30. Octobris 1686. Nummer 87.; *Theatri Europaei* 1691. 1027.

⁵⁴ ÖStA KA AFA 1686-10-16; *Journal* von 30. Octobris 1686. Nummer 87.; *Theatri Europaei* 1691. 1027.

⁵⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 400v–401v No.: 38.; *Journal* von 30. Octobris 1686. Nummer 87.; RÖDER 1839. 235.

seregtest kezére újabb jelentős készletek kerültek. A beszámolók szerint az erősségben tizenkét löveget, valamint nagy mennyiségű élelmet és lőport találtak.⁵⁶

Az örgróf a várban és a városban jelentős létszámú őrséget hagyott hátra Gabriele Vecchi parancsnoksága alatt, majd megmaradt erőivel hamarosan megindult az eszéki Dráva-híd baloldali hídfőjét védelmező Dárda ellen.⁵⁷ A palánkot védő háromszáz fő, észlelve a császári-királyi seregtest közeledtét, elhagyta a rábizott erősséget, otthagya a védművekre vontatott lövegeket is. Az örgróf azonban az üldözésekre küldte a lovasságát, amely hamarosan be is érte a menekülőket. Az üldözők és az üldözöttek között heves csatározás alakult ki a Dráva fölött átívelő hajóhíd északi végénél. Végül a menekülőknél sikerült elszakadniuk támadóiktól, és az építményt is elbontaniuk. Az eszéki törökök pedig tizenkét löveggel és muskéták tüzével egész éjen át lőtték a császári-királyi lovasságot. A támadókat azonban ez nem akadályozta meg abban, hogy a hídszerkezet többi részét felgyújtsák; így lehetetlenné tették, hogy a törökök át tudjanak kelni újra Baranya vármegye területére.⁵⁸

Kaposvár másodszor

A sikeres dárдай támadást követően az örgróf megmaradt csapataival a zsoldosok számára téli szállásul kijelölt Belső-Ausztria felé vette útját.⁵⁹ A *Wochentliche Ordinari-Reichs-Post-Zeitungen* november 23-án megjelent számában azt olvashatjuk, hogy a Dráva vidékéről a császári-királyi seregtest november 3-án visszatért Siklóshoz, majd – Lajos Vilmos döntése alapján – elindult Kaposvár felé.⁶⁰ A császári-királyi csapatok november 9-én érkeztek meg az erősség falai alá. Az ostromlottak kezdetben bátran védekeztek. A mindig a harc forgatagában lévő örgróft is kétszer majdnem eltalálták. Mindegyik alkalommal a lova alatt robbantak a lövedékek. Azonban ugyanúgy, mint Pécs vagy Siklós esetében, az előrehaladott ostrommunkálatok arra kényszerítették a béget, hogy a keresztény tolmács felszólítására november 13-án megállapodást kössenek. Velük az örgróf már kegyesen viselkedett, így a még ugyanezen a napon kivonult védők mindenüket magukkal vihették Szigetvárra. Az erősség védelmére Hofer *Hauptmann* parancsnoksága alatt a baden-badeni gyalogregiment három kompániáját rendelték. A győztesek zsákmánya lett huszonnégyszáz löveg, illetve nagy mennyiségű élelmiszer és muníció is.⁶¹

⁵⁶ ÖStA KA AFA 1686-10-16; Theatri Europaei 1691. 1027.; SUGÁR 1983. 168–169.

⁵⁷ ÖStA KA AFA 1686-10-16; Theatri Europaei 1691. 1027.; SUGÁR 1983. 169.

⁵⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 372. fol.: 477r No.: 75.; *Wochentliche Extra Ordinari-Zeitungen* den 22. Novembris 1686. Nummer 47.; Theatri Europaei 1691. 1027–1028.; SUGÁR 1983. 171–172.

⁵⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 375v No.: 141.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 391r No.: 1.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 373. fol.: 400v–401v No.: 38.; *Wochentliche Ordinari-Reichs-Post-Zeitungen* den 23. Novembris 1686. Nummer 47.

⁶⁰ *Wochentliche Ordinari-Reichs-Post-Zeitungen* den 23. Novembris 1686. Nummer 47.

⁶¹ *Wochentliche Extra Ordinari-Zeitungen* den 6. Decembris 1686. Nummer 49.; *Wochentlicher Ordinari-Friedens und Kriegs-Currier M DC LXXXVI November oder Wintermonat Num. IV.*; *Mercurii Relation* 30. Novembris 1686 Nummer 48. Extract-Schreiben; Theatri Europaei 1691. 1028.

Összegzés helyett

Kaposvár elfoglalását követően az őrgróf a megmaradt mintegy 8000 fős hadával tovább vonult a téli szállásul kijelölt Belső-Ausztria irányába.⁶² A mintegy másfél hónapos hadjáratának eredményeként a Dráva bal partjának végházai – kivéve a három főerősséget, Székesfehérvárt, Szigetvárt és Kanizsát –, valamint Tolna, Somogy és Baranya vármegyék újra keresztény kézre kerültek.⁶³ Ugyan az őrgróftól Alexandro Mavrocordato portai főtolmács a nagyvezír parancsára felpanaszolta az Udvari Haditanács elnökénél, mondván nem tartotta be a Simontornyán, Pécsett és Siklóson kötött megállapodásokat, ám ez a próbálkozás nem befolyásolta a győztesek örömét. Lajos Vilmos – miután elhelyezte regimentjeit a kijelölt kvártélyokban – Bécsbe utazott, hogy ott november 28-án személyesen számoljon be az uralkodónak a sikerekről.⁶⁴ I. Lipót pedig tábornagygyá léptette elő az ambiciózus és tehetséges hadvezért.⁶⁵

⁶² *Mercurii Relation* 30. Novembris 1686 Nummer 48. Extract-Schreiben

⁶³ *Wochentliche Extra Ordinari-Zeitungen* den 6. Decembris 1686. Nummer 49.

⁶⁴ *Journal* von 25. Novembris 1686. Nummer 95.

⁶⁵ *Europaeische Zeitung* den 16. Decembris 1686. No. 94.

Forrás és szakirodalom

Levéltári források

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)
Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)
Ungarische Akten (UA)
Allgemeine Akten (AA)
Fasciculus (Fasc.)
Konvolutum (Konv.)
folio (fol.)
Kriegsarchiv (KA)
Hofkreigsrat (HKR)
Protokolle (Prot.)
Expedit (Exp.)
Registratur (Reg.)
Band (Bd.)
folio (fol.)
recto (r)
verso (v)
Nummer (No.)

Alte Feldakten (AFA)

Korabeli periodikumok

Europäische Relation
Europaeische Zeitung
Journal
Mercurii Relation
Wochentliche Extra Ordinari-Zeitungen
Wochentlicher Ordinari-Friedens und Kriegs-Currier
Wochentliche Ordinari-Reichs-Post-Zeitungen

Irodalom

BAGI 2019 = Bagi Zoltán Péter: *Türkenlouis. Bádeni Lajos (1655–1707)*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, 2019.
BARTA 1979 = Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1979.

GREINER 1983 = Greiner, Christian: Der „Türkenlouis“. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden-Baden als Reichsfürst und kaiserlicher Offizier in den Türkenfeldzügen von 1683 bis 1692. In: Allmayer-Beck, Christoph (Hrsg.): *Internationaler Kongress für Militärgeschichte*. Wien, [Heeresgeschichtliches Museum], 1983. 93–113.

HEGYI 2007 = Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. I–III. kötet. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete, 2007.

HÜTTL 1989 = Hüttl, Ludwig: Miksa Emanuel bajor választófejedelem és Magyarország visszafoglalása az oszmánoktól. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, [Baranya Megyei Levéltár], 1989. 127–152.

PÁLFFY 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 2. 257–288.

RÖDER 1839 = Röder von Diersburg, Philipp: *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*. I. Band. Karlsruhe, Verlag der Ehr. Fr. Müller'schen Hofbuchhandlung, 1839.

SUGÁR 1983 = Sugár István: *Lehanyatlak a török félhold*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1983.

SZITA 1987 = Részletek Lotharingiai Károly fővezér naplójából 1686–1687. Ford.: Szita László. In: Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 75–145.

Theatri Europaei 1691 = *Theatri Europaei Continuati, Zwölffter Theil, Das Ist: Abermalige Ausführliche Fortsetzung Denk- und Merkwürdigister Geschich-ten*. Frankfurt am Main 1691.

TÓTH 2021 = Tóth Ferenc: *A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690)*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, 2021.

TÓTH 2013 = Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged, SZTE BTK, 2013.

URBINO 1664 = Urbino, Theofilo: *Türckisches Städt-Büchlein...* Nürnberg 1664.

VARGA 1986 = Varga J. János: *A fogyó félhold árnyékában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.

The Campaign of Louis William, Margrave of Baden-Baden in Transdanubia (1686)

The recapture of Buda on 2 September 1686 was celebrated throughout Christian Europe. Capitalising on the momentum of this world-changing triumph, the armies of the Holy League set out in pursuit of the Ottoman troops led by Grand Vizier Suleiman to force them into battle. But by mid-September the Grand Vizier had retreated to the right bank of the river Drava. At that time, the Aulic War Council commissioned Louis William, Margrave of Baden-Baden, to recapture the Southern Transdanubia with the regiments assigned to him. In his orders to the Margrave of Baden-Baden, Charles V, Duke of Lorraine and Bar's first task was to unite with the army camped on the right bank of the Drava near Turanovac in Slavonia, then to capture Pécs and advance towards Osijek. On 22 September 1686, the talented and ambitious Margrave set out with his troops, and in about a month and a half he recaptured Simontornya, Pécs, Siklós and Kaposvár from the Ottoman Empire. In my study I present the main events of the campaign, mainly based on new sources.

Keywords:

The Great Turkish War, Louis William, Margrave of Baden-Baden, Charles V, Duke of Lorraine and Bar, Grand Vezier Suleiman, Southern Transdanubia, Turanovac, Simontornya, Pécs, Siklós, Kaposvár, Osijek.

**A DRÁVÁTÓL MOHÁCSIG.
A FELSZABADÍTÓ HÁBORÚ HADMŰVELETEI DÉL-BARANYÁBAN
(1687)**

A Harsány-hegyi csata 1687. augusztus 12-én a keresztény szövetséges hadsereg csapatainak elsöprő győzelmével végződött. A méltán elhíresült diadalt gyakran a második mohácsi csatának is nevezik, s ekképp emlegették már saját korában is, holott az 1687. év harci cselekményeit figyelembe véve sokkal találhatóbb lenne mohácsi csatákról beszélni. (A Harsány-hegyi győzelmet számos közel egykorú forrás Mohácshoz való földrajzi közelsége és a két csata közötti párhuzam szimbolikus jelentősége miatt említi második mohácsi csatának, ugyanakkor a hetekig tartó előcsatározások egyik gócpontja valóban Mohács közelében volt.)¹ Az előző esztendő őszi hadjáratával beköszönő háborús körülmények szinte észrevétlenül csaptak át az 1687-es év küzdelmeibe, amelyek kétség kívül a dél-baranyai régióban okozták a legnagyobb pusztítást. A Harsány-hegyi csata a rendelkezésre álló rendkívül gazdag írásos és illusztratív forrásainknak köszönhetően az egyik legalaposabban feldolgozott ütközeté vált a visszafoglaló háború kiemelt eseményei körében.² Jóval kevesebb figyelem irányult azonban a csatát megelőző és követő fegyveres konfliktusokra, amelyek valóságos hadszíntérre alakították a térséget, ahogyan azt legszembevetőbb módon talán Bádeni Lajos császári tábornagy helyzetjelentése érzékelteti. Az Udvari Haditanács elnökének 1687. július elején írt levelében lakonikus tömörséggel foglalta össze a tervezett csapatösszevonások előtt kialakult hadi helyzetet: „A Drávától Mohácsig elterülő vidéken megállás nélkül folynak a harcok, amelyekben sokszor ezrednyi erők vesznek részt, főleg a felderítők küzdenek egymással, hogy jobb pozíciókat találjanak a maguk fő ereje részére, valamint, lehetőleg minél több hadifoglyot és élelmezőt ejthessenek.”³

A bádeni őrgróf sorai akár jelen tanulmányunk zárómondatának is tökéletesen megfelelnek, egyúttal jól szemléltetik azt a harci potenciált, amelynek régészeti lenyomatáról méltatlanul kevés szó esik az 1526-os mohácsi csatátér kutatásának árnyékában. Holott – ugyancsak a rendelkezésre álló forrásaink bázisára támaszkodva – kellő határozottsággal kijelenthetjük, hogy aligha akad az említett délkelet-baranyai régióban akár csak egy hektárnyi terület, amelyről biztosan állíthatnánk, hogy nem volt részese a korszakbeli fegyveres küzdelmeknek. Ez alól legfeljebb a földrajzi környezet jellege adhat felmentést, hiszen a szántóföldek térnyerését szolgáló vízrendezések és erdőirtások megindítása

¹ TÓTH 2022. 255–262.

² SZITA 1987.; POLGÁR 2020. 70–149.

³ SZITA 1993a. 124.

előtt a mocsaras-vizenyős – katonai műveletekre alkalmatlan – térszínnek aránya, valamint az erdősültség mértéke a mainál jóval magasabb volt a térségben. Erre utaló adatok a 17. század végi írott forrásainkban is rendre megjelennek, ahogy mindezt a legújabb környezeti tájrekonstrukciós modellek is megerősítik.⁴ A mára nagyrészt ismertté vált, ám korántsem teljes volumenében feldolgozott hadinaplók, hadi- és diplomáciai jelentések, illetve haditudósítások anyagából kitűnik, hogy az 1687-es dél-dunántúli hadjárat hadmozdulatai a Mohács–Siklós–Old–Valpó–Eszék–Dárda–Baranyavár központi helyekkel jellemezhető térséget érintették a legintenzívebben. A csatározások minden bizonnyal a Mohácsról Pécsre, Siklóstra, Baranyavárra, illetve a drávai átkelők irányába tartó útvonalak mentén lehettek a legaktívabbak (3. ábra). Földrajzi értelemben tehát a leghevesebb küzdelmek a Mohácsi-sík – Dráva-mellék – Drávaköz tájegységek területén folytak, amelybe, bárhog is nézzük, az 1526-os mohácsi csata új helyszínéként favorizált Majs környéki terület is maradéktalanul beletartozik.⁵ Habár forrásaink bőségesek, az összecsapások minden egyes helyszínét természetesen nem azonosíthatjuk, hiszen mindkét oldalon mozgékony lovas egységek küzdöttek egymással, amelyek nagyobb távolságokra is eljuthattak. Az is jól látható, hogy az 1687. év küzdelmeinek topográfiai határai jóval túlmutatnak a Mohácsi teraszos sík földrajzi keretein, ám a felszabadító háborúk hadileleteinek kérdése számos korábbi elemzésből teljesen hiányzik, vagy szélsőségesen alulreprezentált. A Mohácsi-sík hadászati szempontból rendkívül terhelt földrajzi térkategória, ahol különböző korok harci cselekményeinek emlékei keveredhettek egymással. Ennek ellenére egyes kutatók, illetve kutatócsoportok az érintett terület hadilelet-képződési időszakát vizsgálva – véleményünk szerint – indokolatlan elfogultságot tanúsítottak és tanúsítanak ma is az 1526-os csata harctéri emlékei iránt. Legutóbb a majs csatatér-koncepció kapcsán hallhattunk olyan elképzelésekről, amelyek az elpusztult középkori Nagymajsa területéről származó hadileletek többségét az 1526-os mohácsi csata maradványaként interpretálja.⁶ Az érintett kutatócsoport tagjai helyesen jegyzi meg, hogy az általuk vizsgált falunyom térsége része volt egy ütközetnek, ugyanakkor az elmúlt évek közzétett eredményei alapján szembetűnő, hogy nem számolnak a vizsgálat alá vont térségben más korok fegyveres konfliktusaival, ezért a helyszínről fémkereső műszeres kutatással gyűjtött hadileletek zömét – különösen a kézi tűzfegyver-lövedékeket – az 1526-os csata hadmozdulataihoz kapcsolják. Terepi kutatásaik és Brodarics István gyakran idézett, helyenként sajátosan értelmezett mondatai alapján feltevésük szerint: „...Majs határában található falunyomon és környékén egy jelentős, 16. századi összecsapás zajlott. Mivel más hasonlóan jelentős összecsapásról e hely tágabb környezetéből nincs tudomásunk, az 1526-os csata a legvalószínűbb esemény, amelyhez a helyszínt és a leleteket köthetjük.”⁷

⁴ GYENIZSE–MORVA 2020. 101–122.

⁵ BERTÓK 2014. 14.

⁶ BERTÓK–HARAMZA–NÉMETH 2020. 132–140.

⁷ BERTÓK–SZABÓ–HARAMZA–SZAJCSÁN–SIMON 2020. 114.

A fenti idézet cáfolatára azonban meg kell jegyeznünk, hogy a legvalószínűbb esemény, amelyhez a Mohácsi-sík területén fellelhető kora újkori hadileleteket köthetjük nem az 1526-os mohácsi csata, hanem egy hosszabb időszakot felölelő, volumenét és lokális hatásait tekintve jóval meghatározóbb harci cselekmények sorozata volt. Ez a bevezetőben említett 17. század végi törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699) időszaka, amely Buda bevételét (1686) követően ismét lángba borította az egész dél-dunántúli régiót.⁸ Az éveken át tartó permanens csatározások szinte teljesen felőrlték e vidéket, s a kietlen pusztaság korát elhozva hosszú időre nyomot hagytak a tájhasználat jellegében és a térség településszerkezetében. A kora újkor fegyveres konfliktusai során számos harci cselekmény érintette Mohács környékét; a jelentősebb hadműveletek közül Zrínyi Miklós 1664. évi téli hadjáratát, valamint a 17. század végi törökellenes felszabadító hadjáratok eseményeit szükséges kiemelnünk.⁹ Különösen a visszafoglaló háború kronológiáját szemlélve válogathatunk bőséggel a térséget érintő hadmozdulatokban: Bécs elfoglalását zászlajára tűző török hadjárat seregei 1683 nyarán Mohács érintésével vonultak északra a hadiúton. A megvert és szétzilált hadsereg maradéka október elején szintén erre haladt végig és pusztított mindent, amit csak ért.¹⁰ Ugyanezt az utat 1686-ban Szári Szulejmán nagyvezír is megtette Buda felmentésére igyekvő hatalmas seregével. Radonay Mátyás zalavári apát és várkapitány 1686. júniusában az Udvari Haditanács parancsára megrohanta, kifosztotta és felégette Mohács városát.¹¹ Buda szeptemberi visszafoglalását követően először a nagyvezír menekülő serege, majd az üldöző keresztény csapatok tarolták végig e térséget. Alig egy év múlva már a szövetséges hadsereg tagjai égették porrá Mohács erődített városrészét. 1686. szeptemberében Lotharingiai Károly fővezér hadserege a Duna mentén vonult Mohácson és Baranyaváron át Eszék irányába, Bádeni örgróf csapatai pedig a Dunántúl déli részét megtisztítva a belső területeken jutottak el a Dráváig.¹² A haditanács célja a Duna-Dráva-Balaton által határolt háromszög területének előbbi felszabadítása volt, amelyet a szövetséges csapatok sikeresen végre is hajtottak.¹³ Az őszi hadjárat során felszabadult Somogy, Tolna és Baranya jelentős része, a Duna-menti erősségek is császári kézre jutottak. A Dél-Dunántúlon már csak Kanizsa és Szigetvár tartotta magát, ezért blokád alá kerültek. Az Eszékre visszavonuló törökök időközben erősítést kaptak, majd elsáncolták magukat. A törökök 1686. év végi eszéki hadmozdulatai cselekvésre készítették a császáriakat és Siklós, Pécs, valamint Mohács védműveit 1687-re megerősítették. Kiépült a déli határvédelem, amelynek legfontosabb állomásai: Pécs, Siklós, Sellye, a

⁸ TÓTH 2017. 756.

⁹ PAP-KITANICS-GYENIZSE-SZALAI-POLGÁR 2020. 203.

¹⁰ VÁRADY 1897. 479.; NAGY 1987a. 45.; VASS 1993. 75.; SZAKÁLY 1989. 35.; VARGA 1986. 145.

¹¹ FÖLKER 1900. 38., 46.; VASS 1993. 75.

¹² SZITA 1993a. 110.; NAGY 1987a. 15–23.

¹³ VARGA 1986. 148.

Dráva menti Lajos-erőd, Dárda, Szekcső és Mohács. Délkelet-Dunántúl védelmének megszervezését a Gabriele Vecchi vezérőrnagy vezette siklósi parancsnokság látta el, amelynek elsődleges feladata a Dráva-vonal biztosítása volt.¹⁴ Az 1687. májusi haditanácsi rendelkezések szerint a siklósi határőr-főparancsnokság alá tartozott a mohácsi garnizon mellett számos Dráva-menti palánk és megerősített határ menti település, amelyeket az 1687. február 1-jei utasítás szerint külön parancsnokság alá kellett rendelni. Erre a várható ellenséges támadások miatt volt szükség, ezért elővigyázatosságból még Kaposvár is megerősítésre került, ahol újabb utánpótlást biztosító magazin is épült.¹⁵ Mohács térsége 1687 tavaszára stratégiai szempontból ismét felértékelődött. A romokban heverő város felépítését és hadibázissá történő kiépítését már az 1686. szeptemberi haditanácsi tárgyalásokon elhatározták, s a fontosabb munkálatok a következő év januárjában el is kezdődtek. A hadiút forgalmát ellenőrző császári garnizon 1687 nyarára a dél-dunántúli hadjáratok seregeinek ellátásához szükséges hadiraktárakkal, utánpótlási bázissal és saját pékséggel rendelkezett, a településen hadikikötő és hadiátkelő létesült.¹⁶ További raktárbázisok épültek Pécsen és Siklóson, így a három település logisztikai kapcsolatát karavánutak biztosították. A pécsi bázist a fősereg szükségleteinek pótlására alkalmas készletekkel látták el, amennyiben a Duna menti raktárak tartalékai megfogyatkoznának.¹⁷ Pécs parancsnoka, Hans Karl Thüngen felelt a mohácsi hadibázis ellátásáért, a tüzérségi utánpótlást szállító konvojok biztosítása kiemelt feladatai közé tartozott. Az ellenség figyelmét leginkább a mohácsi élelmiszer- és hadiraktárak keltették fel, így a határvédelem legfőbb feladatát a Dráva felől rendszeressé váló török betörések kivédése jelentette. A rendelkezésre álló forrásaink alapján úgy tűnik, a nyílt színi csatározásokra kiválóan alkalmas Mohácsi-sík egyfajta ütköző zóna szerepét töltötte be a Dráva határvonala és a stratégiai jelentőségű mohácsi garnizon között az 1687. évi dél-baranyai hadjárat idején. A hadvezetőség tisztában volt azzal, hogy ha a déli határvédelemhez szükséges jelentős mennyiségű muníció- és hadiszerkezettel ellátott mohácsi bázist a török elfoglalja, az egész hadjárat veszélybe kerülhet. A haditanács elvárása tehát világos volt: megfontolt hadműveletekkel az ellenséget ki kell mozdítani előnyös helyzetéből, majd elébe jutva meg kell akadályozni, hogy a Dráván átkelve Mohács felé vonulhassanak.¹⁸ 1687. júniusában Mohácsra magyar lovasszázadot is vezényeltek, amelynek feladata a naponkénti felderítés volt a dunántúli és az alföldi területeken. Bádeni Lajos császári tábornagy jelentéseiből tudjuk, hogy ekkor már „*két svadron német őrsége*” is volt Mohácsnak. A lovas felderítők ellátmányát szintén a mohácsi bázis biztosította; a város és az átkelő stratégiai jelentőségét, valamint

¹⁴ SZITA 1993a. 113.

¹⁵ Uo. 114.

¹⁶ VASS 1993. 91–92.; KONKOLY 2021. 37–54.

¹⁷ SZITA 1993a. 113.

¹⁸ Uo. 116.

vegyes helyőrségét többször említették a haditanácsi tárgyalásokon.¹⁹ A település 1686. szeptemberi elfoglalását követően Szebényi Györgyöt nevezték ki a császári őrsereg kapitányává, ő lett a mohácsi garnizon kormányzója, illetve 1695-ig a magyar hajdúk parancsnoka.²⁰ Jelentéseiből ismert, hogy 1686 végén és 1687 elején többször csaptak össze a közelben a törökkel.²¹ A Mohács környéki települések kifosztásában a török portyázók és a reguláris hadak külföldi zsoldosai mellett a veszprémi, tihanyi és tapolcai hajdúk is derekasán kivették a részüket, akik Gyimóthy István vörösmarti református szuperintendens beszámolója szerint 1685-től pusztították az egyre inkább elnéptelenedő térséget.²² Az Udvari Kamara pécsi prefektúrájának 1687. júniusi birtokösszeírása szerint 68 település lakosságát pusztították, hurcolták, vagy üldözték el a mohácsi kerületben, sokan már az érkező hadak hírére elmenekültek.²³ Csanaki Mihály veszprémi kanonok 1696. évi összeírása ugyancsak gyászos képet fest az akkori Baranyáról: „...*e nyomorult vármegye (miser comitatus) csak most szabadulván ki a török járom alól, eddig tőle semmi nyugalma nem volt, s a folytonos hadi felvonulások miatt valóságos csatatérnek vehető, melynek még a török időben is négyannyi lakója volt.*”²⁴ Baranyában ekkor 273 lakott községet írtak össze, amely a küldöttek beszámolója szerint csupán 1/4-ed része a hódoltság előtt létező településszámnak.²⁵

1687-re Baranya egész területe, valamint Somogy és Szlavónia Dráva-parti térsége hadműveleti területté vált.²⁶ A mohácsi magazinok felépítését követően egyre több támadás érte az ellátóbázist, a szállítmányozó szekérkaravánokat és a mohácsi kikötőbe érkező utánpótlást biztosító hajókat. A mohácsi hadibázist nem védte tüzérség, ami még inkább felbátorította a rendszerint éjjel támadó ellenséges csoportokat.²⁷ Gyimóthy szerint 1687 tavaszáig gyakran feljártak a törökök Eszékről a Mohács környéki falvakba rekvirálni. Forrásaink megerősítik, hogy később már a mohácsi bázis elfoglalása volt a legfőbb motiváció.²⁸ A török csapatok stratégiai célja Mohácsnál ugyanaz volt, mint Lotharingiai seregének Eszéknél: kicsalni a palánk és a sáncok mögül a védőket, majd nyílt színen túlerővel, vagy cselvetéssel legyőzni őket. Utóbbit a török szívesebben alkalmazta. A török-tatár könnyűlovas csapatok gyakran a környékbeli erdőkben, mocsarakban megbújva várták ki a kedvező alkalmat a támadásra, kémeik folyamatosan szemmel tartották az egész térségét. Ha fegyveres összecsapásra került sor, a keresztény lovasok gyakran nagyobb távolságokra is üldözték a török portyázókat, akik lesben álló társaik segítségével nem egyszer csapdába csalták őket.

¹⁹ Uo. 113–115.

²⁰ Uo. 111.; SZITA 1976. 62.

²¹ SZITA 1993a. 109–115.

²² SZAKÁLY 1989. 28–38.

²³ SZAKÁLY 1989. 29–40.; VASS 1989. 101.

²⁴ VÁRADY 1897. 499.

²⁵ Uo. 499.

²⁶ SZITA 1993b. 51.

²⁷ SZITA 1993a. 118.

²⁸ VASS 1989. 101.

Tobias von Hasslingen vezérőrnagy részletez egy hasonló esetet 1687. július 22-én, amikor a török kihasználta a Valpó felé visszavonuló szövetséges seregek helyzetét és Eszékről csapatokat küldött a mohácsi bázis elfoglalására. Bár a hadtápot elrabolni szándékozó török egységeket visszaverték és két mocsáron keresztül messzire üldözték, a lesben álló ellenség cselvetése végül mindkét félnek súlyos veszteségeket okozott.²⁹ Július 24-én hírek érkeztek felső-magyarországi török egységekről, akik útnak indultak a mohácsi pontonhíd lerombolására. A keresztény fősereg ekkor még a Dráva mentén táborozott, ezért öt ezredet küldtek a mohácsi hídfő védelmére. Július 27-én bajor és sváb csapatok indultak Baranyavár felé, hogy a várható török előrenyomulást megakadályozzák.³⁰ Augusztus elejére Mohácsot megerősített sánc és ostromárok vette körül, de hatékony tüzérség továbbra sem védte.³¹ A gyakori török portyák és a folyamatos felderítő tevékenység óhatatlan konfrontációi miatt a Mohács környéki csetepaték annyira általánossá váltak, hogy a hadinaplókban azokat gyakran csak szüksézhíradó, természetes és jelentéktelen eseményként rögzítették.³² Bár a fegyveres összetűzések végkimenetelében a keresztény oldal taktikai fölénye rendre megjelenik, a szárazföldi vagy vízi úton érkező ellátmány elrablását nem sikerült minden esetben megakadályozni. A hadinaplók, hadijelentések, különféle beszámolók és magánlevelezések anyagából egyaránt kitűnik, hogy az élelmiszer-szállító konvojok és a takarmányozók elleni támadások jelentették a legnagyobb veszteséggel járó akciókat. Efféle hadmozdulatokra már a július 23-24-én lezajlott drávai átkelést megelőző akciók során is bőven volt példa, ahol többnyire a vonuló seregek elő- vagy utóvédjét, valamint az élelmezőket támadták meg kisebb-nagyobb török lovas egységek. Külön érdemes kiemelni július 26-át, amikor a Dráván átkelő ellenség 3000 lovasa kezdett meggondolatlan akcióba Siklósnál, amikor a túlerőben lévő császáriak éppen táborveréshez készülődtek.³³ A folyóparti ellátóbázisaitól túlságosan eltávolodó keresztény hadsereg szárazföldi utánpótlását a török és a tatár lovasportyák állandó jelleggel zavarták.³⁴ Július 31-én az ellenség a Mohács környéki császári táborba tartó élelmiszer-szállítókat támadta meg, majd 40 kocsit elrabolt, de ezeket később sikerült visszaszerezni.³⁵ Augusztus 1-jén 6000 fős török egység a „*Mohács feletti dombokon*” (!) táborot vert, hogy alkalomadtán a Mohácsi-síkon táborozó császáriakat megtámadhassa. Ez utóbbi ugyan megghiúsult, de az élelmiszer-szállítókat ismét megtizedelték. Augusztus 2-án kisebb csetepatéra került sor a török tábor közelében, másnap megint a császári élelmiszer-szállítóknak okoztak hatalmas károkat. Augusztus 4-én baljós hírek érkeztek arról, hogy a baranyavári mocsár felől

²⁹ KUTI-ÚJVÁRI 1989. 82.; SZITA 1993a. 118.

³⁰ SZITA 1993a. 117.

³¹ KUTI-ÚJVÁRI 1989. 82–83.; SZITA 1987a. 198.; SZITA 1987b. 329.; SZITA 1993a. 119.

³² SZITA 1987c. 443.

³³ SZITA 1987a. 191, 196.; SZITA 1987b. 323., 350. SZITA 1987c. 442.

³⁴ NAGY 1987b. 244.

³⁵ SZITA 1987c. 443.

néhány ezer fős török egység megindult Mohács irányába. Az élmezőkre leselkedő újabb veszély miatt szigorú „kijárási tilalom” lépett érvénybe.³⁶ Augusztus 9-én ismét jelentős támadás érte az utánpótlást szállítókat, noha Savoyai herceg és Holstein ezredes vezetésével 1200 fegyverest rendeltek a mohácsi szállítmány fedezésére.³⁷ Eszék, valamint a Dráván túlról gyakran támogatott Kanizsa és Szigetvár török kézen maradt erősségei nemcsak a környékbeli falvakat és a hadtápbázisokat, hanem az ellátást biztosító útvonalak – így a kiépített postaútvonalak – biztonságát is folyamatosan veszélyeztették.³⁸ Szigetvárról és Kanizsáról kitört török egységekkel való küzdelmekről már 1687 tavaszától vannak adataink, Thüngen vezérőrnagy pedig Pécs és Eszék közötti összecsapásokról tett említést 1687. júniusában.³⁹ A Miksa Emánuel köréhez tartozó Gaetano Bonomo páter naplója szerint az utánpótlást szállítók közül több, mint 800 embert öltek meg a török portyázók az 1687-es dél-dunántúli hadjáratban, ami a csatában elesettek számával összehasonlítva feltűnően magas arány.⁴⁰ A lovak legeltetésére ügyelő fegyveresek megtámadása szintén gyakran tűnik fel a forrásokban, amely főképp a főseregtől túlságosan eltávolodó és elővigyázatlan katonákat érintette. A nagyszámú lovasság, valamint az ártéri- és ligeterdős földrajzi környezet ez esetben is az ellenséges csoportoknak kedvezett, akik váratlanul tűntek elő rejtekükből és pillanatok alatt lecsaptak az óvatlan legeltetőkre, megölve, vagy foglyul ejtve őket. Kiváltképp a sikertelen eszéki ostromot követő hetekben, különösen július 28. után szaporodtak el a legeltetőket ért támadások, amikor a hadsereg Siklósról Mohács felé, majd Mohácsról Siklós irányába vonult, illetve a Mohácsi-síkon, valamint a Siklós és Mohács közötti dombsági területen táborozott.⁴¹

Az 1687. évi nyári hadjárat megindítását követően a török hadvezetőség a császári- és bajor alakulatok minden egyes mozdulatát élénk figyelemmel kísérte. A dél-baranyai hadműveletekkel kapcsolatos ismereteink legbőségebb tárházát Lotharingiai Károly fővezér és Tobias von Hasslingen vezérőrnagy hadinaplója szolgáltatja. A naplóbejegyzésekből és a jelentésekből kitűnik, hogy a portyázó török egységek a Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel vezette reguláris hadsereggel történő konfrontációktól sem riadtak vissza. A fősereg elő- és utóvédjének gyakori „zavarásával” leginkább akkor bosszantották a vonuló szövetségeseket, ha azok saját utánpótlási vonalaikat is veszélyeztették.⁴² A Duna mentén – ekkor még előőrs kibocsájtása nélkül – menetelő császári sereg már Mohácstól délre kisebb csetepatéba bonyolódott 1687. június 24-én, ahogy a hadiúton Baranyaváron át Dárda irányába vonult. A másnapi akcióban ennél

³⁶ Uo. 443–444.

³⁷ SZITA 1987a. 200.

³⁸ CZIGÁNY 1989. 120.; SZITA 1987a. 196.; VÁRADY 1897. 494.

³⁹ VASS 1989. 101.; SZITA 1987c. 439.

⁴⁰ NAGY 1987b. 244.; NAGY 1987c. 234.

⁴¹ RYCAUT 1700. 240–244.; SZITA 1987a. 196.; SZITA 1987b. 303., 350–352.; 357–358., 372.; RÁZSÓ 1989. 110.

⁴² NAGY 1987a. 29.; SZITA 1987a. 194–196.

jelentősebb veszteség érte a török védőket, amikor az elsáncolt dárdai hidat elfoglalták és néhány hajóval együtt felégették a fővezér seregei.⁴³ Június 27–28-án a császári tartalék ezred az elfoglalt sáncokig húzódó part menti összekötő vonalat létesített, majd az ellenség tüzésétől nyugtalanítva a bal parti töltés-hidat is szétrombolta.⁴⁴ A Dráva jobb és bal parti területein műveleteket végző egységeket, majd a Valpó érintésével Eszék felé vonuló szövetséges sereg elővédjét több alkalommal is támadták kisebb-nagyobb fegyveres alakulatok, de az egész hadjárat legnagyobb vesztesége Eszék sáncai alatt érte a keresztény hadsereget.⁴⁵ A sikertelen eszéki ostromot követő folyóvízi partváltáskor határozta el a szövetséges haderő a drávai átkelőhelyet védő „Louis Fort” (Lajos-erőd) lerombolását.⁴⁶ Ez a taktikai művelet a török hadvezetés dolgát látszólag megkönnyítette, és a kitűzött céllal összhangban az akadálytalanul mozgó ellenséges csapatokat még inkább felbátorította. A félbeszakadt eszéki ostrom úgy megnövelte a török kardforgatók – amúgy sem csekély – önbizalmát, hogy az elvonuló keresztény hadak után igyekezve addig zaklatták, háborgatták, nyugtalanították és fárasztották a folyton taktikázni kényszerülő szövetségeseket, míg augusztus 12-én a Harsány-hegy lábánál végül megütköztek velük.⁴⁷ Lotharingiai Károly azonban nyílt terepen szeretett volna megküzdeni az ellenséggel, ezért a mohácsi bázis védelmi igényét és a Duna-hidak stratégiai előnyét szem előtt tartva előbb a gyászos emlékü mohácsi csata színhelyére csalta őket.⁴⁸ (Az ugyan nem derül ki a forrásokból egyértelműen, hogy a revans gondolata szerepet játszott-e a helyszín kijelölésében, de a hadvezetés tisztában volt a mohácsi csatatér elhelyezkedésével, amelynek emlékezete a Törökdomb jelentőségére utalva több ízben is előkerül.)

Az 1687 nyarán rendszeressé váló csetepaték legintenzívebb szakasza a Mohácsi-síkon teljesedett ki, amikor a Vizslaki-rét mentén táborozó szövetséges csapatok és a Baranyavár térségében táborozó török fősereg csupán egy órányi távolságra voltak egymástól. (A keresztény tábor helyét Tobias von Hasslingen báró kissé pontatlanul a Majs és Baranyavár közötti térségként definiálta, megemlítve egy közeli öreg kolostort (1. ábra). A hat napig tartó táborozás helyszíne azonban a hadinaplók és a táborhelyet megörökítő hadmérnöki rajzok alapján jól azonosítható, az említett „kolostor” pedig a hadiút melletti Törökdombon álló szakrális épület lehetett.⁴⁹ A legtöbb legeltető és élelmiszer-szállító ekkor esett csapdába, de a felderítők és az előőrsök közti összecsapások is augusztus első harmadában kulmináltak (2. és 3. ábra). Ahogy a török sereg a drávai átkelését

⁴³ SZITA 1987a. 191.

⁴⁴ SZITA 1987c. 440.

⁴⁵ NAGY 1987a. 29–30.; NAGY 1987c. 233.; SZITA 1989. 316.

⁴⁶ VARGA 1986. 151.

⁴⁷ TÓTH 2017. 756.

⁴⁸ SZITA 1989. 317–318.; SZITA 1987b. 324.

⁴⁹ NAGY 1987a. 31.; SZITA 1987a. 201, SZITA 1987b. 303.

követően egyre közeledett, s kémeit, felderítő egységeit, máskor ezrednyi különítményeit bocsájtotta ki a Mohácstól délre táborozó keresztény szövetségesek irányába, úgy a fegyveres incidensek is egyre sűrűbbé és erőteljesebbé váltak.⁵⁰ Augusztus 5-én a korábbiaknál is élénkebb akciókat említenek a hadinaplók, a másnap hajnali porfelhőben azonban úgy tűnt, mintha az egész török hadsereg mozgásba lendült volna. Augusztus 6-án reggel a mohácsi sánc felé induló hadsereget váratlanul 6–7000, más források szerint 7–8000 fős szpáhi lovasscsapat támadta meg, akiket a közeli bokros-fás területen megbújva még nagyobb létszámú ellenséges csapat fedezett. A hadvezetőség napok óta készült a csatára, de a korai időpont kissé váratlanul érte. Louis Hector Villars ezredes szerint olyan hirtelen lepte el a síkságot az ellenség, hogy az elővédet vissza kellett vonni a fősereg első vonaláig, majd a lovasság előre vonásával új hadrendet kellett kialakítani. A fővezér 10 ezredlőveg és két gyalogos zászlóalj áthelyezésével erősítette meg az egyre inkább szorongatott balszárnyat. Az ellentámadást három dragonyosezred is segítette, akik egy meredek magaslatig üldözték az agresszív támadókat, amelyet a választófejedelem csapatai sikeresen elfoglaltak. Az emelkedőről visszaforduló török lovasscsapatok végül egy erdős részen át Baranyavár felé menekültek.⁵¹ A Mohácsi-síkon említett meredek emelkedő nagy valószínűséggel a síkságot nyugatról félkörívben határoló tereplépcső lehetett, hiszen az összecsapásnak helyt adó földrajzi tájkategória területén nem ismerünk más, hasonló jellegű és méretű domborzati formát. Ennek jelentőségét a visszafoglaló háborúk harctéri eseményeinek lokalizációs igénye adja, hiszen a Mohácsi-sík peremi környezete, mint a csatározások egyik fő helyszíne jelenik meg forrásainkban. Mindez párhuzamba állítható a Majs környékén előkerült hadileletekkel, amelyek többsége – különösen a legnagyobb darabszámú tárgycsoportot adó kézi tűzfegyverekhez tartozó lövedékek – a 17. század végi időszakra datálhatók, s földrajzi-topográfiai helyzetük is ennek megfelelő. A mohácsi sánc mellett táborozó hadsereg végül – megunva a meddő várakozást – lerombolta, illetve felégette a várost és a raktárakat, majd augusztus 10-én megindult Siklós irányába. A török előőrs a Mohácsi-síkon át Márok felé vonuló hadakat folyamatosan zaklatta, majd a támadások 11-én délutánra annyira felerősödtek, hogy a két hadsereg összecsapása másnap elkerülhetetlenné vált.⁵²

A Mohács környéki csetepatékról a hadinaplók, hadi- és diplomáciai jelentések, valamint a magánlevelezések anyagai mellett a haditudósítások beszámolóiból is értesülhetünk. A Journal bécsi szerkesztőségének állandó mohácsi tudósítója volt, így a dél-baranyai csapatmozgásokról és a harctéri eseményekről

⁵⁰ SZITA 1989. 318.; SZITA 1987c. 443–444.

⁵¹ SZITA 1987d. 118.; NAGY 1987d. 164.; SZITA 1987b. 354–355.

⁵² RYCAUT 1700. 244–245.; NAGY 1987a. 31–34.; SZITA 1987d. 118–119.; SZITA 1987a. 200–202.; SZITA 1987b. 309., 357–360., 387–390.; SZITA 1987c. 401–420.; KUTI-ÚJVÁRI 1989. 83.; SZITA 1993b. 71–75.

nagy részletességgel és „első kézből” számolhatott be az európai sajtó.⁵³ A tudósítások nem ritkán eredeti dokumentumokat (hadinapló-részleteket, fővezéri, vagy tábornoki jelentéseket) közöltek, rendkívül tárgyilagosak, ezért forrásértékük jelentős. A mellékhadszínterek egyes eseményeiről szinte csak a heti rendszerességgel, vagy ennél sűrűbben megjelent haditudósításokból kaphatunk információkat, amely nagy segítséget jelent a visszafoglaló háborúk kronológiai és topográfiai egységének részletekbe menő, mind alaposabb megismeréséhez. A mérvadó harctéri események mellett a dél-baranyai küzdelmek mindennapos epizódjai is megjelentek a tudósításokban, amelyet – többnyire változtatás és az eredeti forrás megnevezése nélkül – gyakran átvettek más osztrák és német fellelőadások tudósítói, ahogy rendszerint ezek jutottak el az olasz kiadókhoz is.⁵⁴ A haditudósítások anyagában elvétele az összecsapások időtartamáról is kapunk tájékoztatást. Ahol ez feltűntetésre került, ott szinte kivétel nélkül 1-2 óráig tartó küzdelmek zajlottak, amelyből a harcok intenzitására és a szemben álló csapatok méretére is következtethetünk.⁵⁵ A híradásokból kiderül, hogy a harcok a téli fagyok idején sem szüneteltek a „déli végeken”. Az Eszéknél létesített (többször lerombolt, majd felépített) hajóhídon már 1687. januárjában török és tatár csapatok keltek át azzal a céllal, hogy Szigetvár támogatásával Baranya és Somogy déli részén hajtsanak végre zsákmányszerző akciókat. Februárban és májusban Szigetvár és Pécs környéki összecsapásokról számolt be a bécsi Extrakt Schreiben és az Europaeische Zeitung.⁵⁶ Ugyancsak az Extrakt Schreiben május 18-i bécsi tudósítása erős török csapatösszevonásokat említett Eszéknél, amely egy nagyszabású hadművelet kezdetére utalhat. Mivel a császári kézen lévő Pécs és Siklós erősségeit elsődleges célpontként vették számításba, a drávai határőrizet egységeit Pécs védelmére vezényelték.⁵⁷ A Mercurii Relation oder Wöchentliche Reichs Ordinari Zeitungen Dél-Somogy és Szigetvár térségében zajló kemény harcokat említett június elején, de a júliusi Valpó és Eszék ellen tervezett támadásokról is beszámolt.⁵⁸ 1687. június első napjaiban az eszéki Dráva-szakasz, valamint a környező bal parti mocsarak áthidalására immár sokadszor fogott munkálatokba az ellenség – írta az Extrakt Schreiben aus Wien. A Dráva-vonal őrzésére kivezényelt Lodron-ezred ekkor Dárda ellen vonult és felégette a készülő félben lévő híd faanyagát.⁵⁹ A tudósítások anyagában több utalást is találunk arra, hogy a haditanács a drávai határvonal őrzését a térség palánkjainak és várainak megerősítésével oldotta meg. Az erősségekben elhelyezett lovasszázadok őrizték a Zalától Baranyáig húzódó határszakaszt, és arra

⁵³ SZITA 1993a. 122–126.; SZITA 1993b. 47–75.

⁵⁴ SZITA 1993b. 49–50.

⁵⁵ SZITA 1987c. 435.; SZITA 1993b. 55–56.

⁵⁶ SZITA 1993b. 53–57.

⁵⁷ SZITA 1993b. 54.

⁵⁸ SZITA 1993b. 56., 61.

⁵⁹ Uo. 57–58.

is ügyeltek, hogy lehetőség szerint a szigetvári török garnizon se okozhasson problémákat.⁶⁰

A híradásokból azonban kiderül, hogy a török kézen lévő erősségek blokádjá nem működött túl hatékonyan. Az Extrackt Schreiben bécsi haditudósítója 1687 márciusában egy Mohácsról Pécsre irányított élelmiszer-szállító konvoj megtámadásáról írt, amelyet „*Dráván túlról és Kanizsa várából érkező török csapatok*” hajtottak végre. Ugyanekkor az eszéki hídnál állomásozó török egységek a mohácsi palánkon is rajtaütöttek, az őrséget lekaszabták, majd egy időre el is foglalták Mohács helyőrségét.⁶¹ 1687. májusában szintén az Extrackt Schreiben számolt be újabb Eszék felől érkező török lovas alakulatokról, akik megkerülve a magyar-horvát-német határvédelmi egységeket egészen a mohácsi palánkig jutottak. Az őrség ezúttal visszaverte őket.⁶² Az Extraordinarii Europäische Zeitung 1687. június 1-jei tudósítása a mohácsi védmű megerősítéséről írt, a Journal augusztus 6-i tudósítása 2000 fős lovas portyáról tett említést, amely a mohácsi palánkig jutott.⁶³ A Mohács ellen július 22-én végrehajtott jelentősebb támadás a Mercurii Relation augusztus 2-án megjelent mellékletében is feltűnt, ahol egy elfogott levél alapján még a nagyvezír tervei is ismertetésre kerültek.⁶⁴ Bár a török egységeket utóbbi esetben is visszaverték, a bajor gyalogságtól elrabolt 150 szekérrel távozó ellenség az akciót győzelemként értékelte. A Journal bécsi tudósítója a törökellenes küzdelmek kapcsán azt is lejegyezte, hogy 1687 nyarán a „*török állandó beütéseitől szenvedő lakosság a Duna szigeteibe kényszerült menekülni.*”⁶⁵ A félbeszakadt eszéki ostrom utáni drávai átkelést megzavaró, majd a Siklós környéki táborverést akadályozó, illetve a fősereg dél-baranyai vonulását végigkísérő csetepaték a haditudósítások anyagában is megjelentek.⁶⁶ Az augusztus 12-én zajlott Harsány-hegyi csata eseményeinek legrészletesebb és legpontosabb ismertetését ugyancsak a bécsi Journal tudósításában találjuk. Az augusztus 24-i szám mellékletéből a korábbi előcsatározásokról, az alkalmazott stratégiákról és taktikai műveletekről éppúgy tudomást szerezhetünk, mint a veszteségekről, a nehézségekről vagy a megkaparintott hadizsákmány összetételéről.⁶⁷

A Mohács környéki harcok azonban a második mohácsi csata győzelmével sem értek véget, a szétvert sereg maradéka továbbra is félelemben tartotta a térséget. A Journal 1687. augusztus 14-én Bécsbe küldött tudósítása szerint a környéken ólálkodó ellenség miatt a mohácsi ostromfalat újra meg kellett erősíteni a hadtápbázis védelmében; a közbiztonság továbbra sem állt helyre. A követ-

⁶⁰ Uo. 64.

⁶¹ SZITA 1993a. 123.

⁶² Uo. 123.

⁶³ Uo. 124.

⁶⁴ SZITA 1993b. 69–70.

⁶⁵ SZITA 1993a. 124.

⁶⁶ SZITA 1993b. 68–70.

⁶⁷ Uo. 71–75.

kező számban újfent megjelent, hogy elszenvedett veresége ellenére a török továbbra is a közelben tartózkodik, a környék útvonalai nem biztonságosak. A tudósító ekkor azt is megemlítette, hogy a szigetvári blokád őrsége a Mohács környéki török csapatokat kaszabolja.⁶⁸ Niccolo Lodron ezredes augusztus 27-én Johann Karl Kyseli ezredessel éppen Szigetvár felé vonult, amikor 450 lovasával egy 700 fős szpáhi alakulattal megütközött. Lodronnak szeptemberben is volt egy komolyabb akciója szigetvári török portyázókkal.⁶⁹ Augusztus végén Valpó közelében 600 lovas és ugyanennyi janicsár élelmiszer- és lőszerszállító kocsikat támadott meg, amelyeket sikerült is elrabolniuk.⁷⁰ Szeptember 7-én a Duna mentén táborozó keresztény hadsereg élelmiszer-szállítóit török portyázók támadták meg, többeket megölve és elrabolva közülük.⁷¹ Kanizsa várából portyára induló török egységek pedig a kaposvári ellátmányt támadták 1687. novemberében, ami végül a Pécs-Kaposvár közötti utánpótlási vonal felszámolásához vezetett.⁷² A sérülékeny drávai határvonal megszilárdítására egy időben olyan elképzelések is születtek, amelyek egy jól felszerelt dárdai erősség létesítésével kívánták volna megakadályozni, hogy a Dráván túli törökök Kanizsát, Székesfehérvárt, Szigetvárt, vagy Egert megsejthessék.⁷³ Az ország török kézen lévő erősségei azonban néhány éven belül mind felszabadultak, és a közvetlen háborús veszély is megszűnt a térségben. A második mohácsi csatát megelőző, s azt követő környékbeli harcokról – forráskutatásai alapján – már Fölker József is beszámolt a századfordulón. Kiemelte, hogy a dél-alföldi térség közeli s távoli erősségeinek elfoglalását követően még 1694-ből is vannak adataink arról, hogy a várható támadások miatt a mohácsi sánc megerősítésre szorult.⁷⁴ A haditanács védett raktárbázisai továbbra is működtek Mohácson, sőt a hadikikötőt is bővítették, amely – a korábbi iratokban említett 4 helyett – immár 14 szállítóhajó egyidejű fogadására is alkalmassá vált. A császári hadsereg Mohács környéki táborozásairól nemcsak 1687-ből, hanem 1691-ből is rendelkezünk illusztratív forrásokkal, s azt is tudjuk, hogy 1690 és 1697 között közel 1000 katona szolgált a mohácsi garnizonban.⁷⁵ Mohács stratégiai szerepe a későbbiekben sem csökkent számottevően, hiszen a kiújuló délvidéki harcok színtereire továbbra is a mohácsi átkelőn keresztül, a Dunán felépített szigeti pontonhidakon át jutott el az utánpótlás. A mohácsi hajóhíd még 1696-ban is használatban volt, és nem csak az élelmiszer-karavánok, vagy a szigeti lakosság, hanem a főszereg után hajtott haszonállatok is biztonságban átkelhettek rajta a korabeli olasz sajtó szerint.⁷⁶ A

⁶⁸ SZITA 1993a. 125.

⁶⁹ SZITA 1995. 66., 70.

⁷⁰ Uo. 66.

⁷¹ SZITA 1987a. 207.

⁷² VÁRADY 1897. 494.

⁷³ KERÉKES 2001. 103.

⁷⁴ FÖLKER 1900. 38–40.; SZITA 1993a. 120.

⁷⁵ SZITA 1993a. 121–122.

⁷⁶ Uo. 120.

törökellenes visszafoglaló háborúk hadtörténeti kutatásának máig legjelentősebb összefoglaló munkái Szita László nevéhez fűződnek. A széles körben hozzáférhető forrásanyag ismeretében aligha tűnik túlzónak a jeles történész azon megállapítása, mely szerint: „*Mohács és környékének területe 1686 őszétől 1687 augusztusáig a hadjáratok forgatagában szenvedett.*”⁷⁷ Látjuk, hogy a harcok még ezután sem szüntek meg teljesen és néhány évvel később – ismét hatalmas pusztítást okozva a térségben – újra felerősödtek a kuruc-rác háborúskodások idején.

A fenti példákból is kitűnik, hogy a magyarországi törökellenes visszafoglaló háborúk históriájába pillantva csupán egyetlen kiragadott év harci eseményei is bőségesen szolgáltatnak muníciót a Mohácsi-sík hadileleteihez. Különösen a kézi tűzfegyver-lövedékek érdemelnek nagyobb figyelmet, amelyek a legtöbb vitát váltották ki a mohácsi csatatér kutatásában részt vevő csoportok körében. A lövedékek leletképződési korát firtató interpretációk ma is élénk szakmai viták kereszttüzében állnak, s további kutatások tárgyát képezik. A diszkusszióhoz újabb adalékul szolgálhat a primer forrásokra és szakirodalmi adatokra támaszkodó alább kifejtett hipotézis. A Majs környékén előkerült lövedékek csekély száma (a közleményben 255, mára körülbelül 300 darab), valamint kaliberük, lövedékátmérőben tapasztalható nagyfokú heterogenitásuk és méretszóródási mintázatuk alapján is nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy kisebb 17. század végi lovassági összecsapás emlékei, mint az 1526-os mohácsi csata centrumtérségének indikációi. (Nem mellékesen ez a mennyiség nem haladja meg a törökellenes visszafoglaló hadak táborhelyein elhagyott lövedékek átlagos darabszámát.) A majsi lövedékek 83%-a 15 mm alatti átmérővel rendelkezik, amely jól megfeleltethető a 17. században használatos lovassági pisztolyok jellemző űrméretének.⁷⁸ (Ez a méretcsoport a lovassági karabélyok egy részét is lefedi.) A fenti méretintervallum tovább szűkíthető a 10–13 mm-es mérettartományra, amely a legnagyobb darabszámú méretosztályát adja mind a majsi, mind a törökellenes visszafoglaló háborúk lokalizált csata- és táborhelyein előkerült ólomlövedékeknek. Nem meglepő módon éppen ez a mérettartomány jellemzi azokat a kora újkori kézi tűzfegyver-lövedékeket is, amelyek az elmúlt másfél évszázadban a Mohácsi-síkon, illetve Dél-Baranya és a Drávaköz területén előkerültek.⁷⁹ Ez alól az említett Majs környéki falu hely, mint évtizedek óta ismert régészeti lelőhely sem kivétel, amely a legújabb régészeti vizsgálatok – elsősorban datáló éremleletek – alapján a 17. század második felében már pusztásodott vidék lehetett. Gyanítható, hogy hasonló mérettartományban kerültek elő azok az ólomlövedékek is, amelyeket legutóbb a Mohács 500 kutatócsoport fémkereső műszeres közössége gyűjtött fel

⁷⁷ Uo. 109.

⁷⁸ SCHÜRGER 2015. 124–196.; MONTECUCCOLI 2019. 89.; KELENIK 1991a. 96.

⁷⁹ POLGÁR 2020. 37., 152., 158., 184–185.; VÁRADY 1897. 378., 488–490.; MARÁZ 1993. 57.; KISS. 1978. 10., 21.; NÉGYESI 1994. 75–76., 78.; PAPP 1961. 218.; KITANICS–NAGY–HANCZ–GYENI-ZSE–SZALAI–NAGY–KLEMBALA–POLGÁR–PAP 2020. 327–328.; BERTÓK–HARAMZA–NÉMETH 2020. 132–140.

a Mohácsi-sík tekintélyes részének átvizsgálásával. Szintén ilyen kaliberű lövedékek kerültek elő a sátorhelyi III. számú tömegsír felső rétegeiből, miként a nagy teljesítményű munkagépekkel végzett földmunkálatok során 2–3 lövedék utólag könnyen bekerülhetett az erősen bolygatott, immár harmadjára feltárt, s többször visszatemetett sírgödörbe. Ez különösen annak tükrében tűnik életszerűnek, hogy az emlékpark tereprendezéséhez – amely a III. számú tömegsír feltárását eredményezte – a régészeti adattárak szerint a Törökdomb területéről is szállítottak nagy mennyiségű földanyagot, ahol a szövetséges csapatok több alkalommal és hosszabb ideig is táboroztak.⁸⁰ A Majs előteréből származó lövedékcsoporthoz fennmaradó 16%-a (az eltérő kort, anyagi minőséget és fegyvernemet képviselő néhány 20 mm feletti kérdőjeles példánnyal nem számolva) már a 15–20 mm-es méretkategóriába sorolható, amely az adott korszak kanócos, vagy kovás elsütőszerkezetű muskétáinak feleltethető meg.⁸¹ (Az alsó mérethatárhoz közeli értékek a lovassági karabélyok egy részét is lefedik.) A muskéta alapvetően a gyalogság kézi tűzfegyvere, de a 17. század végi visszafoglaló háborúban már vállon átvetett bőrszíjon hordható keréklakatos muskétákkal szerelték fel a pisztolyokkal is rendelkező dragonyos alakulatokat, akik a lovasság egyik ütőképes csapatnemét alkották.⁸² (A muskéták ekkor már kisebb tömegű és méretű, könnyen kezelhető lőfegyverek voltak, amelyek kiszorították a korábban használatos arkebúzókat.⁸³)

A Buda visszafoglalását követő 1686. évi dél-magyarországi hadjáratban a Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel vezette szövetséges hadsereg 45000 gyalogos és 34000 lovas katonából állt. A lovasságot 10000 dragonyos és 24000 vértess alkotta, akikhez 7500 könnyűlovas magyar huszár is csatlakozott. Utóbbiak a vonuló sereg elővédjét képezték.⁸⁴ Bádeni Lajos császári tábornagy ugyanekkor a Tolna mellől induló 3 vértess, 3 dragonyos és 7 gyalogos ezredből álló seregével szabadította fel a Délkelet-Dunántúlt.⁸⁵ Az 1687-es nyári hadjáratban Lotharingiai Károly fővezér a császári csapatok listája szerint 40400 gyalogossal és 22700 lovassal indult el június 14-én Adonyból, hogy Eszék bevételével utat nyisson Belgrád felé. Lovasságát 19 császári lovasezred és 9 császári dragonyos ezred alkotta.⁸⁶ A II. Miksa Emánuel parancsnoksága alatt álló seregetest 5800 gyalogossal és 5000 lovas katonával indult el Pestről Szolnokra. A bajor választófejedelem csapatához Szolnokon újabb ezredek és zászlóaljok csatlakoztak, serege 2400 fő gyalogossal és 10400 lovas katonával bővült. A lovas alakulatok

⁸⁰ POLGÁR 2020. 65.

⁸¹ SCHÜRGER 2015. 124–196.; MONTECUCCOLI 2019. 55, 89.; KELENIK 1991a. 113.; KELENIK 1991b. 46. (1 bécsi uncia körülbelül 35 gramm, amely szakirodalmi adatok és saját méréseink alapján 18–19 mm-es kaliberű ólom gömblövedéknek megfeleltethető. 2 lat hasonló tömegű. Lásd: MONTECUCCOLI 2019. 351.)

⁸² KELENIK 1991a. 113–114.; MONTECUCCOLI 2019. 55.; SZITA 1987d. 83.; NAGY 1987d. 157.

⁸³ KELENIK 1991a. 93., 113.; MONTECUCCOLI 2019. 54., 331.

⁸⁴ NAGY 1987a. 15.

⁸⁵ NAGY 1987a. 18.

⁸⁶ SZITA 1987c. 437–439.

között 3200 dragonyost, 5600 vérttest és 1600 magyar huszárt is találunk.⁸⁷ Miksa Emánuel megközelítőleg 24000 fős sereggel indult el Szolnokról Szegeden át Bajorra, de a két magyar huszárezredet időközben máshova vezényelték, így ők valószínűleg nem vettek részt a Harsány-hegyi csatában.⁸⁸ Lotharingiai Károly és a bajor választófejedelem csapatai július 15-én egyesültek a Dráva jobb partján, így a császári- és bajor keresztény hadsereg gyalogsága megközelítőleg 48–49000 fő lehetett, míg lovassága körülbelül 36500 főből állhatott. A szövetséges csapatok létszámadatai azonban meglehetősen bizonytalanok, részben a pontos adatok hiánya miatt, részben a gyakori átvezénylések és a korábban említett veszteségek következtében. A fent említett adatok ismeretében megállapítható, hogy a két hadjárat fegyver- és csapatnemei, valamint azok létszámadatai nagyságrendbeli eltérést nem mutatnak, így a lovasság és a gyalogság arányában sem tapasztalunk jelentős különbséget. Az 1687-es hadjárat lovasságát császári lovasezredek, valamint császári és bajor vértess-, illetve dragonyosezredek alkották. A gyalogsági harcmodorra is kiképzett dragonyosok a császári- és bajor szövetséges keresztény hadsereg hozzávetőleges létszámának 15%-át, a lovassági csapatnemek mintegy harmadát alkották. A lovasság fontos részét képezték a mozgékonyaságukról ismert, rendszerint horvát és magyar katonákból álló könnyűlovas huszáralakulatok, akiket főként az ellenség üldözésére, foglyok ejtésére, felderítésre, cselvetésre és rekvirálásra tartottak a legmegfelelőbbnek. A napi menetparancsok tanúsága szerint a vonuló seregek elő- és utóvédjeként a huszárok mellett a dragonyosokat is szívesen alkalmazták.⁸⁹ Felderítési műveletekre, átkelőhelyek, útvonalak, közlekedési csomópontok, hídfők, magaslati pozíciók elfoglalására és biztosítására is gyakran vezényeltek dragonyos alakulatokat.⁹⁰ Mivel lovasként és gyalogos lövészként is megállták a helyüket, rendszerint a dragonyosok hajtották végre rajtaütéseknél az ellentámadást, és nem ritkán ők indultak az ellenséges lovasság üldözésére is.⁹¹ Mindennek kiemelt jelentősége lehet a Mohácsi-sík hadirégészeti leleteinek legnagyobb darabszámú tárgycsoportját adó, méretadatait tekintve feltűnően nagyfokú diverzitást mutató ólomlövedékek elemzésénél. A forrásokban gyakran feltűnő csatározások szinte kivétel nélkül kisebb-nagyobb lovas alakulatok között zajlanak, amely feltetelezi a lovasság által alkalmazott kézi tűzfegyverek intenzív használatát. Az eddig előkerült kézi tűzfegyver-lövedékek nem csak a lovassági pisztolyok, vagy akár a dragonyosoknál és vértesséknél rendszeresített muskéták és karabélyok űrméretének feleltethetők meg, de a főbb méretkategóriák megoszlási aránya még a törökellenes visszafoglaló hadjáratokban részt vevő lovassági csapatnemek létszamarányában is tetten érhető. Mindez arra enged következtetni, hogy a Majs előteréből, illetve a Mohácsi-sík területéről szórványleletként

⁸⁷ NAGY 1987a. 27.

⁸⁸ NAGY 1987a. 47–49.

⁸⁹ SZITA 1987a. 182, 187–188, 204, 207.

⁹⁰ SZITA 1987a. 186.; SZITA 1987d. 118.; KELENIK 1991a. 113.

⁹¹ CZIGÁNY 1989. 119.; SZITA 1989. 324., 326.

rendre előkerülő kézi tűzfegyver-lövedékek nem az 1526. évi mohácsi csata helyszínét igazolják, hanem a 17. század végi törökellenes küzdelmek régészeti lenyomatát őrzik. Ennek statisztikai elemzéssel és egzakt természettudományos vizsgálati módszerek bevonásával történő igazolása azonban már egy újabb tanulmány keretein belül fog megvalósulni.

Forrás és szakirodalom

Irodalom

BERTÓK 2014 = Bertók Gábor: Nekünk Majs kell? A mohácsi csatatér kutatása. In: Bertók Gábor–Gáti Csilla (szerk.): *Régi idők – új módszerek: roncsolásmentes régészet Baranyában 2005–2013*. Budapest, Archaeolingua, 2014. 161–169.

BERTÓK–HARAMZA–NÉMETH 2020 = Bertók Gábor–Haramza Márk–Németh Balázs: Lövedékek egy „mohácsi” csatatérről. In: Haramza Márk–Kovaliczky Gergely–Bertók Gábor–Simon Béla–Galambos István–Türk Attila (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Budapest, Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum, 2020. 121–140.

BERTÓK–SZABÓ–HARAMZA–SZAJCSÁN–SIMON 2020 = Bertók Gábor–Szabó Máté–Haramza Márk–Szajcsán Éva–Simon Béla: Mohács 500 csatatér-kutatási program. In: Haramza Márk–Kovaliczky Gergely–Bertók Gábor–Simon Béla–Galambos István–Türk Attila (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Budapest, Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Janus Pannonius Múzeum, 2020. 107–118.

CZIGÁNY 1989 = Czigány István: A magyarországi katonaság és az 1687-es török ellenes hadjárat. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1989. 115–124.

FÖLKER 1900 = Fölker József: *Mohács története*. Nyomtatott Rosenthal Márk könyvnyomdájában. Mohács 1900.

GYENIZSE–MORVA 2020 = Gyenizse Péter–Morva Tamás: A Mohácsi-sík és környéke felszínborításának és területhasználatának változása a 16–20. század között. In: Pap Norbert (szerk.): *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatáj történeti földrajzi kutatása*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 101–122.

KELENIK 1991a = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári–királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991) 3. 80–122.

KELENIK 1991b = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakában. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991) 4. 3–52.

KEREKES 2001 = Kerekes Dóra: Egy francia megfigyelő feljegyzései a nagyharsányi csatáról. In: *Sic Itur ad Astra. Fiatal történészek folyóirata* 2001. 1–2. 87–118.

KISS 1978 = Kiss Béla: *A mohácsi csata. Legújabb kutatások*. Mohács 1978.

KITANICS-NAGY-HANCZ-GYENIZSE-SZALAI-NAGY-KLEMBALA-

POLGÁR-PAP 2020 = Kitanics Máté-Nagy Levente-Hancz Erika-Gyenizse Péter-Szalai Gábor-Nagy László-Klembala Zsombor-Polgár Balázs-Pap Norbert: A Törökdomb a régészeti vizsgálatok tükrében: 1924–2020. In: Pap Norbert (szerk.): *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatátáj történeti földrajzi kutatása*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 273–349.

KONKOLY 2021 = Konkoly Sándor: A Mohácsi-sziget, mint földrajzi tér a törökellenes hadjáratokban. *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának közleményei* 1. (2021) 1. 37–54.

KUTI-ÚJVÁRI 1989 = Kuti István-Újvári András: Mohács hadibázisának védelme 1687-ben. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, [Baranya Megyei Levéltár], 1989. 75–96.

MARÁZ 1993 = Maráz Borbála: A mohácsi csata régészeti emlékei. In: Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből*. Mohács, Mohácsi Városvédő Egyesület, 1993. 49–72.

MONTECUCCOLI 2019 = Montecuccoli, Raimondo: *A Magyarországi török háborúkról*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.

NAGY 1987a = Nagy Lajos: Az 1686–1687. évi hadjárat. In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 13–51.

NAGY 1987b = Nagy Lajos: Az 1688-ban bajor szolgálatba toborzott magyar huszárezred két szemlejegyzéke. In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 239–281.

NAGY 1987c = Nagy Lajos: Részletek páter Gaetano Bonomo Miksa Emánuel gyóntató papjának naplójából (1687). In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 225–238.

NAGY 1987d = Nagy Lajos: Miksa Emánuel bajor választófejedelem hadinaplójából (1687). In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 145–177.

NÉGYESI 1994 = Négyesi Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 107. (1994) 4. 62–79.

PAP-KITANICS-GYENIZSE-SZALAI-POLGÁR 2020 = Pap Norbert-Kitanics Máté-Gyenizse Péter-Szalai Gábor-Polgár Balázs: Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői. In: Pap Norbert (szerk.): *Mordortól Mohácsig. A*

mohácsi csatatáj történeti földrajzi kutatása. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 169–210.

PAPP 1961 = Papp László: A mohácsi csatahely kutatása. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1960. [1961] 197–252.

POLGÁR 2020 = Polgár Balázs: *Csata a Harsány-hegynél (1687). Háború, régészet és kulturális örökségvédelem*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020.

RÁZSÓ 1989 = Rázsó Gyula: Budától-Belgrádig. Bádeni Lajos két háborús esztendeje. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, [Baranya Megyei Levéltár], 1989. 105–114.

RYCAUT 1700 = Rycaut, Paul: *The History of the Turks, Beginning With the Year 1679: Being a Full Relation of the Last Troubles in Hungary, With the Sieges of Vienna, and Buda, and All the Several Battles Both by Sea and Land, Between the Christians, and the Turks, Until the End of the Year 1698, and 1699*. London 1700.

SCHÜRGER 2015 = Schürger, André: *The Archaeology of the Battle of Lützen: an examination of 17th century military material culture*. PhD thesis. University of Glasgow 2015.

SZAKÁLY 1989 = Szakály Ferenc: A felszabadító háborúk történeti helyéről. (Ki a felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?) In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, [Baranya Megyei Levéltár], 1989. 23–40.

SZITA 1976 = Szita László: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése a XVIII. század első felében. *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve* 1976. 49–86.

SZITA 1987 = Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987.

SZITA 1987a = Szita László: Tobias von Hasslingen báró, vezérőrnagy hadsereg főszállásmester parancskönyve és hadinaplója az 1687. évi hadjáratról. In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 175–223.

SZITA 1987b = Szita László: Levelek az 1687-1688. évi hadjáratról. In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 285–397.

SZITA 1987c = Szita László: Egykorú nyomtatványok az 1687. évi hadjáratról és a nagyharsányi győzelemről. In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok*

történetéhez. *A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 399–447.

SZITA 1987d = Szita László: Részletek Lotharingiai Károly fővezér naplójából 1686–1687. In: Szita László (szerk.): *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 75–144.

SZITA 1989 = Szita László: Kutatási problémák az 1687. évi hadjárat történetéből. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, [Baranya Megyei Levéltár], 1989. 311–332.

SZITA 1993a = Szita László: A visszafoglaló háborúk viharában. Mohács a 17. század végén. In: Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből*. Mohács, Mohácsi Városvédő Egyesület, 1993. 109–129.

SZITA 1993b = Szita László: Az 1687. évi török elleni hadjárat a haditudósítások tükrében. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 24. (1993) 47–76.

SZITA 1995 = Szita László: Bécsi haditudósítások az 1687. évi török elleni hadjáratról (1687. május-november). *Baranyai Történetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve* 1992/1995. 37–84.

TÓHT 2017 = Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrása. *Hadtörténelmi Közlemények* 130. (2017) 3. 745–779.

TÓTH 2022 = Tóth Ferenc: Egy sokarcú csata mítosz és valóság között. Források és történeti konstrukciók az 1687-es Harsány-hegyi ütközetéről. In: Dávid Ferenc (szerk.): *Fejezetek a hadtörténelemből* 10. *A Magyar Hadtudományi Társaság kiadványsorozata*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 247–266.

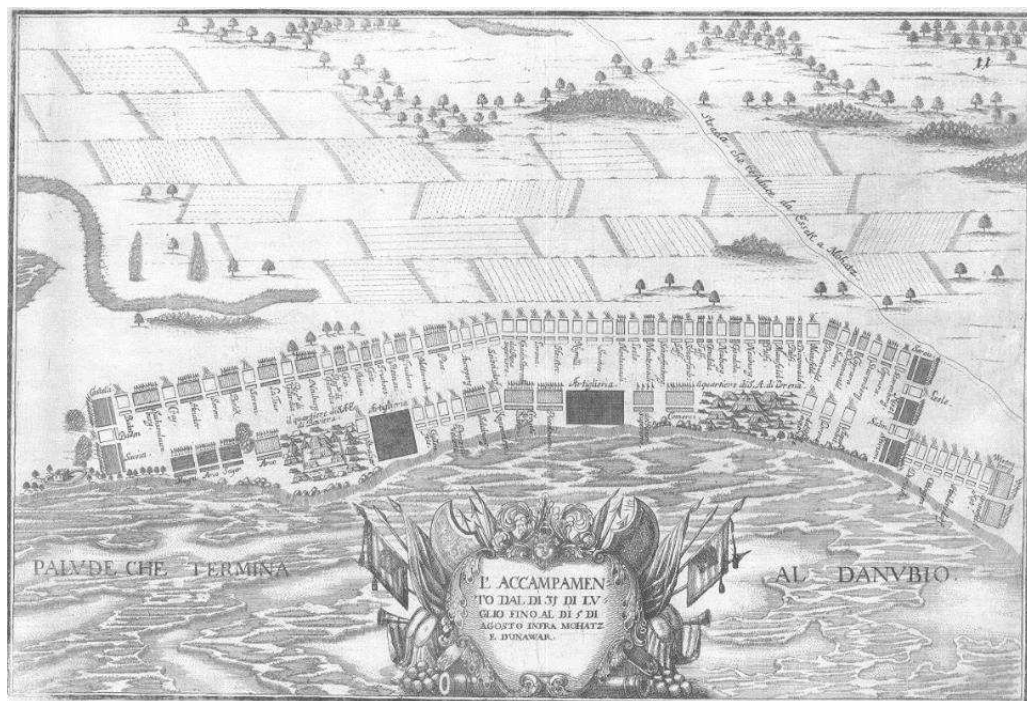
VARGA 1986 = Varga J. János: *A fogó félhold árnyékában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.

VASS 1989 = Vass Előd: Helyszíni jelentések Baranyából a nagyharsányi csata előzményeiről. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, [Baranya Megyei Levéltár], 1989. 97–104.

VASS 1993 = Vass Előd: Mohács a török hódoltság korában. In: Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből*. Mohács, Mohácsi Városvédő Egyesület, 1993. 75–104.

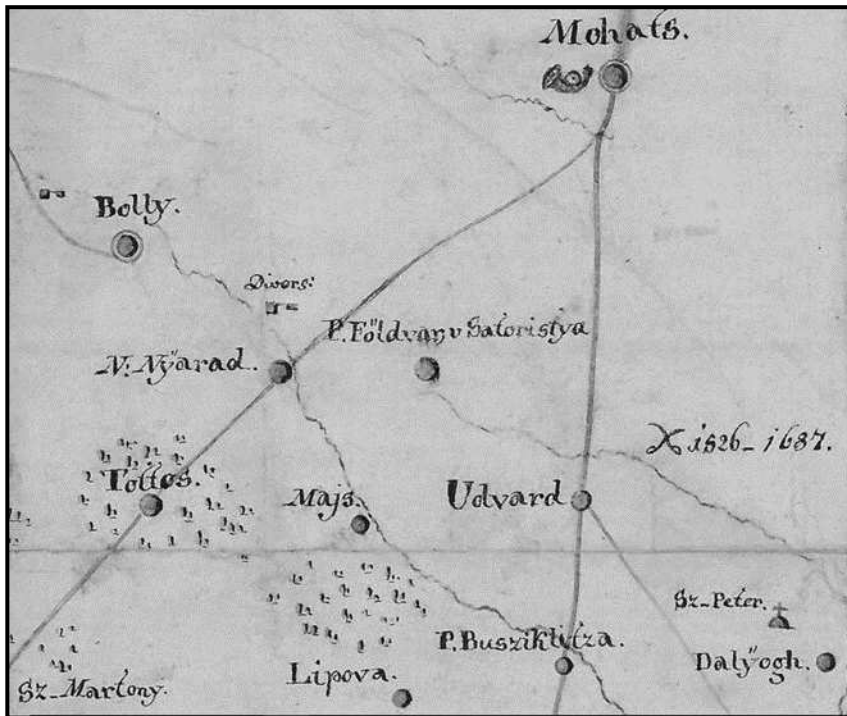
VÁRADY 1897 = Várady Ferencz (szerk.): *Baranya múltja és jelenje*. Második kötet. Pécs, Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1897.

Ábramelléklet

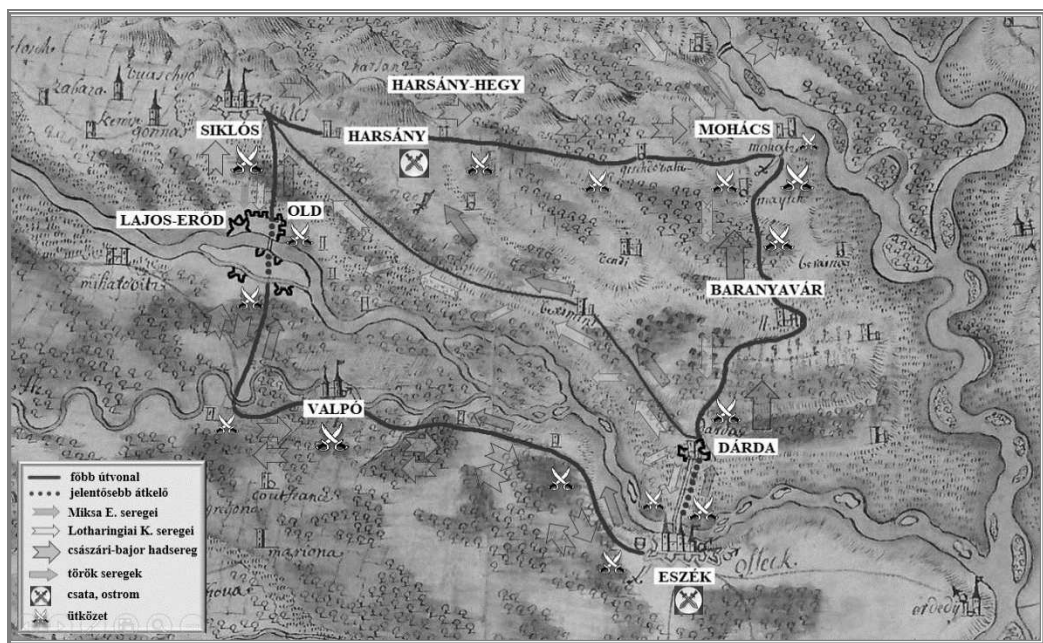
1. ábra: A szövetséges keresztény hadsereg táborhelye a Vizslaki-rétnél 1687. július 31 - augusztus 6 között. A táborhely déli határát a Törökdomb jelzi.

[Forrás: HIM H III c 182/28]

2. ábra: Szlavónia 1835-ös földabrosza a korábbi csaták és főbb útvonalak feltüntetésével. Az 1526-os csatát és az 1687-es harcokat egyaránt a Mohácsi-síkon jelöli. A térképrészlet nagy erénye, hogy nem mossza össze az 1687-es Mohács környéki hadműveleteket a Harsány-hegyi csatával, amelyet külön szimbólummal ábrázol.

[Forrás: OSZK TK 2109]

3. ábra: Az 1687. évi dél-baranyai visszafoglaló hadjárat topográfiai átnézeti képe a főbb útvonalak, hadmozdulatok és csatározások feltüntetésével.

[Forrás: a szerző saját szerkesztése. A hadműveletekkel egykorú alaptérkép: OSZK TK 2149]

**From the River Drava to Mohács.
Military Operations during the Great Turkish War in Southern-
Baranya in 1687**

The Battle at Harsány Hill ended on 12 August, 1687 with the overwhelming victory of the troops of the Christian allied army. The deservedly famous battle is often called the Second Battle of Mohács, and it was referred to as such even by contemporaries, although taking into account the military actions of the year 1687, it would be much more appropriate to remember them as the Battles of Mohács. Due to the available, extremely rich written and illustrative sources, the clash developing at the foot of Harsány Hill became one of the most thoroughly documented battles. Much less attention was paid to the armed conflicts that preceded or followed the battle, which turned the entire Southern Baranya region into a battlefield. As the war events of 1687 provide plenty of ammunition for the early modern period's war artefacts of the Plain of Mohács, however, the research on the Mohács battlefield of 1526 casted a shadow on the fierce battles of the late 17th century that lasted for months in the area, and therefore, the archaeological imprint of those clashes are mentioned undeservedly little. Our study reviews the history of the Campaign of 1687 and serves to set up a new hypothesis regarding the origin of handgun projectiles of their historical age – discovered by means of metal detector in the forecourt of Majs.

Keywords:

The Great Turkish War, Louis William, Margrave of Baden-Baden, Southern Transdanubia, Battles of Mohács, Battlefield archeologie, Baranya County, Osijek.

A GAZETTE DE FRANCE TUDÓSÍTÁSAI BELGRÁD 1688. ÉVI OSTROMÁRÓL

A Théophraste Renaudot által 1631-ben alapított *Gazette de France*¹ a 18. század közepéig Franciaország első számú, s monopoljogának köszönhetően egyetlen hivatalos hetilapja volt.² XIV. Lajos uralkodása (1643–1715) alatt elmondható, hogy a hírek tárlását a francia politika érdekei súlyozták, főként külföld felé orientálva a háború, a politika-diplomácia, és a gazdaság világába.³ A híreket Európa főbb városai szerint osztották fel; a magyarországiakat legtöbbször⁴ bécsi keltezéssel közölték teljesen anonim módon, különféle (titkos) levelezőhálózatok forrásaiból összeállítva. A lap privilegizált helyzetéből adódóan gazdag információs hálózatot működtetett, még a külügyminisztérium (*ministère des Affaires Etrangères*) levelezéseihez is hozzáfért, s a főszerkesztők olykor szoros kapcsolatban álltak a külügyminiszterekkel.⁵ A szakirodalom részben rámutatott, és saját kvantitatív vizsgálataink is megerősítették,⁶ hogy 1683-tól kezdve a lap érdeklődésének homlokterében a visszafoglaló háború állt, ami nem volt véletlen. XIV. Lajos a francia közvélemény figyelmét könnyedén erre az összeurópai jelentőségű eseményre tudta irányítani, saját egyre merészebb politikája helyett, ráadásul a növekvő Bourbon-Habsburg rivalizálásban kulcsfontossággal bírt Versailles számára is. A tanulmányomban azt vizsgáljuk, hogy milyen híreket közölt a *Gazette* Belgrád 1688. évi ostromáról, amely a felek közötti nyílt összecsapás, azaz az 1688. szeptember 27-én kitörő pfalzi örökösödési háború 0. percében zajlott.

Bourbon-Habsburg ellentét Belgrád ostromáig

A Bourbonok külpolitikáját a 17. században alapvetően meghatározta a Habsburg-gyűrűből való kitörés igénye. A század első felében ez még főként a spanyol ág ellen irányult, ám 1659 után egyre inkább az osztrák Habsburgokkal éleződött ki a hatalmi ellentét.⁷ A '80-as évek elején a Napkirály ún. „egyesítési

¹ A lap a 17. században „Gazette” néven futott, a „de France” melléktag csak 1762-től része a címnek.

² A lap részletes történetéhez lásd: SGARD 1991. Oldalszám nélkül.

³ HAFEMAYER 2002. oldalszám nélkül. Uő 2013. 34.

⁴ Ám nem kizárólagosan. Vizsgálataim szerint az 1680-as évek elején fontosabb eseményeknél (például rendi országgyűlés) az olyan városok, mint Pozsony vagy Sopron többször önállóan jelentek meg. A visszafoglaló háborúk nagy katonai eseményeit is olykor a császári táborból „keltezték”.

⁵ HAFEMAYER 2005. 116.; Uő 2013 34–35.; Uő 2016. 810.

⁶ A hírek terjedelmének vizsgálata 1684 és 1688 között kimutatta, hogy folyamatosan Bécs hírei (politikai, gazdasági, katonai, diplomáciai vagy udvari viszonyokra vonatkozóak) a legfajsúlyosabbak, gyakorlatilag kétszer akkora terjedelemmel szerepelt a lapban éves szinten, mint az öt követő London.

⁷ Franciaország Rajna menti területi nyereségeiről lásd HÁMORI NAGY 2014. 319–336.

politikájának” zavartalanságát látta I. Lipót (magyar királyként 1657–1705) keleti hadakozásaiban, s leginkább egy hosszú, elhúzódó háború állt érdekében.⁸ Nem volt célja Lipót totális veresége, nem helytálló az a sokszor felbukkanó toposz, miszerint a franciák jelentős hadi és mérnöki segítséget nyújtottak a töröknek a háború első éveiben. A francia történettudomány a mai napig nem talált konkrét forrást ennek bizonyítására és egyetlen francia megbízású hadmérnököt sem tudnak azonosítani oszmán oldalon.⁹ Jean Béranger már kifejtette a francia-oszmán viszony rendkívül komplex, ellentmondásokkal teli mivoltát, ahol valóban voltak megfeleltethető érdekek, de feszültségek és ellentétek is.¹⁰ XIV. Lajos propagandájában is erősen épített a muszlimverő, katolicizmus védnöke szerepre,¹¹ és utalnak rá jelek, hogy a ’80-as évek közepén felmérte az Oszmán Birodalom tengerparti erődjait egy esetleges tengeri „keresztes hadjárat” esetére.¹²

Kétségtelen azonban, hogy Lipót keleti sikereit félve figyelték Versaillesban. Louvois hadügyminiszter¹³ emiatt már 1686-tól egy „preventív” háború mellett érvelt. 1687 végén maga XIV. Lajos is az oszmán hanyatlásról és Lipót balkáni terjeszkedéséről beszélt. Louvois 1688 nyarán Wilhelm Egon von Fürstenberg bíboros¹⁴ támogatásának szükségességét éppen Lipót sikereivel indokolta.¹⁵ A császáriak ekkor egy szimbolikus erőd, Belgrád ostromára indultak. A 15. századi „Európa védőbástyája” toposz kialakulásában óriási szerepe volt Hunyadi Jánosnak, akit a korabeli franciák „fehér lovagként” ismertek, így az 1456-os nándorfehérvári diadala jól ismert tény volt.¹⁶ Ennek köszönhetően a török megszállásig sokszor ez az erőd jelképezte önmagában a „védőbástyát.”¹⁷

⁸ SARMANT 2005. 648–649.

⁹ ROY-TÓTH 2014. 76.

¹⁰ BÉRENGER 1987. 193–201.

¹¹ MARTIN-WEISS 2013. 98–110.

¹² BILICI 2014. 315–343.

¹³ François-Michel le Tellier, Louvois márkija (1641–1691), többek között Franciaország hadügyminisztere 1666-tól haláláig. Életéről bővebben CORVISIER 1983.

¹⁴ A harmincéves háborúban még katonai, majd később egyházi pályára lépő Wilhelm Egon von Fürstenberg, testvérevel, Franz Egonnal karöltve 1655-ben Miksa Henrik kölni hercegérsek (1650–1688) meghívására Bonnba kerültek, mint tanácsadók, ugyanakkor Jules Mazarinnal is kötöttek egy szerződést 1658-ban, miszerint XIV. Lajos német politikáját támogatják. Bátyja halála után 1682-ben megörökölte a strasbourgi érsekséget, XI. Ince pápa (1676–1689) pedig 1686-ban bíborosi rangra emelte. A francia politika erősen lobbizott, hogy az 1688 júniusában elhunyt Miksa Henrik örököse legyen, ám a pápa inkább Miksa Emánuel öccsét, József Kelement támogatta. O’CONNOR 1967. 119–145.

¹⁵ SARMANT 2005. 649–650.

¹⁶ Csernus 1999. 216–238. Hunyadi kortárs francia recepciójáról még lásd: CSUKOVICS 2015. 191–200.

¹⁷ Például Paulus Jovius, aki az 1530-as években sajnálkozott Nándorfehérvár elestén, mivel az egész keresztény világ bejáratának tartotta. GYÓRI 1933. 89., illetve Frangepán Ferenc kalocsai érsek regensburgi beszéde 1541-ben. KELÉNYI 1936. 42.

A két világot elválasztó „kapu” szerepe pedig még a 17. században is olykor felbukkan francia nyelvű nyomtatványokban.¹⁸

A francia hadigépezetet persze nem egyedül Belgrád eleste indította be, mivel a Rajna menti háborúról, az ostrommal párhuzamosan, augusztus 22-e körül döntöttek a francia udvarban.¹⁹ Számításba kell venni a franciák birodalmi politikájának teljes csődjét, és az angol helyzetet is, ahol politikusok egy csoportja már nyáron felkérte Orániai Vilmost a trónra. A készülő invázió egy szövetséges elvesztését vetítette elő XIV. Lajosnak, ugyanakkor egy elhúzódó polgárháborút is reméltek tőle, jó időre kivonva Angliát a kontinentális ügyekből.²⁰ Elmondható viszont, hogy az ostrom óriási hatással volt Lipót pozícióira és a török békékötésre való hajlandóságára, így Versailles számára főként az volt a tét, hogy a császár milyen „előjelekkel” indul a rajnai frontra. Kérdés azonban, hogy mekkora katonai potenciállal rendelkezett a 17. század végén a város.

Belgrád helyzete az Oszmán Birodalomban

A kora újkori erőd alapjait még a 15. században Lazarević István szerb despota (1402–1427)²¹ és a Tallóciak fektették le a kurrens erősítési technikák ismeretében. Ők alakították ki az alapvető „kettős felosztást,” hiszen nem csupán a (felleg)várat, és a vele egységet képező felsővárost akarták védeni, hanem az alatta elterülő települést is falakkal vették körül így „létrehozva” az alsóvárost is.²² Az erősítmény ekkori erejét jól mutatja, hogy 1521-ben még több mint 6 hétig kitartott a magára hagyott csekély magyar védelem a törökökkel szemben, akik főként a kevésbé erősített, partmenti részekre koncentráltak. Lazarevićek ugyanis úgy vélték, hogy a török a szárazföld felől fog támadni, a flotta pedig tudja kontrollálni a folyókat, így utóbbiak mentén az erősítéseket elhanyagolták.²³ Az oszmán hódítás után viszont Belgrád szerepe gyorsan átalakult. A Magyar Királyság teljes katonai összeomlása olyan ütemben zajlott, hogy Belgrád pár évtized leforgása alatt teljesen az oszmán háttországba olvadt, új funkciókat kapva. Immáron az Oszmán Birodalom hadseregének legnagyobb európai „logisztikai központjává,” egy óriási hadi-, és élelmiszeripari

¹⁸ Mercure historique et politique 1987. 7. (Juillet) 1688. 5. (Mai)

¹⁹ PLACE 1977. 390.

²⁰ CÉNAT 2005. 104–105.; PARKER 2017. 295–297.

²¹ Lazarević István Luxemburgi Zsigmonddal (1387–1437) kötött szövetségének köszönhetően szerezte meg Belgrád és Macsó várait. A felek közötti szövetségről lásd: OBRADOVIĆ 2021. 47–53.

²² SZABÓ 2014. 48–58.

²³ POPOVIĆ 2018. 5–9.

elosztó és termelővé vált, amely hadjáratok alatt ideális téli szállásnak bizonyult.²⁴ A *Pax Ottomanica* és a szakképzett munkaerő számára ajánlott adókedvezmények²⁵ gyorsan felvirágoztatták a város kereskedelmét²⁶ és iparát. A 16. században a birodalom trendjeinek megfelelően²⁷ a háztartások száma mintegy megötszöröződött; becslések szerint a 17. század közepén a lakosság lélekszáma akár a 100 000 főt is elérhette.²⁸

A város új szerepét viszont az erősítések sínylették meg. Noha történtek impozáns építkezések, ám ezek leginkább a „szakrális birtokbavételt” jelentő mecsetek, derviskolostorok és egyéb imahelyek, fürdők, iskolák (*mekteb, medrese*), valamint a gazdasági szempontból fontos épületek voltak.²⁹ A védelemre viszont kevesebb erőforrást fordítottak. A vonatkozó isztambuli források csekély feldolgozottsága miatt régészeti feltárásokra és útleírásokra alapozó kutatás szerint a 15. században lefektetett rendszeren alapjaiban nem változtattak az oszmánok. Hiába rendelte el I. Szulejmán (1520–1566) a partmenti részek megerősítését, régészeti vizsgálatok szerint a munkával idővel felhagytak. A város bevétele után persze a károkat egyből helyreállították, a keresztény civil lakosságot pedig kiűzték a falakon kívülre (sőt sokan kényszeráttelepítések, az ún. *sürgün* áldozatai lettek),³⁰ ám hosszútávon nagy átalakítások nem figyelhetők meg.³¹ A védelmi szerep gyengülését jelzi a kis létszámú helyőrség is, mivel már 1541 után Belgrádról és környékéről irányítottak egységeket a magyar végekre.³² A 17. században a stratégiai jelentőségű végvárakban 1500–6000 janicsár állomásozott,³³ míg Belgrádban 1681-ben csupán 500. Idővel pedig az eredetileg csak katonák számára fenntartott felsővárost megnyitották a muszlim civilek előtt, az alsóvárosba pedig a keresztények szivárogtak vissza. A törökök annyira biztosnak érezték a helyet, hogy az ágyúöntödét, a löporüzemet, mag-, és raktárakat a falakon kívül, a Száva lankáin létesítettek.³⁴

Ha áttekintjük a 17. századi francia nyelvű útleírásokat,³⁵ akkor megfigyelhetjük, hogy az utazókat sokkal inkább a város gazdagsága, keleties épületei, és a pezsgő – raguzai, örmény, illetve zsidó közösségek által mozgatott – kereskedelmi élete nyűgözték le mintsem az erősítések. Persze a francia utazók nem

²⁴ FOTIĆ 2005. 51–52.

²⁵ ÖZKAN 2018. 14.

²⁶ A 15. században megjelenő raguzai kereskedőkkel a prosperitás előfeltételei már adottak voltak. MOLNÁR 2007. 76–81.

²⁷ WHITE 2011. 52–63.

²⁸ FOTIĆ 2005. 52–53.; TODOROV 1983. 65.

²⁹ KOVÁCS–RABB 2016. 81–91., KIEL 2018. 27–52.

³⁰ MURPHEY 2019. 233.

³¹ POPOVIĆ 2018. 9–19.

³² ÁGOSTON 1998. 2.; HEGYI 1995. 114.

³³ ÁGOSTON 2022. 286. A hódoltsági erődökben szolgáló janicsárookra HEGYI 2007. 141–149.

³⁴ POPOVIĆ 2018. 9–19.

³⁵ Áttekintett útleírásokat lásd a bibliográfiában.

hadmérnökök voltak, viszont az jól kirajzolódik írásaikból, hogy a nyugati standardokhoz képest a 17. századra a belgrádi erődrendszer lépéshátrányban volt.

Oszmán belső konfliktusok

A *Gazette* 1688 folyamán az Oszmán Birodalom belső konfliktusairól is meglehetősen plasztikus leírást ad. A lap ebben az évben kifejezetten nagy érdeklődéssel viseltetett a törökök iránt, köszönhetően a folyamatos katonalázadásoknak, s az 1687 végi uralkodóváltásnak. Utóbbi egyébként csak tovább mélyítette a pénzügyi gondokat, mivel II. Szulejmánnak (1687–1691) 455 millió akcse trónra lépési ajándékot kellett volna fizetnie egyes alakulatoknak.³⁶ A lap azt is jól érzékelte, hogy mennyire fontos szerepe volt a nehezen kezelhető Yegen pasának is, akiről rendszeresen hírt adtak.³⁷ A pasáról Pierre de Girardin³⁸ konstantinápolyi francia nagykövet is feljegyezte 1688 nyarán, hogy legalább akkora fenyegetés a Porta számára, mint a külső ellenfelek.³⁹ A *Gazette* az év elején eltérő információkat nyújtott az Oszmán Birodalom terveiről, amit persze magyarázhatunk a regnáló általános bizonytalansággal és az információk közvetettségével.⁴⁰ Egyrészt folyamatosan tájékoztattak a Konstantinápolyban zajló felkelésekről,⁴¹ valamint a Magyarországon még török kézen lévő, de teljesen izolált erődök (úgy mint Fehérvár, Szigetvár és Kanizsa) ellátás- és pénzhiányáról.⁴² Másrészről, már-már meglepően pozitív híreket is közreadtak az következő hadjáratokkal kapcsolatban. Március elején például közölték, hogy miközben Szijavus nagyvezír pénzeket gyűjt a hadsereg kifizetésére, addig Yegen pasa *szerdár* minőségben Belgrád felé indul, hogy a Dráva-Száva környéki helyekre erősítéseket juttasson,⁴³ egy héttel később pedig egy Belgrádba érkező 20 ezres seregről számoltak be.⁴⁴

Ezek azonban mind hamis híreknek bizonyultak. Yegen, miután kinevezték *szerdár*rá, nem vonult Belgrádba, hanem a birodalom pénzügyi nehézségeire hivatkozva a Balkánon sarcolt meg városokat, majd pusztán egy hónappal a kine-

³⁶ ÁGOSTON 2022. 293.

³⁷ Katonai karrierjéről és életrajzához lásd: KATIC 2001. 213–218.; KERÉKES 2007. 73–74.

³⁸ A korabeli orientalistának tekinthető Girardin 1685 és 1689 között Franciaország konstantinápolyi nagykövete. KERÉKES 2007. 15–18.

³⁹ Journal de M. DE GIRARDIN pendant son ambassade à Constantinople. (1685–1688). XII 1688, mai-juillet. (továbbiakban: Journal) BnF Manuscrits, français 7173. fol. 245v, 246v,

⁴⁰ A távolság és az idővesztés miatt sokkal hatékonyabb volt a törökökkel érintkező országoktól beszerezni a híreket, így a visszafoglaló háborúk alatt a varsói, velencei és bécsi keltezésű hírek alatt folyamatosan teret szentelnek az Oszmán Birodalomnak is.

⁴¹ GF 1688. feb. 7., 21., ápr. 10., 17.

⁴² GF 1688. ápr. 10., 17., máj. 1., 8.

⁴³ GF márc. 6.

⁴⁴ GF márc. 13.

vezése után, az időközben meglincselt Szijavus helyére kerülő új nagyvezír, Iszmail pasa elvette tőle a pozíciót, sőt lázadónak nyilvánította.⁴⁵ Még arról is tudósított a lap, hogy a szultán és a nagyvezír is személyesen vonulnak hadba,⁴⁶ ami már önmagában hatalmas presztízsértékkel bírt volna, magasabb szintre emelve a hadjáratot.⁴⁷ Emellett egy Eszék elleni komoly támadásról is többször írtak, amelyhez Belgrádba irányítják a csapatokat.⁴⁸

Májustól egyfajta tónusváltást figyelhetünk meg negatív hírek „előretörésével.” Immáron arról számoltak be, hogy Belgrádban nincsen semmiféle készülődés a birodalomszerte kiújuló katonalázadások miatt, sőt a lakosság egy része már menekül egy keresztény ostromtól tartva.⁴⁹ A magyar frontra szánt ázsiai csapatok (*troupes d’Asie*) pedig szintén nem engedelmeskednek, mivel nem hajlandóak az új szultánt szolgálni, a lázadó Yegen pedig velük fordulna a Porta ellen. Ekkor már a szultán és a nagyvezír hadba vonulását is cáfolták.⁵⁰

Június 19-én azonban az olvasók hírt kaphattak az újabb rezsimváltásról: május elején Iszmail pasát alkalmatlannak vélve Bekri Musztafa került a nagyvezíri pozícióba.⁵¹ A váltásnak köszönhetően a katonák kifizetésének megindulásáról,⁵² és Yegen pasa rendre téréről számoltak be,⁵³ de ezek talán az új nagyvezírhez fűzött remények lecsapódásai voltak, mintsem a valóság. Látni kell, hogy a birodalom instabilitása miatt bizonytalan hírek áraszhatták el Európát. A *Gazette* angol megfelelője a *The London Gazette* is kifejezte egy nyári számában, hogy hétről hétre teljesen ellentmondásos híreket kapnak a törökről.⁵⁴ A franciáknál is gyorsan újra előtérbe kerültek a fizetéseképtelenség miatt elégedetlenkedő belgrádi védelemről,⁵⁵ a nehéz helyzet miatt teljesen elcsúszott előkészületekről szóló hírek, illetve a *Gazette* is elismerte júliusban, hogy bizonytalan hírek vannak Yegen pasáról.⁵⁶

Valóban maradtak feszültségek, mivel Bekri Musztafa nagyvezír már nem kezelte Yegent ellenségként, és a frontra akartra irányítani, ám meghagyta az elődje által kinevezett Haszán pasát magyarországi *szerdárnak*.⁵⁷ Girardin nagykövet szerint a Porta nem bízott Yegenben, de jobbnak látták, ha az általa felhalmozott pénz és csapatok a birodalmat szolgálják.⁵⁸ A konfliktusról végül a heti-

⁴⁵ KATIC 2001. 217–219.

⁴⁶ GF febr. 28., ápr. 17.

⁴⁷ SUDÁR 2020. 331–335.

⁴⁸ GF márc. 27. ápr. 3., 10., 17.

⁴⁹ GF máj. 15., 29.

⁵⁰ GF máj. 22.

⁵¹ KATIC 2001. 219.

⁵² GF jún. 26. GF Extraordinaire júl. 1.

⁵³ GF jún. 19., 26. júl. 3. GF Extraordinaire júl. 1.

⁵⁴ LG Issue 2357 (jún. 21. Julián naptár)

⁵⁵ GF júl. 3.

⁵⁶ GF júl. 10., 17., 31.

⁵⁷ KATIC 2001. 219.

⁵⁸ Journal fol. 163r.

lap csak augusztus elején számolt be. Eszerint Yegennek az új nagyvezír a temesvári kormányzó pozíciót szánna, viszont előbbi nem akart Haszán alárendeltje lenni, ám a szultánhű csapatok túlerejétől tartva, látszólag elfogadta a pozíciót és megindult Belgrád felé.⁵⁹ Azonban a *szerdár* hadipotenciáljáról is inkább negatív kép bontakozik ki a hetilapból. Eszerint semmi erősítés nem fog érkezni, mivel Konstantinápolyban még mindig 8 havi zsoldot követelnek a janicsárok és szpáhik,⁶⁰ és Haszán csupán egy kb. 20 ezres sereget bír Belgrádban (ez a szám Girardin leveleiben többször is megjelenik, de további vizsgálatokat igényel, hogy az információ tőle származott-e)⁶¹ védekezésre berendezkedve a Porta parancsából.⁶² Yegen végül sikeresen leváltotta Haszánt, de ezt már csak az ostrom alatt adták közre. Augusztus végén még a *Gazette* arról tájékoztatót hónap eleji hírekre hivatkozva, hogy együtt fogják védeni az erődöt,⁶³ ám Haszán ezután látványosan eltűnt a lapból, és az ostrom megindulásától kezdve csak Yegen lépéseiről írtak.⁶⁴ Végül a szeptember 18-i szám, júliusra datált konstantinápolyi hírében közölték, hogy Yegen jócskán megerősítette seregét 2 ezer ázsiaival, 8–10 ezer tímárossal, és dezertőrökkel, így Haszán pasát könnyen elmozdították, a szultánnál pedig elérte a *szerdári* tisztséget.⁶⁵ A *Gazette* nem számolt be róla, hogy valószínűleg a Belgrádban elégedetlenkedő tisztek is segítettek Yegent, akik a kifizetések rendbetételét várták tőle.⁶⁶

A császári hadsereg toborzása

A lap természetesen a császári hadsereg állapotáról és felkészüléséről is folyamatosan tájékoztatót, sőt az információ közvetlenségének köszönhetően a törökökhöz képest is részletesebb kép tárult az olvasók elé. Júniusig szinte minden számban informáltak a hadsereg feltöltésére és segédcsaták kiállítására irányuló tárgyalásokról, persze eltérő részletességgel. A téli hónapokban még csupán általánosan tájékoztattak az előző évi megterhelések miatt a téli szállásokra vonuló egységek rossz állapotáról, ami miatt újabb toborzások szükségesek.⁶⁷ Itt érdemes megállni és áttekinteni, hogy Lipótnak (császárként 1658–1705) milyen lehetőségei is voltak a Német-római Birodalom adta kereteken belül. Noha 1681-ben Lipót sikeresen átvitt egy reformot a birodalmi hadsereget illetően, amely egy összesen 40 ezer fős, a vesztfáliai békével erőre kapó birodalmi kerületek által kiállítandó haderőt írt elő, ám a törvénynek számos homályos eleme volt, s Magyarország sem volt része a Birodalomnak, ahonnan így leginkább

⁵⁹ GF aug. 7. 14.

⁶⁰ GF aug. 7.

⁶¹ Journal fol. 161r, 171v.

⁶² GF aug. 14.

⁶³ GF aug. 28.

⁶⁴ GF szept. 11.

⁶⁵ GF szept. 18.

⁶⁶ KATÍĆ 2001. 219-220.

⁶⁷ GF jan. 10., 17., 30., febr. 7., 14.

csak pénzsegélyek futottak be.⁶⁸ Lipót tehát főként a birodalmon belüli alkalmi szövetségeseiben és „lekötelezettjeiben” bízhatott, kétoldalú vagy multilaterális szerződéseket kötve egy-egy erősebb, saját hadsereget bíró választófejedelemmel, vagy birodalmi kerületekkel. A részvételi hajlandóság azonban nagyban függött geopolitikai helyzetüktől (például a Franciaországnak való kitettség) és saját politikai ambícióiktól is. Az erősebb fejedelmeknek nem volt céljuk a császár hatalmának túlzott megerősítése, viszont a kisebb rendek éppen Lipótban látták jogaik biztosítékát.⁶⁹

A frank és sváb kerületek kisebb rendjei rendkívül eltökéltek voltak Lipót törökellenes hadjáratai mellett,⁷⁰ így nem meglepő, hogy a *Gazette* a velük folytatott tárgyalásokról kevés információt nyújtott. Már januárban hírül adták, hogy az új sorozásokon kívül ezen két kerület még készségesen 6000 katonát szolgáltat a megcsappant, régi ezredek feltöltésére.⁷¹ Az ilyen gördülékeny tárgyalások azonban kivételnek bizonyultak. A leginkább elhúzódó, hosszadalmas diplomáciai manővereken sokszor a *Gazette* sem tudott kiigazodni. Érzékletes példa, hogy a február 28-án még nagy csalódásokról írtak, mivel a birodalomból várt 13–14 ezer katona helyett csupán 7 ezer volt kilátásban, így Lipót kénytelen engedményeket és számára kedvezőtlenebb ajánlatokat tenni.⁷² Egy héttel később viszont már összesen 17 ezer katonáról, és a Habsburgok pozitív tárgyalásairól számoltak be Brandenburggal (3000 ígért katona), Szászországgal (1100), Kölnnel (1500) és Mecklenburg-Güstrow hercegével (1200).⁷³

A franciákat legfőképp az „érdekszférájukba” eső uralkodók érdekelték. Beszámoltak például svéd ajánlatokról, mint Nils Bielkeéról⁷⁴ és bécsi nagykövetük Gabriel Oxenstiernáról.⁷⁵ Ezeket az alapvetően csekély segélyeket ugyan visszautasították, de jól mutatja, hogy Franciaország rajta tartotta a szemét egykori szövetségésén. A '80-as években kissé elhidegültek egymástól a felek, ám XIV. Lajosnak még így is fontos volt, hogy egy Rajnánál kitörő háborúban a skandináv hatalmak semlegességét elérje, illetve a XI. Károly svéd király (1660–1697) birodalmi területei is jól jöttek Lipót túlhatalma ellen.⁷⁶ A német választófejedelmeket illetően a *Gazette* áprilisban számolt be róla, hogy Brandenburggal megszakadtak a tárgyalások 1500 katona besorozásáról,⁷⁷ ellenben a kölni és szász választófejedelmektől 2–2000 katonát várnak.⁷⁸ A kölni utódlási konfliktus

⁶⁸ BAGI 2016. 193–196.

⁶⁹ HÜTTL 1993. 55–58.

⁷⁰ Uo. 56.

⁷¹ GF jan. 10., márc. 6.

⁷² GF febr. 28.

⁷³ GF márc. 6.

⁷⁴ GF márc. 13. Bielkére lásd: KÁRMÁN 2004. 108.

⁷⁵ GF márc. 27.

⁷⁶ SCHNAKENBOURG 2017. 63–67.

⁷⁷ GF ápr. 3.

⁷⁸ GF ápr. 10.

közepette precízen tájékoztattak a választófejedelemség által felajánlott segélyhadak sorsáról, nyáron még azt is hírül adták, hogy hiába indultak meg, mégis hazahívják őket.⁷⁹ Azt már nem említették, hogy ezt részben talán az egyre növekvő francia fenyegetés miatt tették. Többször is szerződésbe foglalták ugyanis, hogy egy francia támadás esetében a csapatok visszahívhatóak, és már 1685-ben is a sváb kerület ezt feltételként szabta meg, ahogyan arra Bagi Zoltán Péter rámutatott.⁸⁰ A legfontosabb azonban mind a Habsburgok, mind a franciák számára a bajor segítségnyújtás volt, aminek meglehetősen „borsos ára” volt. A lap ugyanis rámutatott a kínos hírre, miszerint II. Miksa Emánuel (1679–1726) által küldött Johann Baptist Leydel 220 000 forintot próbál behajtani Bécsben a sorozásokért a korábbi szerződések értelmében.⁸¹

Érdemes pár szót szólni a hadsereg finanszírozásának terheiről is. Noha a Habsburg Monarchia összbevételei megnégyszereződtek Lipót uralma alatt,⁸² az elhúzódó háború hatalmas seregestjei, ezek ellátása és utánpótlási vonalainak fenntartása, illetve az el- és visszafoglalt erődök rendbetétele óriási terhet jelentettek Bécsnek. Amíg a visszafoglaló háborúk előestéjén 1680-ban Lipót hadi kiadásai közel 4 millió rajnai forintra rúgtak 6,6 milliós összbevétel mellett, addig a 1684 után átlagban évi 2 millió rajnai forintos deficitet figyelhetünk meg, amely kiugró években akár 6-7 millióra is felkúszhatott.⁸³ A *Gazette* számos formáját mutatta be, hogyan próbált Lipót enyhíteni a készpénzhiányon. Februárban az osztrák rendi gyűlésről írtak, amely az elkövetkezendő hadjáratra 600 000 forintot ajánlott fel (amelynek Lipót harmadát előlegben kéri),⁸⁴ míg márciusban a stájer rendek 300 ezer forintos hozzájárulásáról tájékoztattak a „szokásos” 150 ezer forinton felül.⁸⁵ Érdekes azonban, hogy az igazi pénzügyi terheket viselő cseh korona országairól⁸⁶ nem szóltak, amit talán azzal magyarázhatunk, hogy kiestek a fő információs útvonalakból. Olyan „alternatív” módszerekről is számot adtak, mint a velencei bankároktól felvett 400 000 forint értékű kölcsön⁸⁷ vagy az elzálogosítások.⁸⁸ Miksa Emánuel megnyerése mindenképp kardinális kérdés volt, így a *Gazette* szerint Bécsben a kamara még egy alapot is létrehozott, hogy részletekben kifizessék a bajor választónak járó 550 ezer forintos hátralékokat.⁸⁹ Miksa Emánuel ugyan meglehetősen modern fiskális politikát folytatott és alapvetően rendezettek voltak a pénzügyei,⁹⁰ de folyamatos

⁷⁹ GF júl. 10.

⁸⁰ BAGI 2016. 200.

⁸¹ GF márc. 27.

⁸² BÉRENGER 1980. 119.

⁸³ Uo. 120-121.

⁸⁴ GF febr. 28.

⁸⁵ GF márc. 13.

⁸⁶ BÉRENGER 1980. 126-128.

⁸⁷ GF április 10.

⁸⁸ GF máj. 22.

⁸⁹ GF ápr. 3.

⁹⁰ SZOLECZKY 2008. 267-268.

hadbaszállása miatt számára is fontosak voltak ezek a pénzek. Saját becslései szerint 1683 és 1692 között 15 millió rajnai forintra rúgtak a hadikiadásai, ami az „államháztartása” fényében szintén igencsak megterhelő volt.⁹¹ Továbbá a pápai segélyekről is informálták az olvasót. A *Gazette* tudósításai alapján XI. Ince (1676–1689) pápa tavasszal 300 000 forintot adományozott Lipótnak, sőt még Luigi Fernando Marsigli⁹² római útjáról is beszámoltak nyáron.⁹³ Habsburg Lipót szeretett volna még erőteljesebb pápai segélyeket kapni, amiért cserében az itáliai polihisztor még a Szerémséget is odaígérte XI. Ince unokaöccsének, Livio Odescalchinak.⁹⁴

A pénzügyeken túlmenően még a Miksa Emánuel körüli francia diplomácia is tovább bonyolította a tárgyalásokat. A bajor herceg ugyanis még az 1680-as években is a Habsburgok és Bourbonok között ingadozott, viszont sohasem tudta elérni Lipótnál, hogy Lotharingiai Károly helyett ő legyen a császári seregek főparancsnoka. Erre a konfliktusra erősen épített a francia diplomácia, különösen az 1687-ben Münchenbe érkező Villars márki,⁹⁵ aki gyorsan személyes jóbarátja lett a választónak.⁹⁶ A lap május elején tudósított a császári küldött Dominik Andreas von Kaunitz hazatéréről, aki a jelentés szerint Münchenben minden problémát elsimított, és az egyezség értelmében Miksa Emánuel egy 15–16 000 fős különereg parancsnoka lesz, saját tiszttal.⁹⁷ S noha a bajorok készlődéséről többször is beszámoltak, a június 19-i szám tudósított Miksa Emánuel május végi elhatározásáról, hogy mégsem vonul hadba.⁹⁸ Nem indokolták a döntést, ahogyan a Béccsel történő tárgyalásokról sem számoltak be egy hónapig, csupán a július 24-ei szám bécsi keltezésű hírében tudatták rendkívül szárazon, hogy a bajor választó hamarosan a városba érkezik.⁹⁹ A *Gazette* némasága az esetről jól rámutat, hogy mennyire érzékeny ügy is volt ez Franciaországnak. A döntés egy potenciális szövetséges végső elvesztését jelentette olyan egész Európát érintő ügyekben, mint a spanyol örökség sorsa, vagy a Német-római Birodalomra gyakorolt francia befolyás.

A nagy rivális, Károly herceg betegsége pedig épp kapóra jött a bécsi udvar számára. Lotharingiai Károly hadinaplója szerint – amelyet a herceg „krónikásának” tekinthető François Le Bègue abbé szerkesztett¹⁰⁰ – a lázrohamok

⁹¹ HÜTTL 1993. 75.

⁹² Marsigli életéről és tevékenységéről bővebben F. MOLNÁR 2016. 69–164.

⁹³ GF ápr. 10., Marsigli küldetéséről: GF júl. 17., 24.

⁹⁴ F. MOLNÁR 2016. 85–87.

⁹⁵ Claude-Louis-Hector de Villars (1653–1734) életére EL HAGE 2012.

⁹⁶ HÜTTL 1989 129–145.

⁹⁷ GF máj. 8.

⁹⁸ GF jún. 19.

⁹⁹ GF júl. 24.

¹⁰⁰ François Le Bègue kéziratának kutatását, s a forrásközlést Tóth Ferenc végezte el. A kutatásról, Le Bègue életéről és a kéziratok kalandos történetéről lásd: TÓTH 2017. 745–779. Fontos kiemelni, hogy az 1688. évi eseményeknél az abbé nem volt jelen személyesen, így azokat ő is levelezésekből, és kapcsolati hálójának köszönhető egyéb forrásokból rekonstruálta. TÓTH 2017. 750–751.

május közepén kezdődtek, amelyek pont a hónap végére lettek rendkívül súlyosak.¹⁰¹ Villars márki visszaemlékezései szerint a bajor választónak gyanús is volt eleinte a betegség híre, amely döntésével egyidőben kezdett terjedni, ezért saját maga vizsgálta ki az ügyet. Ráadásul Bécsből megígérték neki, hogy akkor is marad a fővezéri tisztségben, ha esetleg Lotharingiai Károly felépülne.¹⁰² A két esemény szimultanitását a *Gazette* is megerősíti, mivel az első hírek Károly gyengélkedéséről június 12-én, egy héttel Miksa Emánuel döntésének közzétele előtt jelentek meg. Lotharingiai Károly állapotáról egyébként heti rendszerességgel tájékoztatást kaptak az olvasók. A nyár végén többször is hangsúlyozták, hogy Károly az orvosai tiltása ellenére, nem a legjobb állapotban indult el Belgrád felé.¹⁰³ Ezt egyébként hadinaplója is alátámasztja, amely szerint lázrohamoktól gyötörve, meglehetősen gyengén érkezett a császári táborba.¹⁰⁴ A lap Károly iránti érdeklődése magyarázható egyrészt státuszával, mint a császári hadseregek fővezérére, de talán a francia politika titkon remélte, hogy gyors felépülése és hirtelen megjelenése a fronton újabb törést jelentene a császár és a bajorok között.

Az ostromló keresztény sereg létszámát illetően a szakirodalom általában a 33 500-as létszámot citálja Belgrád ostrománál.¹⁰⁵ A *Gazette* nem adott közre részletes listákat, és kevés alkalommal szólt a sereg összlétszámáról, viszont értesülései nagyjából helytállóak voltak. Júliusban egy alkalommal 45 ezres, augusztusban pedig 43 ezres seregről írtak, plusz a magyar és horvát milíciák, illetve helyőrségek.¹⁰⁶ Hasonlóan 45–46 ezres létszámot (magyarok nélkül) citált Lotharingiai Károly hadinaplója, habár Le Bègue a főseregbe (*la grande armée*) egyértelműen nem számolta bele Badeni Lajos kivált seregtesteit, miközben a *Gazette*-nél ez még inkább a délen gyülekezők általános létszáma.¹⁰⁷ Ha figyelembe vesszük a Boszniába indulókat,¹⁰⁸ úgy meg is kapjuk a Belgrád alá vonuló létszámot. Feltehető persze a kérdés, hol vannak a magyarok?

A birodalmi segélyhadak részletességéhez képest a magyarok hozzájárulásáról igencsak keveset tudunk meg a hetilapból. Eszerint 1688 januárjában, a pozsonyi országgyűlés lezárta a magyar rendek megígérték, hogy 12 ezer katonával járulnak hozzá a következő hadjáratához, pénzügyek tekintetében pedig „lehetőségeikhez mérten.”¹⁰⁹ Áprilisban pedig Csáky bárót (*Baron Ziacky*) említették, aki felhatalmazást kapott 1500 magyar katona sorozására, ezzel is azt re-

¹⁰¹ L. Károly hadinaplója 480–481.

¹⁰² Villars 88–96.

¹⁰³ GF aug. 28., szept 4., 11., 18.

¹⁰⁴ L. Károly hadinaplója 503., 509.

¹⁰⁵ DOMOKOS 2020. 430.

¹⁰⁶ GF júl. 3., aug. 14.

¹⁰⁷ L. Károly hadinaplója 478–479.

¹⁰⁸ Badeni Lajos sikeresen használta ki a fővezérség körüli bizonytalanságokat és egy nagyjából 10 ezres sereggel Boszniába indulhatott. Lásd: RÁZSÓ 1989. 107–114., BAGI 2019. 113–117.

¹⁰⁹ GF febr. 7.

mélve, hogy sikerül a Munkács januári elvesztésével az utolsó katonai és diplomáciai hídfőállásától megfosztott,¹¹⁰ török területeken (Várad, Belgrád) meghúzódó¹¹¹ Thököly Imrétől kuruc katonákat átcsábítani.¹¹²

Belgrád ostromának előkészületei

A sikeres 1687. évi hadjárat eredményei után gyakorlatilag nyílt titok volt, hogy a következő évben a császári csapatok immáron megpróbálják Belgrádot bevenni, mint a következő „lépcsőfokot.” A *Gazette* is így már viszonylag korán, április közepén tájékoztatott róla, hogy a hadjárat célja Eszék és Szlavónia megtartása, illetve egy Belgrád elleni ostrom lesz.¹¹³ Az előkészületekről, illetve az utánpótlási vonalak biztosításáról is már áprilistól kezdve beszámoltak. A délvidéken tartózkodó Ferdinand Aspremont altábornagy a hírek alapján már márciusban muniációt próbált felhalmozni Péterváradon és Eszéken.¹¹⁴ Mindeközben a szintén Szlavóniában táborozó Aeneas Sylvius von Caprara tábornagy is 9000 katonát (6500 lovast és 2500 gyalogost) és 100 000 forintot kért Lipóttól a kiadásaira. A császár nemcsak hogy rábólintott a kérésre, de egy 15–20 000 ezres ütőképes sereget szeretett volna Caprara irányítása alatt Eszéknél, hiszen ne feledjük, egészen ellentmondásos hírek érkeztek tavasszal az Oszmán Birodalomból.¹¹⁵ A *Gazette* szerint viszont még március–áprilisban is hófödte utak nehezítették az Eszékhez kivezényelt csapatok útját,¹¹⁶ amiről Erdélyben is beszámoltak Antonio Caraffa kapcsán.¹¹⁷ A kis jégkorszakban ez nem volt kirívó, ugyanis megfigyelhető, hogy az évszakok kissé „eltolódtak”, s a tél ápriliséig kitarthatott.¹¹⁸

Az ellátással kapcsolatban olyan értékes információkat adtak közre tavasszal, mint a délre vonuló csapatok számára a Duna és Tisza mentén felhúzott ellátmánnyal teli raktárakról (*magasins*),¹¹⁹ hajók, és pontonok gyártásáról,¹²⁰ illetve a kenyérsütő hajókról, amelyekből a *Gazette* értesülései szerint párat egyből Eszékre küldenek.¹²¹ A kenyérsütő hajóhadat pusztán egy évvel korábban, 1687-ben állították fel, az egyre inkább elhúzódó utánpótlási vonalak és a fabiztosítás

¹¹⁰ R. VÁRKONYI 1975. 86.

¹¹¹ SERES 2006. 84–86.

¹¹² GF ápr. 17. A lap nem részletezi, hogy Csáky László tábornokról, vagy éppen István felső-magyarországi főkapitányról van-e szó. Valószínűleg előbbiről, hiszen a főkapitányi tisztség ekkor már nem volt olyan jelentős, az átállt kurucokból szervezett ezredeket Csáky László mezei főgenerális alá rendelték. Lásd: Czigány 2004. 155., 163. Ráadásul Csáky István 1688 tavaszán köszvénytől szenvedett és politikai karrierje is fontosabbá vált 1687. évi országbírói kinevezésével. Lásd: OROSS 2013. 91–92., BARTA M. 2018. 189–190.

¹¹³ GF ápr. 17.

¹¹⁴ GF ápr. 10., máj. 1.

¹¹⁵ GF ápr. 17. 24.

¹¹⁶ GF máj. 1.

¹¹⁷ GF máj. 22.

¹¹⁸ RÁCZ 1999. Oldalszám nélkül.

¹¹⁹ GF ápr. 10. 17.

¹²⁰ GF ápr. 17.

¹²¹ GF máj. 8.

céljából.¹²² Az április 10-e körül Eszékre megérkező Caprara újabb munkálatokat rendelt el a Dráva mentén és sütödéket létesített az erődökben, a városban, és a hajókon is.¹²³ Ezzel párhuzamosan Erdélyben Caraffa is nagy mennyiségű zabot és lisztet (20 000 zsák lisztről írnak) hajtott fel a fősereg számára.¹²⁴

A *Gazette* alapján Caprara parancsba kapta, hogy még a hadjárat megkezdése előtt próbálja Újlakot elfoglalni, mivel stratégiai fontosságú helyen fekszik Eszék és Pétervárad között.¹²⁵ Az akció azonban nem ment könnyen, hiszen a tábornagy – miután kikémlelte és egy mérnökkel felmérte Újlak védelmét – rájött, hogy ehhez nagyobb erőre lesz szükség. Ezzel egyidőben felmérték a Dráva és Száva vidékén található erődöket is, illetve azokat a pontokat, ahol hajóhidakat lehetne felhúzni, és arra a felismerésre jutottak, hogy Péterváradot is be kell venni.¹²⁶ Nem derül ki a *Gazette-ből*, hogy pontosan mikor került török kézre Pétervárad, hiszen a tavasz folyamán még Aspremont munkálatairól írtak. Az erőd ezután eltűnt a korpuszból, és már csak a június 19-ei számban vázolták fel, hogy minden Eszékből Péterváradra küldött konvojt elfogtak Újlaknál a törökök, így nem vélték tarthatónak, viszont utólag belátták, hogy a folyók kézbe tartásához, a kommunikációhoz és hajóhidak építéséhez szükség van Péterváradra, ahogyan nyugatabbra Gradiskára is.¹²⁷ Az erődök stratégiai pozíciójának felmérésének igénye, illetve Pétervárad bevétele azonban más célt is szolgált. Lotharingiai Károly hadinaplója szerint ugyanis a herceg javaslatára az Udvari Haditanácsban kidolgoztak egy „vésztervet” amennyiben a Száván való átkelés nem sikerülne. A forgatókönyv alapján ebben az esetben Péterváradnál átkelve Erdélybe csoportosítanák a fősereget, Várad és Temesvár ostromára, míg a Dráva vidékén a jelentéktlenebb erődöket lerombolva csupán néhány ponton (például Eszék) összpontosítanak jelentős védelmet.¹²⁸

Júniustól kezdve egyre több hír látott napvilágot a csapatok és parancsnokok Eszékre vonulásáról, a *Gazette* szerint a tiszteknek június 15-ig kellett a gyülekezési ponthoz érniük.¹²⁹ Ez azonban igencsak lassan haladt, amit a szakirodalom olykor a fővezérség körüli problémákkal, pénzügyi gondokkal és hiányos előkészületekkel magyaráz.¹³⁰ Ez részben igaz (bár láthatjuk, hogy a *Gazette* alapján igen aprólékos tervezés zajlott ellátási és stratégiai oldalon), viszont a lap egy újabb aspektust hoz be a seregek lassú gyülekezésére: az időjárást. Az első három júliusi számban folyamatosan Caprara tehetetlenségéről számoltak be, mivel az éghajlati változások miatt tavasziassá váló, csapadékos júniusban¹³¹

¹²² TAKÁTS 1900. 168–169.

¹²³ GF máj. 15.

¹²⁴ GF máj. 22. 29.

¹²⁵ GF máj. 15. 29.

¹²⁶ GF jún 5., 12., 19.

¹²⁷ GF jún. 19.

¹²⁸ L. Károly hadinaplója 477–478.

¹²⁹ GF jún. 26.

¹³⁰ Szita 1987. 60–61.

¹³¹ RÁCZ 1999. Oldalszám nélkül.

a folyók kiáradtak és a folyamatos esőzések járhatatlanná tették az utakat. A csapatok ezért sokszor kimerülve érkeztek meg, valamint a szekereket és ágyúkat olykor sokkal hosszadalmasabb kerülőutakon kellett hozni.¹³² Donat Heissler tábornokról is megemlézték, hogy Mohácsnál vesztegel, mivel az árvizek miatt nem tud átkelni a Dunán.¹³³ A seregek gyülekezését megnehezítő áradásokat ugyan nem ilyen részletesen, de Lotharingiai Károly hadinaplója is megemléltette.¹³⁴

Az érkező parancsnokokkal kapcsolatban érdekes jelenség, hogy minél távolabb voltak a fő vízi útvonalaktól, annál bizonytalanabb hírek futottak be róluk, ami bizonyítja, hogy a Duna nem csak ellátási és katonai, de információs „főútvonal” is volt. Különösen Caraffa erdélyi tevékenységével kapcsolatban volt bizonytalan a lap, Lippa elestét „látnoki módon” már áprilisban közölték, amit persze a következő héten cáfoltak is.¹³⁵ A július 10-ei szám konkrétan leírta, hogy Caraffáról régóta nincs friss hír, és nem tudni még mindig Lippa bevételét erőlteti, vagy megindult-e Eszék felé.¹³⁶ Felső-Magyarországon is figyelhetünk meg ilyen bizonytalanságokat, hiszen egyszer még arról számoltak be, hogy Donat Heissler és Ottavio Nigrelli elindultak az eszéki gyülekezési pontra, a következő szám szerint viszont Nigrelli tábornok marad felügyelni Felső-Magyarország biztonságát és stratégiai átkelőit.¹³⁷

Miközben a seregek a rossz idő ellenére lassan gyülekeztek, és a július 10-ei számban közölték, hogy Károly herceg betegsége miatt végül Caprara lesz *interim* a császári seregek élén,¹³⁸ a hónap végén befutottak a hírek, hogy egy körülbelül 10 ezres sereg és tüzérség élén végre megindult Újlak felé június 28-án.¹³⁹ Károly herceg hadinaplója alapján – az általa is 10 ezresre becsült – seregtest szándékosan haladt lassan, hogy beérjék őket a későn érkezők,¹⁴⁰ ám a *Gazette* tanúsága szerint még az utak is igencsak rossz állapotban lehettek. A lapban ugyanis az olvasható, hogy miközben Erdőd, Borovo és Valkóvárnál haladtak el még mindig szenvedtek a rossz utaktól, ezért nehéz felszereléseket (*gros bagages*) kellett elhagyni, és munkálatokat végezni az utakon. Újlakon, észlelve a közeledő seregeket, megrongálták az erődöt, és a 3000 fős őrség elvonult Belgrád felé, amire Pétervárad védői is hasonlóan cselekedtek Temesvárra menekülve.¹⁴¹

Újlak elfoglalása után már a *Gazette* is megerősítette, hogy a fősereg próbálja bevárni az érkezőket, sőt haditanácsot is tartottak a tisztek és úgy döntöttek, hogy Péterváradnál letáboroznak Miksa Emánuel érkezéséig, ami arra is időt adott,

¹³² GF júl. 3., 10., 17.

¹³³ GF júl. 17.

¹³⁴ L. Károly hadinaplója 481.

¹³⁵ GF máj. 15. 22.

¹³⁶ GF júl. 10.

¹³⁷ GF jún. 12., 19.

¹³⁸ GF júl. 10.

¹³⁹ GF júl. 24.

¹⁴⁰ L. Károly hadinaplója 482.

¹⁴¹ GF aug. 7.

hogy a két erődöt kicsit biztosabbá tegyék.¹⁴² A lassú előrehaladás és a várakozás alatt a császáriak a visszahúzódó folyóknak köszönhetően lázas hajóhidépítésbe kezdtek, ezzel is megkönnyítve a kommunikációt és a beérkezők mozgását. A *Gazette* arról adott tájékoztatást, hogy Caprara a dárdai mocsaraknál és Erdődnél 6 hajóhidat húzatott fel az érkező német (sváb, frank, bajor) csapatoknak,¹⁴³ majd egyet Péterváradnál is, megnyitva így Erdély felé a több szempontból is stratégiai fontosságú „folyosót.”¹⁴⁴ Augusztus végén pedig arról tudósítottak, hogy július-augusztus fordulóján Titel is megadta magát a császáriaknak, amivel egészen Belgrádig uralták a vidéket és még több hajóhidat építettek.¹⁴⁵

Ezekben a hetekben híreket adtak a magyar könnyűlovas egységek akcióiról is, akiket a főszereg kiegészítő elemeként felderítésre, portyákra, rajtaütésekre, az utánpótlási vonalak biztosítására, illetve a még török kézen levő erődök blokád-jára is használtak.¹⁴⁶ Már Újlak török feladásánál megírták, hogy Caprara a menekülők után küldte Heisslert egy lovas és két dragonyosezreddel, a magyarokat pedig hajókra/csónakokra rendelték, és a hírek szerint 3 ellátmánnyal teli bárkát meg is szereztek.¹⁴⁷ A péterváradai várakozásnál pedig 600 lovast (500 magyar és 100 horvát) Csáky (*Comte Ziaky*) vezetésével a Száva felé küldtek portyázni, ahonnan sikeresen elhajtottak 300 lovat, 200 szarvasmarhát és 600 birkát, valamint még rabokat is szereztek, akiket utána a táborba visszaérve kifaggattak a török sereg állapotáról.¹⁴⁸ A törökök hasonló akcióit is meggátolták, amikor a Yegen által Pétervárad alá küldött 500 törököt szétverte Barkóczy Ferenc (*Comte Baragotzi*) 400 magyar és 100 horvát katonája, megölve a kapitányt, Yegen egyik bizalmi emberét is.¹⁴⁹ A magyarok által szerzett élőállat-utánpótlás különösen jól jöhetett, mivel Miksa Emánuel érkezésének előestéjén már a nyári hőség miatt betegségekről és a loállomány megcsappanásáról tájékoztattak, dacára annak, hogy bőséges legelők voltak a vidéken, és a legelési területet is ki tudták terjeszteni a hajóhidakkal.¹⁵⁰

Belgrád ostroma

Szeptember 4-én a *Gazette* végül informálta az olvasóit, hogy július 28-án Miksa Emánuel megérkezett és egyből táborbontásra adott parancsot, hogy a Száván minél előbb felhúzzák a hajóhidat. Ehhez a nehéz hajókat már érkezte előtt elkezdtek szárazföldön vontatni, ahogyan kisebb hajóhidakat is emeltek a mocsaras területeken a mobilitásért. A sereg megindulása fegyelmezetten zajlott, a *Ga-*

¹⁴² GF aug. 14., 21.

¹⁴³ GF aug. 7.

¹⁴⁴ GF aug. 14., 21., szept. 4.

¹⁴⁵ GF aug. 28. Titelről szept. 4.

¹⁴⁶ CZIGÁNY 1989a. 119., ill. Uő 1989b. 155–158.

¹⁴⁷ GF aug. 7.

¹⁴⁸ GF aug. 21.

¹⁴⁹ GF szept. 4.

¹⁵⁰ GF aug. 28.

zette szerint Miksa Emánuel gondosan figyelt a részletekre: augusztus első napjaiban Szalánkeménél a Duna partján végeztek munkálatokat, hogy az élelmező hajók takarásban és biztonságban legyenek.¹⁵¹ Szalánkemén stratégiai szerepéről egyébiránt Lotharingiai Károly hadinaplójában is olvashatunk.¹⁵² A lap beszámolt róla, hogy a választó Johann Heinrich von Dünwaldot küldte elővédnek, hogy figyelje az ellenség mozgásait, ám elsőként Serényi János Károly tábornagy küldött át katonákat csónakokkal a Száván, a török pedig képtelen volt megakadályozni a fegyelmezett keresztényeket. Egy ádáz két órás ütközet és 600 fős török veszteség után sikerült a hídfőállást elfoglalni Szabács és a Cigány-sziget (*entre la petite ville de Sabatz et l'isle de Zigem*) között. Yegen pasa pedig a kudarc után 9-én elvonult Belgrád alól.¹⁵³ A lap leírása egyébként az átkelésről igencsak homályos, nem derül ugyanis ki belőle, hogy a keresztények valójában két ponton támadtak: a Cigány-szigetnél és Ostruznicánál.¹⁵⁴

Yegen pasa lépése a mai napig számos kérdést vet fel. Egyes vélemények szerint egykori *szezbán* kapitányként egyáltalán nem voltak megfelelő ismeretei a várvédelemhez. Alapvetően így nem lett volna elhibázott döntés a visszavonulás, hogy kívülről zavarja a császáriakat. Raguzai forrásokból ismert viszont, hogy közvetítésükkel Yegen és a császáriak között titkos tárgyalások zajlottak. A raguzai futár, Marko Mili augusztus 5-én érkezett Belgrádhhoz, illetve török források szerint is a keresztények szávai átkelése Yegen nagybátyja, Deli Veli figyelmetlenségén múlt.¹⁵⁵ Nem elképzelhetetlen tehát, hogy még valamiféle alku reményében hagyta magára a védőket. A *Gazette* is igazából csak találgatott, és a következő, szeptember 11-ei számában több teóriát is közre adott. Az egyik változat szerint azért vonult vissza, mivel a nagyvezír állítólagos 25–30 ezres seregét várja, később viszont már azt írták szökevényekre hivatkozva, hogy Yegen veszett ügynek tekinti Belgrádot, és sokkal inkább a nagyvezíri pozíció motiválja. Ráadásul a belgrádi tisztikarral is összerúgta a port a császáriak folyami átkelése miatt és lefejezte a vár kapitányát.¹⁵⁶ Ugyanebből a számból azonban azt is megtudhattuk, hogy a császári táborban sem volt felhőtlen a hangulat: Caprara és Caraffa is összetűztek a szávai átkelés kapcsán.¹⁵⁷ A lap érte-

¹⁵¹ GF szept. 4

¹⁵² L. Károly hadinaplója 490.

¹⁵³ GF szept. 4.

¹⁵⁴ ABRAMOVIĆ 2014. 136–138. KATIĆ 2001. 220.

¹⁵⁵ KATIĆ 2001 219–221.

¹⁵⁶ GF szept. 11. Hasonló találgatásokba bocsátkozott Lotharingiai Károly hadinaplójának szerzője, aki szintén írt egy esetleges nagyvezíri felmentő seregről, amely szerinte a szultán miatt hiúsult meg, aki nem engedte, hogy az instabil politikai helyzetben távozzon nagyvezíre. Emellett a naplóban olvashatunk még az elégedetlenkedő, Ázsiába visszavonulni kívánó Yegenről. L. Károly hadinaplója 493–494., 496.

¹⁵⁷ GF szept. 11.

sülései helytállóak, habár a konfliktusokban Miksa Emánuel játszotta a főszerepet, mivel a veszélyes szávai átkelés ötletét nem igazán támogatták a tisztek, inkább a biztosabb „préda” Temesvár vagy Várad felé szerettek volna menni.¹⁵⁸

Az elővárosokban uralkodó állapotokról nagyon hasonló képet fest a *Gazette*, mint Miksa Emánuel későbbi jelentése.¹⁵⁹ A lap szerint az augusztus 10-én megérkező keresztény sereg hatására közel 24 000 lakos (ami egyben jól mutatja, hogy Belgrád milyen népes város lehetett) menekült el Szendrő irányába bárkán, a török pedig a külvárost felgyújtotta, amit a császáriak oltalmát kereső 4000 görög (értsd: ortodox) segítségével tudtak kontrollálni, majd elállítani.¹⁶⁰ Azonban nemcsak az óriási szélben oltási munkákat végző „görögök” menekültek a császáriakhoz, hanem 6–7000 keresztény rab (*esclaves chrestiens*; habár Miksa Emánuel jelentésében szimplán a keresztény lakossággként említi őket), akik a törökök zűrzavarát kihasználva menekültek meg, köztük több ezer asszonnal, akiket még Bécs ostrománál raboltak el. Miután pedig a károkat elhárították, felmérték az erődöt, amelyről egy meglehetősen rövid, 2–3 soros érdektelen leírást ad a lap. Ebből alapvetően kirajzolódik a város kettős felosztása, és a fellegvár kiemelt katonai szerepe, ám kiemelkedő mérnöki érdemeket nem találhatunk.¹⁶¹ Különösen szembetűnő a különbség, ha elolvassuk a philippsburgi erőd leírását, amelyről közel egy oldalnyi, szinte hadmérnöki igényű információt adtak közre.¹⁶² A belgrádi védelem létszámát illetően is igen szűkszavú a lap. Egy ízben dezertőrökre hivatkozva arról számoltak be, hogy összesen 10 ezren lehetnek az erődben, amiből 4000 férfi (tehát hadra fogható katona), egy héttel később viszont kétségbe vonták utóbbit.¹⁶³ Ráadásul az ostrom alatt egyszer sem említik nevén a várvédő Ibrahim pasát.¹⁶⁴ A négyezer fős védelem foroghatott leginkább közszájon, ugyanis Lotharingiai Károly naplójában is ezt a számot citálták, szintén a menekülők beszámolóira alapozva.¹⁶⁵ Azt viszont többször megerősítette a *Gazette*, hogy Yegen Szendrőt is feldúlta, majd mélyen visszahúzódott, s gyülevész serege is szétszóródott a Balkánon fosztogatva.¹⁶⁶

Visszatérve az ostromra, a hetilapból gyakorlatilag egy napokra lebontható részletes ostromnapló bontakozik ki, ám terjedelmi keretek miatt inkább strukturáltan mutatjuk be a történeteket. A *Gazette* számtalan információt közölt, amely bemutatta, hogy a logisztika és az utánpótlási vonalak épségben tartása, vagy éppen elvágása kardinális kérdésnek bizonyultak az ostrom alatt is. Így például ismertették, hogy a Száván felhúzott hajóhidat közelebb vonták a táborhoz, a Cigány-szigetig, illetve az élelmező hajókat is egészen Zimonyig tolták

¹⁵⁸ ABRAMOVIĆ 2014. 136–137.

¹⁵⁹ Miksa Emánuel jelentése 392–394.

¹⁶⁰ GF szept. 11.

¹⁶¹ GF szept. 18.

¹⁶² GF okt. 23.

¹⁶³ GF szept. 18. 25.

¹⁶⁴ SZITA 1987. 61.

¹⁶⁵ L. Károly hadinaplója 493.

¹⁶⁶ GF szept. 18. 25.

előre. A magyarok ráadásul az ostrom alatt is folytatták zsákmányszerző portyáikat, és 17-én 10 ellátmánnyal teli török hajót ragadtak el Belgrádtól körülbelül 40 km-re. Szendrő török feladásával pedig egy újabb stratégiai pontra teheték rá a kezüket, ahová Miksa Emánuel 1000 magyar katonát küldött őrködni, s 800 görög telepedhetett le a lap tudósítása szerint.¹⁶⁷ Lotharingiai Károly hadinaplója a környékbeli örményeket említi, akik Miksa Emánueltól engedélyt kaptak, hogy itt gyülekezzenek és megszervezzék a hely védelmét.¹⁶⁸ Szendrő kezében tartásával délről is el tudták vágni a védőket, és az itt található hajókat is Belgrád alá úsztatták, hogy egy újabb hajóhidat építsenek a Dunán, a török ágyúk hatósugarán kívül.¹⁶⁹ Az augusztus 28-ára elkészült híd igen impozáns lehetett, ugyanis 156 hajó alkotta.¹⁷⁰ Az elzárást még szorosabbá téve a *Gazette* tanúsága szerint Miksa Emánuel 1000 dragonyost vezényelt ki őrködni a tábor köré, hogy mindenféle kisurranást meggátoljanak.¹⁷¹

Az ostromról szóló információkból egy mindkét fél által saját erősségeikre alapozó, ádáz küzdelem bontakozik ki, annak ellenére, hogy egy ostromban részt vevő anonim frank katona naplója szerint az ostromot megkezdő császáriak könnyű prédának vélték Belgrádot.¹⁷² A törökök hagyományos módon aknászakra alapoztak volna,¹⁷³ a *Gazette* alapján viszont Belgrád ostrománál nem voltak túlzottan sikeresek. Hiába próbálkoztak aláaknázni a keresztény ütegeket,¹⁷⁴ az ostrom előrehaladtával inkább csak a kudarcokról számoltak be, mint például kevésbé hatékony vagy konkrétan elmért robbantásokról, illetve a keresztényeknek is sokszor időben sikerült felfedezni próbálkozásaikat.¹⁷⁵ Egy ízben némi zűrzavarra utaló jelek is olvashatóak, mivel szökevények szerint a császáriak gyors megjelenése (talán pontosabb lett volna úgy fogalmazni, hogy Yegen megfutamodása) megakadályozta a védőket, hogy befejezzenek egy nagy aknát, amin már régóta dolgoztak az ostromlók ellen.¹⁷⁶ A keresztények főként túlerejükre és a tűzerőre alapoztak, és lázasan elkezdtek ütegeket telepíteni, először csupán a védők tűzeréjének hatástalanítása és az ostrommunkálatok biztosítása végett,¹⁷⁷ később azonban a falrések ütéséhez. Ehhez azonban be kellett várni Budáról az ostromlővegeket, a nehéztüzérséget, amely a *Gazette* szerint 23-

¹⁶⁷ GF szept. 18.

¹⁶⁸ L. Károly hadinaplója 499.

¹⁶⁹ GF szept. 25.

¹⁷⁰ GF okt. 2.; A hajóhíd léptékét Lotharingiai Károly hadinaplója is megerősíti, amely szerint a Duna méretei, mélysége, és erős sodrása miatt 170 hajóra volt szükség. Lásd: L. Károly hadinaplója 499.

¹⁷¹ GF szept. 25.

¹⁷² ABRAMOVIĆ 2014. 138.

¹⁷³ DOMOKOS 1993. 28. A törökök támadásban is nagy hatékonysággal alkalmaztak az aknászokat, 1672-ben a lengyel végvárat, Kamiennec-Podolskit is aknászaiknak köszönhetően foglalták el. Kolodziejczyk 1999. 145–146.

¹⁷⁴ GF szept. 18.

¹⁷⁵ GF szept. 25., okt. 2.

¹⁷⁶ GF szept. 25.

¹⁷⁷ GF szept. 18.

án meg is érkezett 24 nagy ágyú (*grosses pieces de canon*) formájában. Pár nap leforgása alatt, 26-ára már megsemmisítették „a nagy tornyot” (*la grande tour* – ezzel a déli sarokbástyára utal),¹⁷⁸ illetve a falon is sikeresen rést ütöttek.¹⁷⁹ Szendrő feladása abból a szempontból is stratégiai hiba volt, hogy az ágyúparkot is felhagyták, így a császáriak ezeket is Belgrádba tudták szállítani a megsérült vagy tönkrement ágyúik pótlására.¹⁸⁰

A lap Károly herceg megérkezését augusztus utolsó napjaira datálta, ám talán kissé meglepő módon erről is meglehetősen szűkszavúan írtak. Eszerint Miksa Emánuel a szávai hajóhídnál fogadta, majd közösen vacsoráztak, és egy haditanács keretein belül a tisztikar arról döntött, hogy Lotharingiai Károlyt 5 lovasezred élén Badeni Lajos megsegítésére küldik.¹⁸¹ Nem közöltek semmit a tisztikaron belüli feszültségekről a herceg felbukkanása miatt.¹⁸² Lotharingiai Károly hadinaplója is próbálta minimalizálni a két parancsnok közötti feszültségeket, s a herceg befolyását. Le Bègue magyarázata szerint Károly herceg már eleve azzal a céllal érkezett, hogy benyomuljon szerb területekre, mivel méltatlannak érezte, hogy az ostrom ezen szakaszában elvegye a dicsőséget Miksa Emánuel elől, sőt direkt lassan haladt, hogy ne vele kapcsolják össze a sikert.¹⁸³ A közös vacsorát a hadinapló már csak a végső roham előestéjére, szeptember 4-ére datálja, ahol viszont Miksa Emánuel kikérte a betegeskedő herceg véleményét az ostromművekről és a roham előtt elvégzendő utolsó simításokról.¹⁸⁴

A végső rohamra a lap alapján Miksa Emánuel alaposan felkészült, nyoma sincs az olykor olvasható kapkodásnak Lotharingiai Károly jelenléte miatt. A *Gazette* tudósítása szerint miután augusztus legvégén egy utolsó alkalommal is felszólították a védőket, tovább folytatták a munkákat és szeptember 2-ától már elkezdtek a végső roham előkészületeit, amelynek részleteiről október 2-án szerezhetek tudomást Párizsban. A bajor választó jelentéséhez¹⁸⁵ hasonlóan a lap is megírta, hogy a rés elfoglalása küzdelmes volt, háromszor is visszaverték a keresztényeket, és Miksa Emánuel személyes jelenléte és buzdítása is kellett a közel 5 órás ostrom sikeréhez, amely azonban így is számtalan áldozatot követelt a császári oldalon. Lotharingiai Károly hadinaplójával megegyezően¹⁸⁶ a *Gazette* is 1500 halotról számolt be, köztük számos katonáról és parancsnokról név szerint, mint Friedrich Scharffenberg, Emmanuel Fürstenberg, Ernst Rüdiger von Starhemberg idősebb fia (Heinrich Balthasar),¹⁸⁷ továbbá Philippe de Lichtenstein, Styrum és Rosenberg grófok; Miksa Emánuel maga is megsebesült

¹⁷⁸ SZITA 1987. 64.

¹⁷⁹ GF szept. 25.

¹⁸⁰ GF okt. 2.

¹⁸¹ GF szept. 25.

¹⁸² BÄNLAKE 1929–1941. oldalszám nélkül

¹⁸³ L. Károly hadinaplója 498.

¹⁸⁴ L. Károly hadinaplója 503–504.

¹⁸⁵ Miksa Emánuel jelentése 394–395.

¹⁸⁶ L. Károly hadinaplója 509.

¹⁸⁷ THÜRHEIM 1882. 258.

az arcán és a kezén.¹⁸⁸ A lap itt nem teljesen pontos, hiszen az első három személyt leszámítva a többiek túléltek az összecsapást, sőt Otto Hermann II. von Limburg-Styrum vezérőrnagyot az ostrom után egyből Badeni Lajos megsegítésére küldték 30 gyalogos-, 15 lovasszázaddal.¹⁸⁹ Starhemberg esetében viszont mindenképpen érdekes, hogy a hír egész Európát bejárta, angol és spanyol híradásokban is olvasható, miszerint a Bécsét védő „nagy Starhemberg” fia elesett Belgrádnál,¹⁹⁰ ami jól rámutat az őt övező nemzetközi megbecsülésre. A török veszteségeit először 9000 főre becsülték, és csupán 300 túlélőről írtak, köztük az erődöt irányító pasa és janicsár aga, akik bezárkóztak a kastélyba.¹⁹¹ A következő héten ezeket az információkat korrigálták, immár 1300 túlélőt említettek, akik úgy tudtak megmenekülni, hogy keresztény hadifoglyokat állítottak maguk elé „élő pajzsként”, illetve 7000 török halotról írtak, akiket a Dunába dobáltak. Ekkor informáltak a hadizsákmányról is, amit a munícióra, 70 különböző méretű ágyúra és több mozsárra, valamint a török által elrejtett kincsekre becsülték.¹⁹² A számok nagyjából egybecsengenek a Lotharingiai Károly-féle hadinapló adataival is. Itt is 1200 török túlélőről olvashatunk, illetve a hadizsákmányt is 70 ágyúra és 6 mozsárra taksálta, ám jóval kegyetlenebb vérengzésről számolt be. A napló szerint ugyanis az erődben lévő 16 000 főből csupán a fent említett 1200 menekült meg.¹⁹³

A siker kétségtelenül Miksa Emánuel addigi katonai karrierjének csúcspontja volt, amire már tudatosan készült, hiszen az ostromra festőket és metszőket vitt magával.¹⁹⁴ Imázsépítésének néhány elemébe a *Gazette* is betekintést adott, mint a Rómában megszervezett kivilágítás és „bor szökőkutak,”¹⁹⁵ vagy a XI. Incének vitetett hadilobogók.¹⁹⁶ Egy meglehetősen bizarr, és a török számára megalázó vacsoráról is beszámoltak, miszerint az ostrom alatt várakozó török követeket és dragománt a győztes Miksa Emánuel egyből fogadta, sebtében bebútoroztatva a kastélyt, viszont a hullákat még nem dobálták ki a városból. És ha ez nem lett volna elég sokkoló, az egész hadsereg is készültségben volt, és a futóárkokon keresztül vezették be őket.¹⁹⁷

¹⁸⁸ GF okt. 2.

¹⁸⁹ BAGI 2019. 117.

¹⁹⁰ LG Issue 2383 (szept. 20.), El gran diario 23.

¹⁹¹ GF okt. 2.

¹⁹² GF okt. 9.

¹⁹³ L. Károly hadinaplója 509.

¹⁹⁴ ABRAMOVIĆ 2014. 136., SZOLECZKY 2008.

¹⁹⁵ GF okt. 23.

¹⁹⁶ GF okt. 30.

¹⁹⁷ GF okt. 9.

Összegzés

Az ismertetések alapján elmondható, hogy a belgrádi ostromról viszonylag pontos információkat kaphatott az olvasó, még ha közel négy hetes késéssel is. Természetesen a szerkesztőknek alkalmazkodni kellett az olvasóközönség tudásanyagához, így például az ostrom során a helyszínek meglehetősen általánosak (egy mecset, egy kapu stb.), és az oszmán hadsereg is meglehetősen egydimenziós, főként csak szpáhikat, janicsárokat és milíciákat, illetve konkrét nevek helyett sokszor inkább csak tisztségeket említve. A hazai szakirodalom Buda fényében jóval kevesebb teret szentel ennek az ostromnak, pedig jelentősége az oszmán félnek ugyanolyan meghatározó volt mind gazdasági, mind szimbolikus, mind stratégiai értelemben, ráadásul nemzetközileg is egy rendkívül fontos pillanatban történt. A kutatásokat viszont az újságok vizsgálata és összevetése kiegészítheti; a *Gazette* véleményünk szerint főként a logisztikára és az egyre inkább elhúzódó utánpótlási vonalakra hívja fel a figyelmet.

Forrás és szakirodalom

Források

Bibliothèque nationale de France (BnF), Département des Manuscrits, Français. Ms. 7173. *Journal de M. DE GIRARDIN pendant son ambassade à Constantinople. (1685–1688). XII 1688, mai-juillet.*

El gran diairo = *El gran diario de las marchas con que desde veinte y vno de iulio prosiguió el principal exercito imperial su camino al Savo : passage memorable del mismo rio, debaxo del mando del ... Duque de Baviera, ... : assedio tambien descrito diariamente, y expugnacion sangrienta de la fortaleza, y ciudad de Belgrado : disputa, y executada personalmente por el mismo heroe a seis de setiembre de presente año de 1688.* Sevilla, por Thomas Lopez de Haro, 1688

GF = *Gazette 1688. Recueil des nouvelles ordinaires et extraordinaires: Relations et récits des choses avenues tant en ce royaume qu'ailleurs pendant l'année mil six cents quatre-ving huit.* Online elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6441-6791/f3.item.texteImage>

L. Károly hadinaplója = *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine*, Szerk: Tóth Ferenc, Párizs, Honoré Champion, 2017.

LG = *The London Gazette*, 1688. Issue 2357. június 21., illetve Issue 2383, szeptember 20.

Online elérés: <https://www.thegazette.co.uk/London/issue/2357/page/1>
<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/2383/page/1>

Mercure Historique et Politique = *Mercure historique et politique: contenant l'état présent de l'Europe, ce qui se passe dans toutes les cours, les intérêts des princes ... et généralement tout ce qu'il y a de plus curieux mois de Juillet 1687, ill. mois de Mai 1688*

Miksa Emánuel jelentése = *Miksa Emánuel hadsereg-főparancsnok jelentése az Udvari Haditanácsnak a belgrádi ostromról és győzelemről.* In: Nagy Lajos-Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére.* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 391–396.

Villars = *Mémoires du maréchal de Villars. Tome 1 / publiés, d'après le manuscrit original, pour la Société de l'histoire de France, et accompagnés de correspondances inédites par M. le Mis de Vogüé.* Párizs, Renouard, 1884.

Útleírások

Les six voyages de Jean-Baptiste Tavernier, ... : qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes.... G. Clouzier et C. Barbin (Paris) 1676.

Les Voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre, enrichis d'annotations par le sieur P. M. L. 1664.

Relation de plusieurs voyages faits en Hongrie, Serbie, Bulgarie, Macédoine, Thesalie, Autriche, Styrie, Carinthie, Carniole et Friuli. Traduit de l'Anglois du sieur Edouard Brown... G. Clouzier, 1674.

Voiage de Levant : fait par le commandement du Roy en l'année 1621, 1645.

Szakirodalom

ABRAMOVIĆ 2014 = Abramović, Vladimir: Into the terra incognita: Conquest of Belgrade in 1688 in European engravings. *Belgrade Historical Review* 5. (2014) 133–151.

ÁGOSTON 1998 = Ágoston Gábor: A hódítás ára. A magyarországi török végvárak őrsege, fenntartási terhei és a tartomány pénzügyi helyzete. *Hadtörténelmi Közlemények* 111. (1998) 2. 1–35.

ÁGOSTON 2022 = Ágoston Gábor: *Az oszmán hódítás és Európa*. Budapest, Rubicon Intézet, 2022.

BAGI 2016 = Bagi Zoltán Péter: A sváb kerületi segélycsapatok kiállításának nehézségei és részvételük az 1685. évi hadjáratban. *Hadtörténelmi Közlemények* 129. (2016) 1. 193–210.

BAGI 2019 = Bagi Zoltán Péter: *Türkenlouis. Bádeni Lajos (1655–1707)*. Pécs – Budapest, Kronosz, 2019.

BÁNLAHY = Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme. Magyarország felszabadítása a török uralom alól (1683–1699)*. Budapest, Grill Kiadó, 1929–1941.

BARTA M. JÁNOS: *Csáky István (1635–1699) gróf pályaképe országbírói kinevezéséig*. Doktori értekezés. Budapest 2018.

BÉRENGER 1980 = Bérenger, Jean: A Habsburg hatalom gazdasági alapjai a XVII. század végén. In: Benda Kálmán (szerk.): *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 119–137.

BÉRENGER 1987 = Jean Bérenger, Jean: La politique ottomane de la France dans les années 1680. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33. (1987) 2–4. 193–201.

BILICI 2014 = Bilici, Faruk: Les projets de croisade français contre l'Empire ottoman au XVIIe siècle. In: Paviot, Jacques (dir.): *Les projets de croisade. Géostratégie et diplomatie européenne du XIVe au XVIIe siècle*. Toulouse, Presses universitaires du Midi, 2014. 315–343.

CÉNAT 2005 = Cénat, Jean-Philippe: Le ravage du Palatinat : politique de destruction, stratégie de cabinet et propagande au début de la guerre de la Ligue d'Augsbourg. *Revue Historique* T. 307, Fasc. 1. (633) (Janvier 2005) 97–132.

CORVISIER 1983 = Corvisier, André: *Louvois*. Paris, Fayard, 1983.

CZIGÁNY 1989a = Czigány István: A magyarországi katonaság és az 1687-es török ellenes hadjárat. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1989. 117–124.

CZIGÁNY 1989b = Czigány István: A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények* 102. (1989) 2. 151–176.

CZIGÁNY 2004 = Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest, Balassi Kiadó, 2004.

CSERNUS 1999 = Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Budapest, Osiris, 1999.

CSUKOVICS 2015 = Csukovics Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 2015.

DOMOKOS 1993 = Domokos György: Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. I. Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig. *Hadtörténelmi Közlemények* 106. (1993) 1. 3–60.

DOMOKOS 2020 = Domokos György: A törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699). In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország hadtörténete II. köt. Az oszmán hódítás kora 1521–1718*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 405–445.

EL HAGE 2012 = El Hage, Fadi: *Le maréchal de Villars. L'infatigable bonheur*. Paris, Belin, 2012.

F. MOLNÁR 2016 = F. Molnár Mónika: *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai*. Budapest, Reciti, 2016.

FOTIĆ 2005 = Fotić, Aleksandar: Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre (16th–17th C.) In: Anastapoulos, Antonis (Ed.): *Provincial elites in Ottoman Empire* Rethymno, Crete University Press, 2005. 51–75.

GYÓRI 1933 = Győri János: A kereszténység védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban. *Minerva* 12. (1933) 1–5. 69–124.

HAFFEMAYER 2002 = Haffemayer, Stephane: Gazette, Nouveau Journal Universel et Relations véritables: les réseaux de l'information périodique de France, Pays-Bas et Provinces-Unies en 1689. In.: Pierre-Yves Beaurepair (dir.): *La Plume et la toile. Pouvoirs et réseaux de correspondance dans l'Europe des Lumières, actes du colloque d'Arras du 26–27 octobre 2000*. Arras, Artois Presses Université, 2002. 193–208.

HAFFEMAYER 2005 = Haffemayer, Stephane: Information et espace public : La presse périodique en France au XVIIe siècle. *Revue de Synthèse* 126. (2005) 109–137.

HAFFEMAYER 2013 = Haffemayer, Stephane: Gazette en 1683–1685–1689: analyse d'un système d'information. *Le Temps des médias*, 20. (2013) 1. 32–46.

HAFFEMAYER 2016 = Haffemayer, Stephane = Public and Secret Networks of News: The Declaration of War of the Turks against the Empire in 1683. In: Raymond, Joad-Moxham, Noah (Eds.): *News Networks in Early Modern Europe*. Leiden, Brill, 2016. 805–823.

HÁMORI NAGY 2014 = Hámori Nagy Zsuzsanna: Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században. *Világtörténet* 36. (2014) 2. 319–336.

HEGYI 1995 = Hegyi Klára: *A török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete, 1995.

HEGYI 2007 = Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága. I. kötet. Oszmán védelmi rendszer Magyarországon*. Budapest, História-MTA Történettudomány Intézete, 2007.

HÜTTL 1989 = Hüttl, Ludwig: Miksa Emánuel bajor választófejedelem és Magyarország visszafoglalása az oszmánoktól. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1989. 127–152.

HÜTTL 1993 = Hüttl, Ludwig: A török elleni háborúk a Német-római Birodalom szemszögéből. In: Szita László (szerk.): *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és vár felszabadításának 300. évfordulóján 1989*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1993. 55–73.

KÁRMÁN 2004 = Kármán Gábor: Magyarország és Erdély egy 17. századi svéd népkönyven. *Magyar Könyvszemle* 120. (2004) 2. 105–118.

KATIĆ 2001 = Katić, Srdjan: *Yegen Osman Pasha*. Belgrád, 2001.

KELÉNYI 1936 = Kelényi B. Ottó: A török Buda a keresztény Nyugat közvéleményében. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 5. (1936) 34–101.

KEREKES 2007 = *Pierre de Girardin francia követi feljegyzései az Oszmán Birodalomról (1685–1689)*. Szerk. és közreadja: Kerekes Dóra. Párizs–Budapest–Szeged, Institut Hongrois, 2007.

KIEL 2018 = Kiel, Machiel: The Caravanserai of Tuygun Pasha in Belgrade. Its Description by Hans Dernschwam (1555) and Some Notes about its Founder in the Ottoman Archives in Istanbul. In: Aslantas, Selim–Rudić, Srdan (Eds.): *Belgrade, 1521–1867*. Belgrade, The Institute of History Belgrade – Yunus Emre Entitüsü, 2018. 27–52.

KOLODZIEJCZYK 1999 = Dariusz Kolodziejczyk: Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér. *Aetas* 14. (1999) 4. 142–148.

KOVÁCS-RABB 2016 = Kovács Máté Gergő–Rabb Péter: Belgrád oszmán építészete – a Balkánon jellemző analógiák elterjedésének kortárs kutatásai tükrében. *Architectura Hungariae* 15. (2016) 1. 81–91.

MARTIN-WEISS 2013 = Martin, Meredith–Weiss, Gillian: “Turks” on Display during the Reign of Louis XIV. *L'Esprit Créateur* 53. (2013) 4. 98–112.

MOLNÁR 2007 = Molnár Antal: Struggle for the chapel of Belgrade (1612–1643). Trade and catholic church in Ottoman Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60. (2007) 1. 73–134.

MURPHEY 2019 = Rhoads Murphey: Empire building in the early sixteenth century: The tension between localism and centralism in the shaping of Sultan Süleyman I's empire during the first two decades of his reign, 1520–1540. *Archivum Ottomanicum* 36. (2019) 213–281.

OBRADOVIĆ 2021 = Obradović, Nenad: Zsigmond király és Lazarević István despota. A hűbéri viszony keletkezésének idejéről. *Belvedere Meridionale* 33. (2021) 1. 47–53.

- O'CONNOR 1967 = O'Connor, John T.: William Egon von Furstenberg, a German agent in the service of Louis XIV. *French Historical Studies* 5. (1967) 2. 119–145.
- OROSS 2013 = Oross András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2013.
- ÖZKAN 2018 = Özkan, Selim Hilmi: Strategic importance of Belgrade city. In: Ünver, Metin (Ed.): *Turkey&Serbia. Changing Political and Socio-economic Dynamics in the Balkans*. Istanbul, Istanbul University, 2018. 11–19.
- PARKER 2017 = Geoffrey Parker: *Global Crisis. War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*. London, Yale University Press, 2017.
- PLACE 1977 = Place, Richard: Bavaria and the Collapse of Louis XIV's German Policy, 1687–1688. *The Journal of Modern History* 49. (1977) 3. 369–393.
- POPOVIĆ 2018 = Popović, Marco: *Siege of Belgrade in 1521 and restoration of fortifications after conquest*. In: Aslantas, Selim–Rudić, Srdan (Eds.): *Belgrade, 1521–1867*. Belgrade, The Institute of History Belgrade – Yunus Emre Entitüsü, 2018. 5–26.
- R. VÁRKONYI 1975 = R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. In: Molnár Mátyás (szerk.): *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Vaja 1975. 79–90.
- RÁCZ 1999 = Rácz Lajos: Magyarország éghajlattörténete a 16. századtól napjainkig. *Magyar Tudomány* 44. (1999) 15. 1127–1139.
- RÁZSÓ 1989 = Rázsó Gyula: Budától–Belgrádig. Bádeni Lajos két háborús esztendeje. In: Szita László (szerk.): *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1989. 107–114.
- ROY-TÓTH 2014 = Roy, Philippe–Tóth Ferenc: *La défaite ottomane – le début de la reconquête hongroise, 1683*. Paris, Economica, 2014.
- SARMANT 2005 = Sarmant, Thierry: « Les Turcs font merveilles » : Louvois, observateur de l'Europe centrale et orientale, 1679–1691. *Dix-septième siècle* 2005. 4. 641–659.
- SCHNAKENBOURG 2017 = Schnakenbourg, Éric: L'histoire d'un déclin ou les limites de la puissance? La France face aux reconfigurations géopolitiques de l'Europe du Nord au tournant des xviie et xviiie siècles. In: Fonck, Bertrand – Dréviillon, Hervé – Cénat, Jean Philippe (dir.): *Les dernières guerres de Louis XIV: 1688–1715*. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2017. 63–76.
- SERES 2006 = Seres István: *Thököly Imre és Törökország*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.
- SGARD 1991 = Sgard, Jean: *Dictionnaire des journaux 1600–1789*. Oxford-Paris, Voltaire Foundation, 1991.
- SUDÁR 2020 = Sudár Balázs: Az oszmánok Magyarországon. In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország hadtörténete II. köt. Az oszmán hódítás kora 1521–1718*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020. 309–339.

SZABÓ 2014 = Szabó Pál: 1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei. Doktori Értekezés. Szeged 2014.

SZITA 1987 = Szita László: Erdély megszállása 1687 őszén. Az 1688. évi belgrádi, szlavóniai és boszniai hadjárat. In: Nagy Lajos–Szita László (szerk.): *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére.* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1987. 53–69.

SZOLECZKY 2008 = Szoleczky Emese: Levélke Miksa Emanuel koszorújához. Michael Wening metszete Belgrád 1688-as ostromáról. In: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* Budapest, L'Harmattan, 2008. 265–313.

TAKÁTS 1900 = Takáts Sándor: A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. Második közlemény. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 7. (1900) 145–176.

THÜRHEIM 1882 = Thürheim, A. G.: *Feldmarschall Ernst Rüdiger Graf Starheimberg 1683 Wiens ruhmvoller Vertheidiger (1638–1701).* Wien, Braumüller, 1882.

TODOROV 1983 = Todorov, Nikolai: *The Balkan City, 1400–1900.* Seattle, University of Washington Press, 1983.

TÓTH 2017 = Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrása. *Hadtörténelmi Közlemények* 130. (2017) 3. 745–779.

WHITE 2011 = White, Sam: *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire. Studies in Environment and History.* Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

The Gazette de France's Reports on the Siege of Belgrade in 1688

This paper examines the reports of the French weekly newspaper, the *Gazette de France* on the siege and capture of Belgrade in 1688. Hungarian historiography devotes relatively little attention to Belgrade „in the shadow of Buda” even though it was the most important European military-logistical centre of the Ottoman Empire. The fall of this fortress had huge importance, both in the context of the Great Turkish War (1683–1699), and in the Habsburg-Bourbon rivalry, since the Nine Years' War (1688–1697) broke out shortly afterwards. The author concludes that contemporary readers were able to get a fairly accurate – but adapted to their knowledge – picture not only of the siege, but also on the preparations of the 1688 campaign from both sides. Although there were some conflicting reports about the Turkish side/forces, due to the information flow and the anarchy in the Empire, the *Gazette* clearly indicated that the turbulent Yegen Pasha was pulling the strings. As for the Imperials, the strategic-logistical preparations for the campaign were described in detail, as well as the ruthlessness and tactics of the siege.

Keywords:

The Great Turkish War, Siege of Belgrade, Gazette de France, Charles, Duke of Lorraine, Louis, Margrave of Baden-Baden.

A DRÁVASZABOLCSI HÍDFŐHARCOK 1945 MÁRCIUSÁBAN

A világháború utolsó éve Európában és a Balkánon

A második világháború utolsó évében a szovjet hadmozdulatok hatására Németország területe és Berlin elérhető közelségbe került, miközben a hadszíntér délkeleti része stabilitásának megőrzése továbbra is stratégiai jelentőséggel bírt a német fél számára. Tekintettel arra, hogy a fosszilis és szintetikus üzemanyaghoz való hozzáférése korlátozott volt, meghatározó maradt a kanizsai és zisterdofi olajkitermelés biztosítása.¹ Németország szövetségeseként a korlátozott szuverenitású Magyarország hadviselő fél maradt, míg az ország nyugati fele hadszínterré változott az ide-oda hullámszó támadásokban és ellentámadásokban.

A Balkán északnyugati, még német megszállás alatt álló része stratégiai jelentőséggel bírt azért, hogy összekötötte a német és olasz arcvonalat, illetve déli-délkeleti irányból védte az osztrák-német területeket. 1945 elején a jugoszláv csapatok a Drávától délre és nyugatra szorították vissza az ott állomásozó „E” hadseregcsoporthoz, majd védelemre rendezkedtek be. Ez az elhelyezkedés zavarta a német hadvezetést,² továbbá veszélyeztette volna az 1945 tavaszára tervezett ellentámadást, ezért még februárban áttörték a jugoszláv védelmet, ahol kijutottak a Dráva déli partjára, visszaszorítva a jugoszláv 3. hadsereget a folyó túlsó partjára.³

A baranyai ellentámadás előzményei

1945 tavaszán a német hadászati elképzelés a Dunántúlon állomásozó szovjet csapatok visszaszorítására irányult, amihez jelentős számú páncélos és gépesített alakulatot vontak össze.⁴ Az ellentámadást három irányból mérték, egyrészt a Balaton és a Velencei-tó körzetéből keleti és délkeleti irányba, illetve Somogy megye középső részéből Kaposvár irányába, míg a harmadik kisegítő támadásnak a Drávától délre Donji Miholjac és Valpovo körzetéből kellett kiindulnia. Bármelyik támadási irány sikere a másikat mentesítette volna, mivel a szovjet-bolgár-román csapatok még mindig néhány fontosabb dunai átkelőn keresztül kapták az utánpótlást. A német ellentámadás kezdetét egységesen 1945. március 6-án hajnalra tűzték ki, amelyek közül a déli, drávai szakasz harmadrendű volt.⁵

A támadást megelőzően a Balkán még német kézen lévő északnyugati része fontos szerepet töltött be, mivel ez kötötte össze a német és olasz arcvonalakat,

¹ MALAHOV 1980. 287–288.

² Lásd: Dráva-Velika Cresnjevice-Zrinska-Pavlovac-Nova Ploscica-Uljanik-Dráva, valamint Adolfovac-Zdenci-Fericanci-Stari Zoljan-Leternica vonal.

³ MINASZJAN 1970. 352–354.

⁴ RAVASZ 2003. 168.

⁵ UNGVÁRY 2004. 450.

illetve védte Németországot dél felől. Az itt elhelyezkedő „E” hadseregcsoporthoz jelentős erőket állomásoztatott Jugoszláviában.⁶ 1945 elején a jugoszláv csapatok a Drávától délre és nyugatra vetették vissza a németeket, majd február 1-én védelembe mentek át. Ez zavarta a német hadvezetést és veszélyeztette volna az ellentámadás sikerét, ezért elhatározták, hogy visszaveszik a Vitrovica-Donji Miholjac-Valpovo közötti sík területeket. A támadás február 6-án indult a 297. gránátos-hadosztály és 7. „Prinz Eugen” önkéntes SS-hegyihadosztállyal, a „Fischer”-harccsoporttal (megerősítve a Luftwaffe 11. tábori hadosztályának 11. ezredével), az 1. kozák lovashadosztállyal és az 5. usztasa-domborán hadosztály részeivel. A német erők több ponton áttörték a jugoszláv védelmet és kiérték a Dráva déli partjára, ezzel a jugoszláv 3. hadsereg visszaszorult a folyó túlsó partjára.⁷ A német „Erdei ördög” hadműveletet eredetileg február 20-án indult volna, de a havazások és a német 6. páncélos-hadsereg erőinek késése miatt márciusig kellett halasztani.⁸ Erich Schmidt-Richberg vezérőrnagy, az „E” hadseregcsoporthoz vezérkari főnöke szerint az ellentámadás egy utolsó kétségbeesett kísérlet volt, amivel stabilizálni akarták a keleti front délkeleti részét. Amennyiben részleges sikerrel járt volna az offenzíva, az enyhítette volna a helyzetet Jugoszláviában is.⁹

A támadó német és a védelemben résztvevő bolgár erők

Német részről a támadást az „F” hadseregcsoporthoz alárendelt „E” hadseregcsoporthoz¹⁰ LXXXXI. hadteste hajtotta végre. A hadtest állományába tartozott a 104. vadász- és a 297. gránátos-hadosztály, a Luftwaffe 11. tábori hadosztálya, a 967. erődandár és a „Fischer”-harccsoport (5. és 18. SS-rendőrezred¹¹). A donji miholjaci hídfő kialakítása és az onnan észak felé indított támadásra a 104. vadász- és a 297. gránátos-hadosztályt jelölték ki. Valpovónál a Luftwaffe 11. tábori hadosztálya támadott, míg a „Fischer”-harccsoport Moslavinánál elterelő partraszállást hajtott végre.¹² A LXXXXI. hadtest nem számíthatott légitámogatásra, páncélos erejét mindösszesen 5 páncélvadász és egy páncélosszázad 16 zsákmányolt könnyű olasz harckocsija jelentette.¹³ A támadást megelőzően a németek fokozták propaganda- és hírszerző tevékenységüket a Dráva menti, ellenség által megszállt területen.¹⁴ A német hadosztályokról a szembenálló fél is elismerte, hogy tapasztaltabbak, különösen éjszakai harcban, amiben a bolgárok

⁶ MINASZJAN 1970. 352–353.

⁷ MINISZJAN 1970. 354.

⁸ HADZSIIVANOV 1979. 98.

⁹ A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ 1967. 169.

¹⁰ A forrásokban gyakran „E” hadsereg szerepel, mivel harcértéke nem érte el a megfelelő szintet.

¹¹ SZABÓ-SZÁMVÉBER 2002. 172.

¹² HNİLICKA é.n. 124.

¹³ HNİLICKA é.n. 123.

¹⁴ FEHÉR 1972. 98–99.

szinte teljesen képzetlenek voltak. Bár nem rendelkeztek jelentős páncélos erővel, de gyalogságuk kellő számú géppuskával, aknavetővel és páncélöklökkel volt felszerelve.¹⁵

Bulgária 1944 őszén sikeresen kiugrott a háborúból, helyette a Balkánon a szovjet és jugoszláv egységekkel együttműködve harcolt tovább a német erők ellen. A dunántúli hadszíntérre küldött 1. bolgár hadsereg nem rendelkezett harci tapasztalattal, morálja alacsony szinten volt. A hadsereg tűzkeresztségére 1944 végén kerül sor a szerémségi harcok során, majd erőltetett menet után 1945 januárjában érkeztek meg Magyarországra, ahol a szovjet és jugoszláv egységeket kellett felváltaniuk.¹⁶ A menet során a bolgár 3. „balkáni” gyaloghadosztály részei megtagadták az engedelmességet és a 24. gyalogezred visszaindult Bulgáriába, de útközben a felkelést leverték. Később ugyanezen ezred került a Dráva kevésbé veszélyesnek ítélt alsó szakaszára.¹⁷ Az 1. bolgár hadsereg védelmi szerepet töltött be Somogyban, illetve a Dráva mentén. A IV. hadtest alárendeltségébe tartozott a déli védőöv Barcstól Torjácig húzódott és ~90%-ban a Drávára támaszkodott. A védőv jobb szárnyán a 11. gyaloghadosztály, a bal szárnyon a 3. gyaloghadosztály 11. gyalogezrede védekezett. A hadosztály többi része, a 24. és 29. gyalogezredek a hadosztály első lépcsős ezrede mögött helyezkedtek el tartalékként, míg a 16. gyaloghadosztály hadseregként a Dráva szakasz jobbszárnyánál tartózkodott.¹⁸ A 3. gyaloghadosztály a hadsereg második lépcsőjébe, annak balszárnya mögé került és folyóvédelemre rendezkedett be.¹⁹

A harcok lefolyása

Március 6., első nap

A német támadás a 3. gyaloghadosztály 11. gyalogezredét és a 11. gyaloghadosztály 41. gyalogezredének III. zászlóalját érte március 6-án hajnalban.²⁰ A német deszant első egységei tüzérségi támogatás nélkül, a meglepetés erejét kihasználva igyekeztek átjutni a folyó túloldalára.²¹ Éjfél után nem sokkal megkezdték a német 297. gránátos-hadosztály 523. gránátos-ezredének áthajózását, illetve megindultak az első pontonok a drávaszabolcsi vasúti híd romjától nyugatra.²² A támadás teljes zűrzavart okozott a partvédő egységeknél, a híradó összeköttetéseiket elvágta. A német első lépcső sikeresen megkapaszkodott a Dráva északi partján. Terv szerint a nap végére el kellett érniük a Valpovónál támadó egységekkel a Harkány-Siklós vonaltól északra lévő magaslatokat, hogy támadásukat Mohács-Pécs felé fejleszthessék tovább.²³ Hajnal 04.00 órakor a

¹⁵ HADZSIIVANOV 1979. 76.

¹⁶ GODÓ 1965. 90–91., 94.

¹⁷ HADZSIIVANOV 1979. 69–70.

¹⁸ GODÓ 1965. 131.

¹⁹ HADZSIIVANOV 1979. 73–74., 80–82.

²⁰ GODÓ 1965. 11. vázlat

²¹ RUSZCSEV–JANACSKOV 1955. 102.

²² GODÓ 1965. 154.; HADZSIIVANOV 1979. 96.; TAKÁCS 1970. 172.

²³ HNILICKA é.n. 124.

drávaszabolcsi romhídnál partraszállást hajtott végre a német 297. gránátos-hadosztály 524. gránátos-ezrede is, miközben a bolgárok szervezetlen visszavonulásba kezdtek. Hajnalra már öt helyen szálltak partra a német egységek a Dráva és a Fekete-víz partján, amit a szovjet repülőgépek támadása ellenére folyamatosan szélesítettek.²⁴ A folyótól alig egy-két kilométerre északra helyezkedett el a 6. tüzérezred I. (Matty) és II. (Dráwapalkonya) tüzérosztálya. A bolgár tüzérséget túl közel vonták a peremvonalhoz. A németek néhány óra alatt elérték az állásokat, ami eleinte a parti védelmet igyekezett támogatni, de a visszavonulással elkésett és gyalogsági támogatása nélkül közelharcban kellett kitörniük észak felé.²⁵ A bolgár 11/III. gyalogzászlóalj tartaléka Drávaszabolcson volt védelemben és támogatásként ellentámadásra indították, hogy fedezze a tüzérosztályok visszavonulását és kiszabadítsa a zászlóalj bekerített alakulatait, sikertelenül. Drávaszabolcs, Dráwapalkonya és Drávacsehi elesett, a német csapatok hajnalra elfoglalták Szödöny-majort és elérték Kovácshida-Lajosháza vonalát. Néhány óra alatt a bolgár folyamvédelem felmorzsolódott. A megmaradt bolgár csapatok észak felé hátráltak és igyekeztek megkapaszkodni a második és harmadik védőövében.²⁶ A támadás hírére a hadseregtörzsnél igyekeztek minél több információt szerezni a drávai eseményekről a Magyarmeckére települt IV. hadtest parancsnokságán keresztül, illetve fokozott készséget rendeltek el a III. hadtest védelmi vonalán is.²⁷ A front többi részén nem jelentettek támadást, ezért a további áttörés megakadályozására és a német csapatok lassítására a 3. gyaloghadosztály parancsnoksága elhatározta, hogy ellentámadást indít a Drávaszabolcs-Gordisa-Matty vonal ellen a hadosztály 11. és 24. gyalogezredének egy-egy zászlóaljával, a műszaki-romboló zászlóaljjal és a felderítő lovasszázaddal, de az ellenlökést a németek heves támadása Harkány-Siklós irányába megghiúsította.²⁸ Délután ugyan ezek a bolgár csapatok ellenlökéssel próbálkoztak Gordisától Kémesig, amit a szovjet 10. gárda csatarepülő-hadosztály 20 db IL-2-es csatarepülőgépe is támogatott. A késő délutáni órákra elérték Drávaszabolcs külső részeit, de innen a németek ellenállása kiszorította őket, de Gordisát sikerült visszafoglalniuk és megtartaniuk.²⁹

A nap folyamán a németek erősítést kaptak a Dráván keresztül és a hídfő nyugati szárnyánál próbáltak teret nyerni. Itt a bolgár 41. gyalogezred III. zászlóalja volt védelemben és erősítésként ide rendelték Bogdása körzetéből a 41. gyalogezred egy további zászlóalját, illetve Sellyéről a 13. gyalogezred két századát és egy tüzérüteget. A németek elfoglalták Szaporcát és megpróbálták Kémet is bevenni, de azt megghiúsította a bolgár ellentámadás. A bolgár ellenlökés eredményeként rövid időre sikerült visszafoglalniuk a környék tanyáit és

²⁴ HADZSIIVANOV 1979. 96.; SCHRAMM 1982. 1148.

²⁵ TAKÁCS 1970. 172.

²⁶ GODÓ 1965. 154–155.

²⁷ HADZSIIVANOV 1979. 94–95.

²⁸ GODÓ 1965 154–155.; TAKÁCS 1970. 173.

²⁹ VERESS 1984. 248.; GODÓ 1965. 155–156.

Szaporcát is, de azokat megtartani már nem tudták, ezért visszavonultak.³⁰ Bár a nap végére a németeknek nem sikerült elérniük a támadási tervben kitűzött magaslatokat Harkány-Siklóstól északra, de kialakítottak egy 10 km széles és 5 km mély hídfőt, illetve átszállították a teljes 297. gránátos-hadosztályt. Hiába sikerült megtörniük a védők ellenállását, a vízijárművekhez kirendelt üzemanyag rossz minősége miatt a motorok használhatatlanná váltak, ezért a nehézfegyverek és a német 104. vadászadosztály a Dráva déli partján várta, hogy behajózzák.³¹ Még a nap folyamán eldőlt, hogy a szovjetek a Drávához küldik a tartalékot képező 133. lövészhadtestet (84. és 122. lövészadosztályok, 53. motorkerékpáros ezred, 35. gárda aknavető osztály), illetve a szárazföldi csapatok támogatására a szovjet 17. légi hadsereg részeit is bevetik, ezzel fedezve a szovjet 57. hadsereg mögöttes hadművelleti területét és a dunai átkelőhelyeket. A szovjet erősítést megelőző este megérkezett a szovjet fronttörzs hadművelleti osztályának parancsnokhelyettese és kísérete, ezzel kivették a szovjet-bolgár erők parancsnokságát a bolgár IV. hadtest kezéből.³²

Március 7., második nap

A szembenállók igyekeztek a településeket körkörös védelemre berendezni. A német fél az este folyamán megkezdte a 104. vadászadosztály egységeinek átszállítását, így Dázsony-major és Matty körzetébe a 724. vadászvezred I. zászlóalját, Gordisa és Drávaszabolcs körzetébe a 734. gránátos-ezred I. és III. zászlóalját, amelyek védelemre rendezkedtek be.³³ Drávafoknál partra tették az 522. gránátosezred I. és II. zászlóalját, amelyek késő estére foglaltak védelmet Szaporca és a Temető-dűlő között, ezzel felváltva a 297. gyalogzászlóaljat, amit Drávapalkonya körzetébe irányítottak.³⁴ Az átszállításokat a már korábban említett üzemanyag-problémán kívül a hídfő és a donji miholjaci rész folyamatos bombázása és tüzéségi tűz alatt tartása is nehezítette.³⁵ A bolgár védelem folyamatosan erősödött. Beérkezett az 1. hadsereggel közvetlen póttartalék ezred I. és III. zászlóalja, ami a hadtest mozgó záróosztagaival és a 2. hadsereggel közvetlen páncéltörő zászlóalj egy százada, aminek Harkánytól délre kellett védelemre berendezkednie és lezárni a Donji Miholjac-Harkány irányt. Szintén Harkány körzetébe irányították a 12. tüzevezred II. gépesített tüzezrosztályát és a szovjet 35. gárda aknavető osztályt.

Hajnali 5 órakor a hídfő nyugati részében a 41. gyalogezred II. zászlóalja és az I. zászlóalj 3. százada, a 11. gyaloghadosztály-törzs alegységeivel tüzéségi előkészítés után három irányból támadta Szaporcát. Egész nap próbáltak betörni a községbe, de azt megíúsította a németek ellenállása. 18 órakor a németek

³⁰ GODÓ 1965. 156.

³¹ HNİLICKA é. n. 124.; VERESS 1984. 247–248.

³² GODÓ 1965. 159–160.

³³ VERESS 1984. 248.

³⁴ MINISZJAN 1970. 382–383.

³⁵ SCHRAMM 1982. 1151.

több, egy időben indított ellentámadást hajtottak végre Tormástelekről, Drávascehiről és Szaporcáról, aminek eredményeként visszafoglalták a Tésenfától délre lévő hidat és kiszorították a bolgár 41. gyalogezred I. zászlóaljának 3. századát, ami Szaporca és Tésenfa között helyezkedett el.³⁶ A hídfő északi és keleti részében a bolgár 11. és 24. gyalogezred a 6. tüzérezred maradványainak, a 12. gépkocsizó tüzérezred II. osztályának és a 11. gyalogezred közvetlen tarackos ütegének tűztámogatásával hajnalban indított ellentámadást, de reggelig a németek géppuska- és aknavetőtüze megghiúsított minden próbálkozást. Részleges sikerként a 24. gyalogezred I. zászlóalja elfoglalta a drávaszabolcsi vasútállomást, III. zászlóalja pedig bevette a kendergyárat, ahol csapdába került, mivel az időközben a folyón átkelt német 104. vadászhadosztály újabb egységei sikereket értek el Dázsony-majornál, ahonnan több oldalról tarthatták tűz alatt. Míg a 24. gyalogezred lendülete megtört, a megerősített gyalogezred újabb sikertelen ellenlökéssel próbálkozott Drávaszabolcsnál és attól nyugatra. Délután már a harmadik rohamukat indították a bolgár ezredek, amelynek során elérték a Drávapalkonya-drávaszabolcsi utat és a drávaszabolcsi temetőt. Az elért terepszakaszokat nem tudták megtartani és a német 724. vadászezred egységei már Gordisa irányába próbálkoztak támadással. Elfoglalták a települést és ezzel a bolgár csapatokat északi irányú visszavonulásra készítették, miközben a 724. vadászezred jobbszárnya Matty irányába nyomult előre. A falut a bolgár 6. tüzérezred III. tüzérosztálya védte és tartotta mindaddig, amíg nem érkezett be az erősítés.

A nap végére a németek felmutattak kisebb sikereket és nagy veszteséget okoztak a bolgár 3. hadosztálynak, de még mindig nem érték el az első napra kitűzött céljukat; nem sikerült az áthajózott 724. gránátosezred erőivel átkarolni a bolgár hadosztály bal szárnyát, de elfoglalták Gordisát. A bolgár veszteségek következtében a drávai szakaszra csoportosították át a 16. gyaloghadosztály 57. ezredét és a hadseregközvetlen harckocsiosztályt.³⁷ A bolgár hadsereg egyetlen páncélos magasabbegysége eddig a nyugati front bal szárnya mögött beásva várakozott; most utasították, hogy március 8-án délig jusson el a drávai harcok színhelyére, ahol a IV. hadtest alárendeltségébe került.³⁸

Március 8., harmadik nap

Az előző napok eseményei arra kényszerítették a német hadvezetést, hogy megváltoztassák eredeti elképzelésüket és minél nagyobb szovjet-bolgár erő lekötését helyezték előtérbe.³⁹ Amennyiben a Balaton és Velencei-tó térségéből kiindult német ellentámadás eredményes lett volna, úgy az támogatta volna a hídfőben védekező erőket.⁴⁰ Közben az utánpótlás gördülékenyebbé, illetve a ren-

³⁶ MINISZJAN 1970. 382–384.

³⁷ MINISZJAN 1970. 384–386.

³⁸ HADZSIIVANOV 1979. 102.

³⁹ SCHRAMM 1982. 1156.

⁴⁰ MINISZJAN 1970. 387.

delkezésre álló nyolc komp mindegyike használhatóvá vált és a szállításokat zavaró ellenséges tüzéséget a német ütegeknek sikerült elhallgattatniuk.⁴¹ Szovjet-bolgár részről a szovjet erősítés beérkezésével a hídfő gyors felszámolásában bíztak. A két hadtest közötti sávhatárt a drávaszabolcsi templom-Dráwapalkonya-Drávafok vonalon húzták meg, ettől nyugatra a bolgár IV. hadtest, míg keletre a szovjet 133. lövészhadtest tevékenykedett. A támadási előkészületek mellett, de tartva attól, hogy a német erőket páncélosok átdobásával is megerősítik, a bolgár hadsereg parancsnoksága intézkedett a veszélyeztetett Drávaszabolcs-Harkány és Matty-Siklós irányok lezárásáról. Aknazárakat létesítettek, előkészítették a hidak felrobbantását, mozgó páncéltörő osztagokat és körkörös páncélvédelmet szerveztek minden településen.

A hídfő nyugati részével szemben a bolgár 11. gyaloghadosztály 41. gyalogezrede reggel indította meg a támadását és elfoglalta Szaporcát, délre Tésenfát, de Tormástelektől nyugatra megtorpant. A hadosztály 29. gyalogezredének Drávacsepely-Drávaszerdahely-Kovácsbida vonaltól kellett déli irányba előretörnie, de a németek ellenállása következtében csak pár száz métert tudtak előrehaladni. Drávaszabolcsnál a szovjet-bolgár egységek két fő irányban határozták meg a támadást. A bolgár 11. gyaloghadosztály, megerősítve a 29. gyalogezreddel és a 12. tüzezred II. gépkocsizó tüzérosztályával Szaporca-Drávafok irányába mérte a főcsapását, míg a szovjet 133. lövészhadtest 84. lövészhadosztályának (a hadosztálynak alárendelve a 11. gyalogezred I. zászlóalja, a 24. gyalogezred I. és II. gyalogoszászlóalja, a 3. hadosztály felderítő lovasszázada és a 6. tüzezred III. osztálya) a bolgár 3. gyaloghadosztállyal és a harckocsiosztállyal Drávaszabolcsot kellett visszafoglalnia és kijutnia a Drávához.⁴² A támadás délután, a bolgár harckocsik beérkezése és tüzéségi-, légi előkészítés után indulhatott meg. További támogatást jelentettek a szovjet 133. lövészhadtest beérkező első egységei, amelyek bekapcsolódtak az ellenlökésbe. A támadó bolgár 3. gyaloghadosztály 11. gyalogezrede és a bolgár 3. hadosztály műszaki rohamzászlóalja még a település előtt erős aknavetőtűzbe került. A bolgár páncélosok a melléjük rendelt 3. hadosztály műszaki rohamzászlóalj 2. utász rohamszázadával elérték a település szélét, de itt a német 524. gránátosezred katonái páncélöklökkel két bolgár Pz. Kfw. IV. harckocsit kilőttek, mire a többi páncélos visszafordult. Az utászszerhadnak sikerült betörnie a faluba, de innen hamar kiverték őket.⁴³

Mindeközben a 3. gyaloghadosztály 24. gyalogezred II. zászlóaljának sikerült Drávaszabolcstól északra megkapaszkodni, a 11. gyalogezred II. zászlóalja pedig áttörést ért el Dráwapalkonyánál. A siker reményében 18.00 órakor újabb támadásra küldték Drávaszabolcs ellen a bolgár páncélososztályt és a 11. gyalogezredet. Az egységek erős tüzéségi előkészítés után, a páncélosok támogatása mellett betörték a községbe, de a német ellenlökések arra készítették őket,

⁴¹ SCHRAMM 1982. 1156.

⁴² MINISZJAN 1970. 387–388.

⁴³ HADZSIIVANOV 1979. 104–105.; MINISZJAN 1970. 389.

hogy elhagyják a települést és visszahúzódnak a megindulási terepszakaszukra. A hídfő keleti szárnyán a drávaszabolcsi támadással egy időben indult rohamra a szovjet 84. lövészhadosztály és a bolgár 24. gyalogezred. A szovjet hadosztály 201. lövészezrede Gordisa ellen, míg a 41. lövészezrede és a bolgár 24. gyalogezred (II. zászlóalja nélkül) Matty ellen támadott. A támadás itt sikerrel járt, először Matty, majd Gordisa egy része is szovjet-bolgár ellenőrzés alá került.⁴⁴

Március 9., negyedik nap

Miután a valpovói hídfőben német alárendeltségben harcoló 1. kozák lovas-hadosztály áttörést ért el,⁴⁵ a drávaszabolcsi hídfőnél harcoló szovjet-bolgár csapatok balszárnyának biztosítására Oldra vezényelték az 1. hadseregközvetlen póttartalék ezredet. Aznap reggel beérkezett a teljes szovjet 122. lövészhadosztály⁴⁶ és elrendelték a bolgár 16. hadosztálynak a Harkány-Siklós körzetébe csoportosítását.⁴⁷ A szovjet-bolgár csapatok átcsoportosításáról a németek értesültek, de tévesen feltételezték, hogy a bolgár 16. gyaloghadosztály már beérkezett a drávaszabolcsi hídfő körzetébe.⁴⁸ A német hadvezetés információi alapján három bolgár és egy szovjet hadosztállyal (a szovjet 84. lövészhadosztály páncélosokkal, a bolgár 16., 22. gyaloghadosztályok, hadseregközvetlen alakulatok, illetve a harcban feltűnt Pz. Kfw. IV. harcjárművek miatt egy bolgár páncéloshadosztállyal⁴⁹) számoltak a saját két hadosztállyal szemben. Az „E” hadseregcsoport vezérkari főnökének véleménye szerint már nem voltak további sikerek várhatóak a dunántúli ellentámadásokban, mivel azok elakadtak a szovjet védelemben.⁵⁰

A helyzet a drávaszabolcsi hídfő nyugati részében változatlan volt. A 41. gyalogezred Zehi-tanyánál lévő „kerek erdő” és Tormástelek ellen vezette rohamait. A támadások a németek ellenállásán megtörték és nem érték el a várt eredményt. A hídfő középső szakaszán átcsoportosításokra került sor a szovjet 122. lövészhadosztály beérkezése okán. A bolgár 3. gyaloghadosztály védősávjából kikerült Drávaszabolcs, azt a szovjet erők vették át. A bolgár hadosztálynak 14.00 órakor támadást kellett indítania Dráwapalkonya ellen. A támadásukat negyedórás tüzérségi előkészítés előzte meg, de a németek géppuska- és aknavetőtüzeiben elakadt a próbálkozás. A 29. gyalogezred tovább folytatta támadásait Szödöny-major és Drávacsehi irányába, amit a bolgár harckocsiosztály is támogatott. A hídfő északkeleti és keleti részében a 122. lövészhadosztály és a 84.

⁴⁴ MINISZJAN 1970. 388–389.

⁴⁵ VERESS 1984. 250.

⁴⁶ MINISZJAN 1970. 390.

⁴⁷ HADZSIIVANOV 1979. 112.

⁴⁸ GODÓ 1965. 164.

⁴⁹ SCHRAMM 1982. 1159.

⁵⁰ HNILICKA é. n. 124.

lövészadosztály vezette rohamait Drávaszabolcs és a kendergyár közötti szakaszon. Tőlük délre a bolgár 24. gyalogezred I. és III. zászlóalja támadott a Dázsony-major és Cigánytelep szakaszon.

Március 10., ötödik nap

A helyzet változatlansága és a szovjet-bolgár erők számszerű fölénye ellenére a drávaszabolcsi hídfő két német hadosztálya kétszer akkora erőt kötött le és tartalékokat vont el az ellenféltől.⁵¹ A németek nappal nem tudtak rejtett csapatmozgásokat végrehajtani a hídfőben, illetve csapatokat átszállítani a Dráván, mivel a szovjet-bolgár tüzérség megfigyelői a sík vidéket szemmel tartották a Tenkes-hegy tetejéről. Mivel a német Délkeleti Főparancsnokság nem látott lehetőséget a drávaszabolcsi hídfő további bővítésére, a támadás súlyát a keleti valpovói hídfőbe igyekeztek áthelyezni.⁵² A harcok öt napja alatt a szovjet-bolgár fél megközelítőleg 1300 halottat, 400 foglyot és öt páncélost, míg támadásban részt vevő német erők 419 halottat és körülbelül 1300 sebesültet veszítettek.⁵³

A hídfő nyugati részében Tormástelek körül továbbra is élénk harctevékenység folyt. Azt követően, hogy a bolgárok előző nap visszavették Tormástelket, másnap az éjszaka leple alatt a bolgár 41. gyalogezred III. zászlóalja betört a tanyától délkeletre lévő „kerek erdő” be. Betörésüket nem tudták megszilárdítani, a német 297. zászlóalj ellenlökése visszavonulásra kényszerítette őket. Drávacsehinél és Szödöny-majornál a már korábban súlyos veszteségeket szenvedett 29. gyalogezred II. zászlóalját hadtesttartalékba helyezték, helyét az 1. hadsereggközvetlen póttartalék ezred II. zászlóalja vette át. A 11. gyalogezred egységei Dráwapalkonyánál éjszakai támadásra készültek, de a megtévesztés miatt a zárótűzet Dráwapalkonya helyett Drávacsehire irányították. A meglepetés sikerülhetett, mivel hajnalban 03.00 órakor behatoltak a településre és elfoglalták Dráwapalkonyát, amit egy német ellenlökés vett vissza.⁵⁴ A szovjet 133. lövész-hadtesttel szemben, Drávaszabolcsnál és a hídfő keleti részében folyamatosan folytak a harcok. A támadást szovjet csatarepülőgépek, sorozatvetők, valamint a 6. bolgár tüzérezred és a bolgár páncélososztály maradéka támogatta. A hídfő keleti része elleni szovjet roham egyetlen eredménye az volt, hogy szovjet 84. lövészadosztály elfoglalta Dázsony-majort, ezzel ideiglenesen kettévágták a német hídfőt,⁵⁵ de a Drávaszabolcs elleni támadás sikertelen volt.⁵⁶

⁵¹ MINISZJAN 1970. 390–392.

⁵² SCHRAMM 1982. 1161.

⁵³ SCHRAMM 1982. 1161., 1168–1669.

⁵⁴ MINISZJAN 1970. 390–391.

⁵⁵ SCHRAMM 1982. 1161.

⁵⁶ MINISZJAN 1970. 392.

Március 11., hatodik nap

A hídfőben viszonylagos nyugalom állt be. Német oldalról a hídfőtől északra csapatmozgásokat figyeltek meg, ami a harcokban nagy veszteséget szenvedett bolgár erők leváltására utaltak. A bolgár erők egyedül a hídfő nyugati része ellen fejtettek ki erős nyomást, illetve tüzérségi ütegeik továbbra is tűz alatt tartották a németek drávai átkelőit.⁵⁷ A hídfő nyugati szárnyán eredménytelenül folytak a harcok mindkét fél számára. A bolgárok által korábban elfoglalt Tormástelket próbálták visszafoglalni a német 297. gyalogzászlóalj egységei, de ellenlökéseiket a 41. gyalogezred elhárította. Drávacsehivel és Dráwapalkonyával szemben a bolgár 3. gyaloghadosztály szakaszán csendes nap következett, veszteségei és sikertelen rohamai után a gyaloghadosztály nem vett részt a támadásban, veszteségei pótlására a bolgár 29. gyalogezred maradékát, amely a hídfő nyugati arcvonalán volt állásban, a hadosztálynak rendelték alá.⁵⁸ Drávaszabolcsnál és Dázsonynál a szovjet hadtest, a bolgár 24. gyalogezred és harckocsiosztály, a szovjet-bolgár tüzérség és a szovjet 17. légi hadsereg támogatásával továbbra is támadt. Erőfölényük ellenére a szovjet csapatoknak továbbra sem sikerült elfoglalniuk Drávaszabolcsot.⁵⁹ A német hídfő továbbra is tartotta megközelítőleg 50 km²-es nagyságát és a Dráva partjánál fekvő „kerek erdő”-Tormástelek határa-Drávacsehi-Szeden-major-Dráwapalkonya-Drávaszabolcs-Gordisától délre fekvő kis erdő terepszakaszt foglalta magába.⁶⁰

Március 12., hetedik nap

Reggel, erőltetett menet után beérkezett a bolgár hadsereg tartaléka, a 16. gyaloghadosztály Harkány körzetébe, ezzel felváltotta a 3. gyaloghadosztályt, ami hadtesttartalékként a védelem második lépcsőjébe került Drávacsepely-Kovács-hida térségébe. A IV. bolgár hadtest 11. gyaloghadosztálya továbbra is Drávacsepelynél és attól délre harcolt, a hídfő nyugati felében. Erősítésként a hadosztálynak rendelték alá az 1. hadseregközvetlen póttartalék ezred II. és III. zászlóalját, amelyek tartalékként Kémes körzetében összpontosultak. A szovjet 133. lövészhadtestet megerősítették a bolgár 16. gyaloghadosztállyal, így a bolgár és szovjet hadtest közötti sávhatár a Drávacsepely-Temető-dűlő-Zehi-tanya-Drávafok között húzódott. A 16. gyaloghadosztály tüzérségi támogatását a 6. tüzérezred és a 12. tüzérezred II. gépkocsizó tüzérosztálya szolgáltatta. Szintén a szovjet lövészhadtestet erősítette a szovjet 1891. rohamlövegezred, ami Beli Manastir körzetéből érkezett Drávaszabolcshoz, viszont veszteségei miatt kivonták a bolgár páncélososztályt, amely Pécs térségébe vonult, hogy páncélos állományát március 16-ig a 3. Ukrán Front által zsákmányolt német páncélosokkal töltsse fel.⁶¹

⁵⁷ SCHRAMM 1982. 1163.

⁵⁸ MINISZJAN 1970. 390–391.

⁵⁹ MINISZJAN 1970. 392.

⁶⁰ GODÓ 1965. 165.

⁶¹ HADZSIIVANOV 1979. 112.; MINISZJAN 1970. 393–395.

A 11. bolgár gyaloghadosztály folytatta támadásait a hídfő délnyugati sarkában volt „kerek erdő” ellen, amit a németek megerősítettek. Délután a 41. gyalogezred nyugatról, míg a 11. felderítő lovasszáhad és a 11. hadosztály műszaki rohamzászlóalja északról támadta Tormástelket, de az erős ellenállás következtében nem értek el eredményt. A nap folyamán többször megismételték a támadást, de így sem tudtak felmutatni sikereket.⁶² A bolgár 16. gyaloghadosztály reggel felváltotta a 3. gyaloghadosztály csapatait és részt vett az aznapi támadásban, annak ellenére, hogy nem rendelkezett kellő információval az ellenség peremvonaláról, állásairól és erejéről. A felkészülési idő rövid volt, a bolgár parancsnokok tévesen úgy vélték, hogy a német 297. gránátos-hadosztály egységei csak a településeken építették ki védelmüket. Ténylegesen a német peremvonal jóval előrébb helyezkedett el, illetve védelmük kihasználta a Dráva mentére oly jellemző vízvezető árkok előnyeit.⁶³ Veszteségeik eddig a napig elérték a 938 halottat, 1498 sebesültet és 13 foglyot.⁶⁴

A bolgár 16. gyaloghadosztály 58. gyalogezrede és műszaki rohamzászlóalja tartalékba került, míg az 59. gyalogezred Szödöny-major (II. zászlóalj) és Drávacsehi (I. és III. zászlóalj), az 57. gyalogezred pedig Dráwapalkonya ellen támadott. Tüzérségi előkészítés után megkezdődött a támadás. A bolgárok már 7-800 méterről rohamra indultak, de hamar lendületüket veszítették, amikor a falvaktól 300-350 méterre az őket beváró német egységek géppuska- és aknavetőtűzzel a földhöz szegezték őket. A támadás a súlyos veszteségek következtében összeomlott és eredménytelen maradt.⁶⁵ A szovjet 133. hadtest 122. és 84. lövészhadosztályai és a bolgár 11. gyalogezred folytatták támadásaikat Drávaszabolcsnál és Dázsony-majornál. Különösen heves harcok alakultak ki a település keleti szélén, a kendergyári lenáztatónál.⁶⁶ A nap egyetlen sikerét a 84. lövészhadosztály 201. lövészezrede érte el, amikor elfoglalta a drávaszabolcsi vasútállomást.⁶⁷

Március 13., nyolcadik nap

A hídfő nyugati részében átszervezést hajtottak létre. A bolgár 11. gyaloghadosztályhoz csatolták a bolgár 16. gyaloghadosztály 58. gyalogezredét, ami Drávacsehinél és Szödöny-majornál harcolt. A 41. gyalogezred továbbra is eredménytelenül támadta Tormástelekről a tőle DK-re lévő „kerek erdő”-t. A bolgár 16. gyaloghadosztály sávjában tovább folytatódtak a harcok. A hadosztályt továbbra is támogatta a 6. és 16. tüzérezred, illetve a 12. tüzérezred II. gépkocsizó tüzérosztálya és a szovjet légierő, ami a Drávától délre lévő területeket támadta.

⁶² MINISZJAN 1970. 394.

⁶³ HADZSIIVANOV 1979. 112.

⁶⁴ VERESS 1984. 250.

⁶⁵ MINISZJAN 1970. 394–395.; HADZSIIVANOV 1979. 113.

⁶⁶ GODÓ 1965. 165.

⁶⁷ MINISZJAN 1970. 395.

Szödöny-majort az 58. gyalogezred III. és az 59. gyalogezred II. zászlóalja támadta, amit a szovjet 133. lövészhadtest megerősített az 1891. rohamlövegezzel. A támadás sikertelen maradt, a bolgár katonák megfutamodtak, ezért a várható német ellentámadás kivédésére Szödöny-major ellen küldték a hadosztály műszaki rohamzászlóaljának két századát. Este a támadást megismételték, a gyalogezred mellett az utászszázad és a 6. tüzérezred osztályának részei is támogatták gyalogságként. A támadás magas veszteségek árán sikerrel járt és éjfélre Szödöny-major bolgár kézre került. A hídfő keleti, északkeleti részében egyre elkeseredettebb küzdelem bontakozott ki, Drávaszabolcson utcai harcok alakultak ki. A szovjet erők bal szárnyán harcoló 24. bolgár gyalogezred több sikertelen rohamot indított Cigánytelep ellen. A gyalogezred sávját tovább gyengítette, hogy a németek keleti hídfőjében bekövetkezett áttörés következtében ezredük II. zászlóalját Beremendre irányították.⁶⁸

Március 14., kilencedik nap

A hídfő keleti és északi részében változatlan eredménnyel folytak a harcok. A bolgár 41. és 58. gyalogezredek eredménytelen rohamokat vezettek a „kerek erdő” és Zehi-tanya ellen. A 16. bolgár gyaloghadosztály 57. és 59. gyalogezredei éjfélre elfoglalták Szödöny-majort, de Dráwapalkonyát tovább tartották a német egységek. Szödöny-major egy tucatnyi bolgár támadást védett ki, elvesztésével a német védelem egyik kulcsfontosságú pontja veszett oda.⁶⁹ A szovjet 122. lövészhadosztály 715. és 420. lövészezredei, a 84. szovjet lövészhadosztály alegységeivel utcai harcokban elfoglalták Drávaszabolcs nagy részét. A német 297. gránátos-hadosztály 524. gránátos-ezredének védelmében néhány ház maradt a település délnyugati részében.⁷⁰ Drávaszabolcs stratégiai szerepet töltött be a hídfő német védelmében. Most, hogy nem sok idő maradt elestéig és már nem lehetett sikereket remélni, a LXXXI. hadtest elkezdte a hídfő kiürítését és a csapatok visszavonását a Drávától délre. Az első egységeket már másnap áthajózták.⁷¹

Március 15., tizedik nap

A hídfőtől nyugatabbra, de tehermentesítési céllal hajnalban egy német század partraszállást hajtott végre Malot-pusztától délre. Mintegy másfél kilométeres szakaszon csupán a 41. gyalogezred egy szakasza volt védelemben, amit a német deszant második védőállásába kényszerített. A partraszállás következtében a 11. gyaloghadosztály további rohamait a „kerek erdő” ellen leállították és készségbe helyezték a partraszállás elrekesztésére, egyidejűleg a körzetbe irányították az 1. hadseregközvetlen ezred I. zászlóalját, amivel a német próbálkozást még előlött elhárították. További német csapatösszevonásokat észlelve Moszlavinánál és

⁶⁸ MINISZJAN 1970. 396–398.

⁶⁹ BOJNIJAT 1966. 179.

⁷⁰ MINISZJAN 1970. 396–398.

⁷¹ HNILICKA é.n. 125.

Noszkovcinél, a bolgár hadsereg törzse utasította a hadtestet, hogy képezzen tartalékot egy esetleges partraszállás elhárítására, illetve utasította a 3. gyaloghadosztály részeit, hogy vonuljon át Bogdása és Sellye körzetébe.

A hídfő nyugati részében a bolgár 41. és 58. gyalogezredek újabb sikertelen támadást indítottak a „kerek erdő” és a Zehi-tanya ellen. A bolgár 16. gyaloghadosztály a hídfő középső szakaszán próbálta bevenni Drávacsehit és Drávapalkonyát. Drávacsehit a 29. gyalogezred és az 58. gyalogezred II. zászlóalja igyekezett egy sikertelen éjszakai rohammal elfoglalni. Tőlük balra az 57. gyalogezred megmaradt alegységei 04.00 órakor egy lépcsőben, láncba fejlődve indultak rohamra Drávapalkonya ellen. A német védelem megvárta, amíg 150 méterre megközelítik az állásaikat és csak ezután zúdítottak ösztüzet támadóikra, akik között nagy pusztítást okoztak és megtörték lendületüket, amit pánikszerű visszavonulás követett.⁷²

Ezalatt a hídfő keleti részében a szovjet 122. lövészhadosztály, az 1. hadsereg póttartalékos gyalogosezredének I. zászlóalja ⁷³ és a bolgár 16. gyaloghadosztály 57. ezredének részei reggelre elfoglalták Drávaszabolcsot,⁷⁴ a németek visszavonultak a Fekete-víz töltései mögé.⁷⁵ A települést a német csapatok valóságos erőddé változtattak, a községben megközelítőleg 103 ház pusztult el⁷⁶ és mindösszesen egy maradt úgy-ahogy lakható állapotban.⁷⁷ 800 német halottat számoltak össze, illetve a szovjet-bolgár csapatok zsákmánya lett 40 puská, 35 géppuská és golyószóró, 2 aknavető, 120 kerékpár⁷⁸ és egy működőképes Marder II-es rohamlöveg.⁷⁹ A község északi és déli szélén az út mellett két nyitott küzdőterű (az egyik valószínűleg a bolgárok által működőképesen zsákmányolt német Marder II-es, míg a másik egy feltételezhetően ugyancsak Marder II-es német páncélvadász),⁸⁰ valamint ettől nyugatra a völgyben egy másik páncélosroncs maradt.⁸¹ Drávaszabolcs eleste után a szovjet erőket megosztották. Egy részük a településtől délre lévő Dráva- és Fekete-víz töltések felé tört tovább, másik részük nyugatra fordult és a még Drávapalkonyáért és Drávacsehiért küzdő bolgár 16. gyaloghadosztálynak igyekezett támogatást nyújtani ⁸², illetve 84. lövészhadosztályuk 382. lövészezredét a valpovói német hídfő ellen rendelték.⁸³

⁷² MINISZJAN 1970. 396–399.

⁷³ GODÓ 1965. 167.

⁷⁴ HADZSIIVANOV 1979. 113.

⁷⁵ VERESS 1984. 249.

⁷⁶ MNL BVL IV.410, Elnöki iratok 1639/1945

⁷⁷ GÁLDONYI 1966. 322.

⁷⁸ MINISZJAN 1970. 398.

⁷⁹ LEE–AUERBACH 2006.

⁸⁰ Ábrahám Sándor drávaszabolcsi lakos közlése (a visszaemlékezés leirata a Szerző birtokában).

⁸¹ Virág Zoltán drávacsehi lakos közlése (hangfelvétel a Szerző birtokában).

⁸² HADZSIIVANOV 1979. 113.

⁸³ MINISZJAN 1970. 398.

Március 16., tizenegyedik nap

Drávaszabolcs eleste után a hídfő felszámolása csak idő kérdése volt. A német LXXXI. hadtest hídfőben maradt alakulatai Drávacsehit és Drávapalkonyát, illetve a falvak vonalától délre húzódó Feketevíz és Dráva töltéseinek vonalát védték. Az, hogy a korábbi bolgár betöréseket folyamatosan fel tudták számolni, nagyban volt köszönhető annak, hogy a német csapatok, ha vissza is kellett vonulniuk, meg tudtak kapaszkodni a Feketevíz töltéseire, ami eddigre „teljes hosszúságában futóárkokkal, lövészgödörökkel, búvóhelyekkel van teletűzdelve, s számos helyen aknátalálattal megrongálva”.⁸⁴ A német hadvezetést aggodalommal töltötte el a hídfő kettévágásának és a 104. vadászadosztály elszigetelésének lehetősége.⁸⁵ A hídfőtől nyugatra tehermentesítő szándékkal elterelő hadmozdulatokat indítottak a bolgár 8. gyalogadosztály bal szárnyával szemben,⁸⁶ egyidejűleg az „E” hadseregcsoport szabad kezét kért a Wehrmacht főparancsnokságtól a hídfő kiürítésével kapcsolatban.⁸⁷ A részben a Dráva töltésére támaszkodó, a hídfő nyugati szegletében lévő „kerek erdő”-t, illetve Zehi-tanyát továbbra sem sikerült elfoglalnia a bolgár 41. és 58. gyalogezredeknek. A támadásaik összehozták a német védelem előtt, amit a Dráva déli partján lévő német tüzérség és aknavetők is támogattak.

Drávapalkonya ellen irányult a legerősebb szovjet-bolgár nyomás. Több irányból igyekeztek nyomást kifejteni a védőkre. Északról továbbra is a bolgár 57. gyalogezred, délkeletről a szovjet 122. lövészhadosztály 420. és 596. lövészezredei és a bolgár 1. hadsereggközvetlen póttartalék ezred I. zászlóalja. A harcok egész nap megállás nélkül folytak és az éjszaka folyamán sikerült kiszorítani a védőket a településről, akik közül 150 fő elesett, 28 katonájukat pedig foglyul ejtették. Drávacsehit is folyamatosan ostromolta a bolgár 59. gyalogezred és az 58. gyalogezred III. zászlóalja. Este elfoglalták a település északnyugati részét, illetve az éjszaka folyamán a keletről támadó szovjet erőkkel ideiglenesen megtisztították községet, de a német ellentámadás miatt nem tudták megtartani. Azért, hogy a hídfőt tehermentesítse, reggel két német század szállt partra a harcok helyétől nyugatra található Malot-tanyánál. A deszant elfoglalt egy körülbelül 800 méter széles és 100-150 méter mély partsávot, de nem tudta bevenni a bolgárok part menti első védővét. Még a tartalék bolgár egységek beérkezése előtt az itt védő bolgár 41. gyalogezred 8. századának első szakasza, az 1. hadsereggközvetlen póttartalék ezred III. zászlóaljának két századával történt tűzváltás után a német századok visszahúzódtak a folyó déli partjára.

⁸⁴ MNL BVL IV. 410. Elnöki iratok 62/1949, illetve 300/1945

⁸⁵ GODÓ 1965. 167.

⁸⁶ MINISZJAN 1970. 399.

⁸⁷ SCHRAMM 1982. 1176.

Március 17., tizenkettedik nap

A német hídfő nyugati része továbbra sem omlott össze és tartotta magát a „kerek erdőnél” és a Zehi-tanyánál. Drávacsehinél azt követően, hogy a német csapatoknak sikerült reggelre visszafoglalniuk a községet, további támadásnak volt kitéve. A hídfő szűkülésével összpontosult a tüzérség tüze, illetve folyamatosan támadott a bolgár 16. gyaloghadosztály 57. és 59. gyalogezredei, illetve a szovjet 133. lövészhadtest 420. lövészezrede. A támadások eredményeként délutánra elfoglalták Drávacsehit és az attól délre futó Feketevíz északi töltését. Estére a bolgár 59. gyalogezrednek sikerült két zászlóalját a Feketevíz túlsó partjára átjuttatni, de a német ellenálláson meghiúsult a további csapatok átdobásának lehetősége⁸⁸ A korábbi események és a támadás kudarcának hatására nem küldtek több német erősítést Valpovóhoz, illetve elrendelték a drávaszabolcsi hídfő kiürítését.⁸⁹

Március 18., tizenharmadik nap

A hídfőben megváltozott erőviszonyok a szovjet-bolgár erők előnyére, illetve az attól való félelemben, hogy a német egységek újabb partraszállást is végrehajthatnak a védtelen drávai szakaszon, a bolgár parancsnokság csapatok elvonásával igyekezett tartalékot képezni. A bolgár IV. hadtest tartalékba helyezte az 1. hadseregközvetlen póttartalék ezredet, ami idáig folyamatosan harcban állt. A tovább harcoló csapatok nem értek el további eredményeket. A Dráva partmenti sávját, amelyet a német egységek a folyó töltéséről fedeztek, nem sikerült megközelíteniük.⁹⁰

Március 19., tizennegyedik nap

A hídfőharc utolsó napján a bolgár 41. gyalogezred egységei betörték a „kerek erdőbe”, de az ellenállás, valamint az aknamezők miatt csak késő délelőtt sikerült bevenniük a terepszakaszt. Velük egy időben az 58. gyalogezred is bevette Zehi-tanyát. Ettől keletre a bolgár 58. és 59. gyalogezredeknek hajnalra sikerült átkelniük a Feketevízen és tovább nyomultak Drávakozs és a Dráva felé, míg a szovjet erők bevették a Donji Miholjac-drávaszabolcsi úttól keletre fekvő kendergyárat és kijutottak a Dráva partjára.⁹¹ A német utóvéd Drávaszabolcsnál hajnalra visszavonult a folyó déli partjára, majd a német LXXXXI. hadtest utolsó erő március 22-én Valpovónál hagyták el a Dráva északi partját. A hadmozdulat megkönnyítette, hogy az utolsó napokra a szovjet légierő már nem hajtott végre bevetéseket a parti sáv ellen.⁹² A német hadvezetés – ha a hadműveleti célokat nem is sikerült megvalósítaniuk – a visszavonulás öt napját sikeresnek

⁸⁸ MINISZJAN 1970. 400–401.

⁸⁹ SCHRAMM 1982. 1179.

⁹⁰ MINISZJAN 1970. 401.

⁹¹ MINISZJAN 1970. 402.

⁹² SCHRAMM 1982. 1184.

minősítette, mivel az viszonylagos rendben zajlott le az egyre erősebb támadások ellenére. A hadosztályaik harcképesek maradtak, ami különösen fontos volt az „E” hadseregcsoport stabilitását illetően, mivel az így felszabadult hadosztályokat rögtön a front déli részébe, Dél-Boszniába irányították.⁹³

Ütközet után: a hídfőben lezajlott harcok mérlege

Bár az eredeti német elképzelés nem valósult meg, nagy erőket kötöttek le, míg a szovjetek és bolgárok csak nagy veszteségek árán szorították vissza őket.⁹⁴ Majdnem két hétig folyamatosan folytak a harcok. A drávaszabolcsi hídfő kis alapterülete ellenére jelentős áldozatokkal járó harcok színtere volt. Mindkét oldal csak nagy veszteségekkel tudott egy települést, vagy védállást visszavenni. A bolgár haderő szenvedte el a legnagyobb veszteségeket, megközelítőleg 5000 fő halottat, sebesültet és eltűntet veszített, a német csapatok vesztesége halottakban, sebesültekben és eltűntekben a bolgár veszteségekkel megegyező ~5000 fő lehetett,⁹⁵ a szovjet veszteség is ~4-5000 fő körül mozoghatott.

Bár a harcok véget értek, a megpróbáltatások sora még csak most kezdődött a polgári lakosság számára. Akiket nem telepítettek ki,⁹⁶ azok közül többen csapdába estek, amikor a támadás napján bevonultak a németek. Akik a hídfő területén rekedtek, azok közül többen meghaltak, vagy osztozniuk kellett a támadók sorsában. Pincékben bújtak meg és az éhség mellett igyekeztek túlélni az elkövetkezendő napokat. Március végén, a harcok elültével visszatért a lakosság egy része, hogy eltakarítsa a romokat és április 28-án a hivatalos visszatelepítéseket is engedélyezte az orosz parancsnokság.⁹⁷ Hogy hova lehetett visszatérni, visszaköltözni? A hídfő területén és környékén az épületek 60-100%-ban rommá lettek. A pusztítás mértéke Drávacsehi, Drávapalkonya, Drávaszabolcs és Matty esetében elért a 90-100%-ot. A környező települések kárai 40-50% alatt maradtak. Az épületekben keletkező károknál csak a vagyontárgy, élelmiszer és élőállat veszteség volt magasabb.⁹⁸ A visszatért lakosságot nem kímélték a bolgár katonák sem, többeket ki akartak végezni azzal

⁹³ HNILICKA é.n. 125.

⁹⁴ GODÓ 1965. 175.

⁹⁵ GODÓ 1960. 168. és MNL BVL IV. 410., Elnöki iratok 11908/1949, illetve HADZSIIVANOV 1979. 118. alig a fele veszteséggel számolt. MNL BVL IV. 410., Elnöki iratok 11908/1949 alatt található adatok nem megbízhatóak német vonatkozásban, mivel a hátramaradt halottak többségét a magyar lakossággal feltalálásuk helyén, gyakran lövészárkokba gyűjtve temették el és a háború utáni exhumálásuk is elmaradt.

⁹⁶ MNL BVL IV. 410, Elnöki iratok 358/1945 és 799/1945, amelynek értelmében 1945. február 2-ig 29 község és 1 puszt lakosságát (~ 1700 fő) ürítette ki a bolgár hadsereg a Dráva mentén; 5-10 házanként egy 55 évnél idősebb férfi maradhatott vissza vigyázni az értékekre.

⁹⁷ MNL BVL IV.410, Elnöki iratok 1315/1945

⁹⁸ MÁRFI 1984. 78-80.

az ürüggyel, hogy a harcok alatt támogatták a német katonákat.⁹⁹ A drávaszabolcsi hídfő két hétig tartó hadi eseményei kihatottak az azt követő évekre: halottak elföldelése, lövészárkok betemetése, újjáépítések, aknaveszély.

⁹⁹ VÖRÖS 1961. 44.

Forrás és szakirodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára = MNL BVL
IV. 410. Baranya vármegye alispánjának iratai, Elnöki iratok

Irodalom

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ 1967 = Poszpelov, P. N.–Andrejev, V. A. (szerk.): *A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945*. V. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1967.

ARCHER, LEE–AUERBACH 2006 = Auerbach, William: *Panzerwrecks II*. Heathfield, Panzerwrecks, 2006.

BOJNIJAT 1966 = Lalov, Ignat–Nikolov, Georgi–Janacskov, Valko: *Bojniyat pat na Balgarszkata narodna armija*. Szofija, Darzsavno Boenno Izdatelsztvo, 1966.

FEHÉR 1972 = Fehér István: *Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon 1944–1946 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

GODÓ 1965 = Godó Ágnes: *Drávától a Muráig*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1965.

HADZSIIVANOV 1979 = Hadzsivanov, Petar: *Az Alpokig az Első Bolgár Hadse-
reggel*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1979.

HNILICKA é. n. = Hnilicka, Karl: *Das Ende auf dem Balkan 1944/45. Die mi-
litärische Räumung Jugoslawiens durch die deutsche Wehrmacht*. Frankfurt – Zürich,
Musterschmidt-Verlag, 1970.

MÁRFI 1984 = Márfi Attila: *Háborús károk Baranyában a Felső-Baranyai Refor-
mátus Egyházmegye vizsgálati jegyzőkönyvei alapján, 1945*. In: Vargha Dezső
(szerk.): *Tanulmányok Baranya megye és Pécs város legújabb kori történetéből 1941–
1950*. Pécs, Baranya Megyei Tanács, 1984. 74–83.

MALAHOV 1980 = Malahov, M.: *Magyarország felszabadításának befejezése*.
In: Száva Péter (szerk.): *Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszaba-
dításának történetéből*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1980. 285–330.

MINASZJAN 1970 = Minaszjin, M. M. et al.: *Hazánk felszabadulása 1944–1945*.
Budapest, A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1970.

RAVASZ 2003 = Ravasz István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX.
századi világháborúban 1914–1945*. Nagykovácsi, Püedlo Kiadó, 2003.

RUSZCSEV–JANACSKOV 1955 = Ruszcsev, G. – Janacskov, V.: *A Dráva menti
harcok (1945. március 6–19.) Hadtörténelmi Közlemények 2. (1955) 1. 94–114*.

SCHRAMM 1982 = Schramm, Percy Ernst (szerk.): *Kriegstagebuch des Oberkom-
mandos der Wehrmacht 1944–1945. Teilband II*. München, Manfred Pawlak Ver-
lagsgesellschaft, 1982.

SZABÓ–SZÁMVÉBER 2002 = Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszín-
tér és Magyarország 1943–1945*. Nagykovácsi, Püedlo Kiadó, 2002.

TAKÁCS 1970 = Takács József: Az 1. bolgár hadsereg drávamenti harcai a visszaemlékezések tükrében. *Baranyai Helytörténetírás* 1970. 167–177.

UNGVÁRY 2004 = Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

VERESS 1984 = Veress D. Csaba: *A Dunántúl hadi krónikája 1944–1945*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1984.

VÖRÖS 1961 = Vörös Márton: Az 1944–45. évi baranyai felszabadító harcok. Felszabadulásunk emlékére. In: Kopasz Gábor–Babics András (szerk.): *Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944–1960*. Pécs, Pécsi MJ. Város Tanácsa, 1961.

The Bridge Head Battles around Drávaszabolcs in 1945

In the spring of 1945, the German military concept was aimed at pushing the Soviets and her auxiliary allies out of Transdanubia, for which a significant number of armored forces were assembled and stationed in this region. This German counter-offensive started out from three directions, in which the third auxiliary military operations started from the south bank of the Drava river and planned to advance to the north. Instead of pushing Soviet-Bulgarian forces back while reaching the Mecsek heights or the Danube river, both sides got stuck for weeks. Against the preliminary military plans, the German forces could capture and hold a wide bridgehead north of the Drava river only, but held it despite continuous counterattacks. The purpose of this article is to present the military history of this German bridgehead around Drávaszabolcs village in March 1945.

Keywords:

World War II, Military history of World War II, Operation Spring Awakening, Operation Waldteufel, Baranya County, Bridgehead battles.

Közlemények

A MARCALI MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS EMLÉKMŰ NÉVLISTÁJÁNAK ELEMZÉSE ÉS TANULSÁGAI

Bevezetés

A második világháború magyarországi frontharcai 1944 december legelején érték el a Somogy megyei Marcali nagyközséget, és több mint három hónapos szenvedést okoztak a lakosságnak. Ekkorra azonban a településről a több mint 200 fős zsidó közösséget már deportálták vagy a férfiak közül sokakat munkaszolgálatra kényszerítettek. A háború addigi három évében pedig félszáz besorozott katona életét vesztette, sőt egy 1944 októberi bombázásban kettő helybeli is meghalt. A háború hivatalos végéig, a hadifoglyokkal és az eltűntek halottá nyilvánításával a következő években még tovább nőtt ez a veszteség.¹

Ennek a jelentős emberveszteségnek a megismerése vezetett arra bennünket, hogy újra vizsgálat alá vessük az 1990-ben állított második világháborús emlékmű névlistáját (Tervezte: Tóth Emőke szobrászművész, kivitelezte Vida Endre kőfaragó). Távlati célként jelöltük meg, hogy a háború lezárásának 80. évfordulója alkalmából, a felújítást követően, az időközben felmerült új nevekkel is kiegészítjük az emlékmű névlistáját.² A kutatásunk célja, hogy a névlista újraellenőrzése során felmérjük, hogy mit jelentett számokban – közvetve pedig a jövőjét tekintve – a több mint 6600 fős Marcalinak ez az emberveszteség.³ Az adatgyűjtéshez számos forrást használtunk fel: a Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgűjteményből, a Hadtörténeti Múzeum és Levéltárból, a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltárának publikált névlistáiból, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményéből, és a marcali születési és halotti állami anyakönyvi kivonatokból. Kiegészítő adatokat találtunk a korabeli sajtómegjelenésekben és a Marcali Múzeum adattárában is.⁴

Magyarország második világháborús emberveszteségével kapcsolatban Stark Tamás készített alapvető tanulmányt, amely a kutatásunk tágabb keretét és

¹ A kutatás alapját jelentő névlisták: Németh Ildikó: Marcali illetőségű hősi halott katonák állami anyakönyvekből kigyűjtött listája (1895–1971). Kézirat. 2023.; Uő: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.; Uő: Marcali illetőségű meghalt izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1945). Kézirat. 2023.

² Süli Ferenc: Emlékműavatás Marcaliban. *Somogyi Hírlap*, 1990. november 12. 4.

³ KEPECS 1993. 240. 1941-ban 6649 fős volt a nagyközség lakossága.

⁴ SZILI 1993. 370–381.; Hadtörténelmi Levéltár 2022. 02. 15-i állapot szerinti adatbázisa; Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgűjtemény 2022. 02.15-i állapot szerinti adatbázisa.; Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár. HU HJMA X-60-2-1. A Marcali hitközség tagjainak jegyzéke, 1944.; Holttányilvánítások a Magyar Közlöny 1945. és 1946. évfolyamának lapszámaiban. A különféle internetes adatbázisokban elérhető az eredeti anyakönyvi bejegyzések digitalizált változata, amelyekből 2022 és 2023 között a kutatáshoz az adatbázist elkészítettük.

a veszteség tipizálásával kapcsolatos mintát jelentette számunkra.⁵ Módszertani előzménynek tekinthető a 2021-ben megjelent, Marcali első világháborús ember-veszteségét számba vevő tanulmányunk és az összeállított névlistánk. Az elemzésbe azok a személyek kerültek bele, akikről legalább két eltérő történeti forrás megerősítette, hogy az elhalálozás idején marcali illetőségű, a településhez érdemben kötődő személyek voltak.⁶ Ahogy akkor, úgy a mostani kutatásnál is számos esetben talákoztunk egymásnak ellentmondó adatokkal, így a bizonytalan esetekben további vizsgálatok szükségesek annak megállapítására, hogy őket egyáltalán Marcali második világháborús halottainak tekinthetjük-e vagy sem. Azokat, akik bár Marcaliban születtek, de rövid idő múltán elkerültek innét, és életük egyáltalán nem a településhez kötődött, illetve a lakossági emlékezet sem ide valószínűként őrizte meg, nem számítjuk a helyi emberveszteséghez. A veszteségi adatok között most nem szerepeltetjük az akkor még önálló, de mára Marcali közigazgatási határán belülre került településrészi falvak lakóit sem. Ezek a községek – Bize, Boronka, Horvátkút, Gyótapuszta – a mai napig őrzik a falvakra jellemző sajátosságokat, különálló identitásukat. E közösségek első és második világháborús névlistával ellátott emlékműveket is állítottak; kivételt egyedül Gyótapuszta jelentett.⁷ Az elemzésünk így kifejezetten a járási székhely, 1944. és 1945. évi lakossági helyzetének a változását kívánja áttekinteni.⁸

Hősi halottak

A kutatás során 119 nevet sikerült úgy azonosítani és ellenőrizni, hogy a név a marcali emlékművön szerepel, vagy anyakönyvi adatokkal egyértelműen alá tudjuk támasztani, hogy Marcaliban született a személy. A források alapján 15 új név került elő, közülük 7 személy esetén nem tudjuk kétséget kizáróan megállapítani, hogy valóban Marcaliban is éltek. Nyolc személy esetén csupán abban lehetünk biztosak, hogy itt születtek. Ezért a hősi halottak számát a jelenlegi ismereteink szerint 111 főben határozhatjuk meg, így az alábbiakban az ő adataikat összegezzük.⁹

A hősi halottak közül 24 katona esetében ismert a halálozás oka: közülük 15 fő betegségben, 9 pedig harci cselekmény következtében – 5 fő a Szovjetunióban, 4 bajtársuk Magyarország területén – vesztette el az életét. Aknarobbanás miatt 3 fő, míg lövés miatt szintén 3 fő, 1-1 katona pedig lövés, illetve légitámadás

⁵ STARK 1989. 8–62.; Hasonló települési feldolgozásra lásd példaként: VÉGSŐ–SIMKÓ 2007.

⁶ HUSZÁR–NÉMETH 2021. 91–112.

⁷ NAGY 2004. 55–85.; NAGY 2006a. 87–107.; NAGY 2006b. 107–120.; NAGY 2008. 27–71.; H. RÁDICS 2009. 113–120.; A városrészek közül kivétel Gyótapuszta, amely nem rendelkezett önállósággal és közvetlenül a marcali Széchenyi uradalomhoz tartozott.

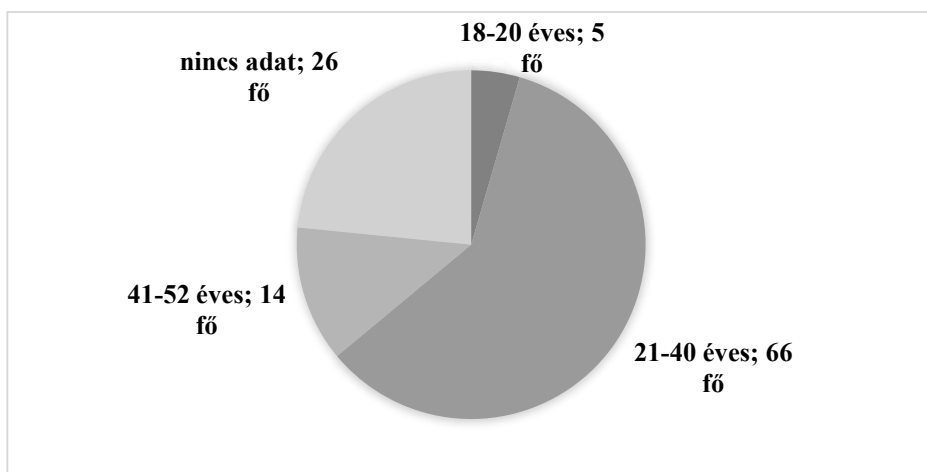
⁸ A 20. század közepén az általános halotti anyakönyvezésnél főszabályként alkalmazták – de máshol és Marcali esetében is akadt kivétel –, hogy a születés helye szerinti anyakönyvi hivatalban történt meg a halotti anyakönyvi bejegyzés. Így fordulhatott elő, hogy az évtizedek óta nem Marcaliban élő elhunytakat itt anyakönyvezték.

⁹ Németh Ildikó: Marcali illetőségű hősi halott katonák állami anyakönyvekből kigyűjtött listája (1895–1971). Kézirat. 2023.

miatti alátemetés következtében hunyt el. Egy fő esetén a halál okánál csak a „sérülés” szót írták be.

A katonák halálozásának a helyéről szintén csak 24 személy vonatkozásában rendelkezünk információval.¹⁰ A forrásokban úgy szerepelt, hogy a Szovjetunió területén 5 fő, „orosz” hadművelleti területen 2 fő, Nagyváradon 2 fő, Dolniknál (Oroszország). Nyikolszkij, Manjuki, Andrejevka, Zaporozsje, Hortica településeken pedig 1-1 fő szerepel. Ezen kívül még más települések neve is szerepel így például: Sátoraljaújhely, Gyórsövényháza, Szolnok, „Vízvár v[agy] Heresznye”, Pápa, Tim, „Máramarossziget- kórház”, „Debrecen-101. Vörösker[esztes] kórház” és Kaposvár.¹¹

A katonák életkoráról csak részben – 85 fő esetében – rendelkezünk adattal. A legtöbb a 21 és 40 év közötti korosztályhoz tartoztak, közülük 5 fő 20 éves vagy fiatalabb volt. A legfiatalabb marcali katona, Drávecz József 18, míg a legidősebb, Nagy István 52 éves volt.

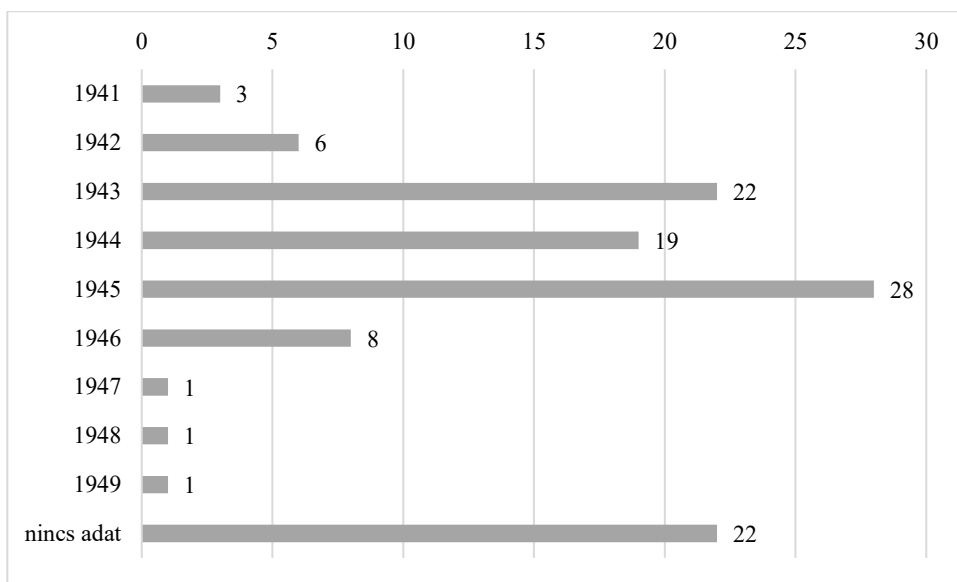
Az elhunyt katonák száma az életkor szerinti megoszlásban

Az összes elhunyt katona közül 89 fő esetében az elhalálozás idejét is ismerjük. A legtöbb a 1943 és 1945 között estek el, összesen 69-en. A háború lezárását követően hadifogságban – a hadilevéltár adatainál több szovjet tábor neve is szerepel: Krasznodar, Szimferopol, Pudozs, Kurszk, Pjatyigorszk, Kujbisev, Sztupinó, Minszk, Taganrog, Szevasztopol, Nyikolajevszk, Szmela/Odessza, Urjupinszk, Antonovka/Herszon, Groznij, Borovics, Szapogovo – 19-en haltak meg. Közülük 8-an 1945-ben, 8-an 1946-ban és egy-egy fő az 1947., 1948. és 1949. évben.¹²

¹⁰ Minden esetben a helyszínek neveiként a forrásokban szereplő névalakot közöljük.

¹¹ Németh Ildikó: Marcali illetőségű hősi halott katonák állami anyakönyvekből kigyűjtött listája (1895–1971). Kézirat. 2023.

¹² Németh Ildikó: Marcali illetőségű hősi halott katonák állami anyakönyvekből kigyűjtött listája (1895–1971). Kézirat. 2023.

Az elhunyt katonák száma a halál ideje szerinti megoszlásban

A polgári áldozatok

A marcali katonai halottak mellett több mint száz civil neve került az emlékműre, akik 1944/1945-ben, a frontvárossá lett településen haltak meg. A második világháború hatodik évében történt az első közvetlenül Marcalit érintő katonai támadás. Az 1944 tavaszától meginduló szövetséges légitámadások magyarországi célpontjai közé Marcali neve is felkerült. 1944. október 14-én egy amerikai négymotoros B-24-es „Liberator” repülőgép dobott le bombákat a Kosuth utcában álló kórház épületére, amely súlyosan megrongálódott, valamint 7-en haltak meg. (Mivel Marcaliban nem volt hadiüzem és nem állomásozott katonai alakulat, így feltételezhetően tévesen bombáztak.) Az elhunytak (betegek és kórházi dolgozók) közül 5 személy nem marcali illetőségű volt, hanem a járás négy falujából (Balatonmárfiafürdő, Böhönye, Hosszúvíz, Szőkedencs) került a kórházba. A marcali emlékmű különálló részén megörökítették a dátumot és mindegyik áldozat nevét is.¹³

A települést érintő következő hadi eseménysorozatot az 1944. december 4-e és 1945. március 30-a között zajló intenzív frontharcok jelentették. A német parancsnokság 1945. január közepén is csak az idősek és a betegek kitelepítéséhez járult hozzá. Az itt maradtak közül sokakat erődítési munkákra osztottak be, ugyanakkor március közepére mégis kiürült a település, amikor a marcaliak a

¹³ STARK 1989. 20.; KISS 2006. 54–55.

német ellenőrzés hiánya miatt a frontvonal mögötti településekre (például Tikos, Főnyed, Somogysámson, Somogyzsitfa) menekültek el.¹⁴ Ezekben a hónapokban 114 marcali illetőségű polgári személy vesztette életét. Az áldozatok létszáma a kutatások eredményeképpen 6 új névvel gyarapodott.¹⁵

A polgári áldozatok közül 57 fő – az összes halott 50 %-a! – az 1944. december 4-e és december 26-a közötti harcok során, jellemzően lövéstől és aknarobbanástól hunyt el. December 20-a környékén a német és magyar katonaság ellentámadásával sikerült stabilizálni a frontot, amelynek a somogyi szakasza Balatonmáriafürdőtől Marcalin, Nagybajomon és Nagyatádon át a Drávaig húzódott és egészen 1945 március 30-ig tartotta vissza a szovjet hadsereget. Ebben a három hónapban, sőt még októberben is az anyakönyvezett polgári áldozatok száma 33 fő volt. A háború lezárását követő hónapokban az elhagyott aknák és fegyverek felrobbanásától még számosan haltak meg. Az utolsó polgári áldozat 1946 februárjában egy 13 éves tanuló, Gulyás Imre volt, aki szintén aknasérülés következtében hunyt el.¹⁶

A kutatás során ellentmondásos személyi adatok is előkerültek. Horváth János esetében például a marcali emlékmű polgári áldozatainak sorában és a boronkai emlékmű nevei között is egyaránt feltüntették a 41 éves, boronkai születésű, fonyódligeti illetőségű csendőrt. Mivel a halálának pontos ideje ismeretlen volt, a lengyeltóti járásbíróság halottá nyilvánítási eljárása során egy körülbelüli, a hónap közepét vagy végét jelölő halálozási dátumot állapított meg 1954-ben: 1946. december 31. Ezt követően a halál tényét 1955-ben a marcali anyakönyvi kerület vezette át a marcali halotti anyakönyvbe, ebben a halál helyszíne és a halál oka rovatokba az „ismeretlen” szó került beírásra. Jelenleg nem tudjuk, hogy Horváth János a harctéren, a hadifogságban, vagy egyéb okból halt-e meg.¹⁷

A marcali polgári áldozatok között az életkor szerint, szinte minden generációt megtalálunk. Az elhunytak között 13 fő (11%) 10 éves vagy fiatalabb gyermekek voltak. Közöttük a legkisebb a mindössze 3 éves Keszi Éva volt, aki édesanyjával egyszerre, 1944 decemberében vesztette életét. A 11 és 20 év közöttiek a meghaltak 16%-át tették ki (18 fő), míg a 21 és 40 évesek 13%-ot (15 fő), a 41 és 60 év közöttiek 23%-ot (26 fő), az ennél idősebbek aránya 19%-ot jelentett. Az elhunytak 18%-át illetően nincsenek rendelkezésre álló adatok az életkoráról.¹⁸

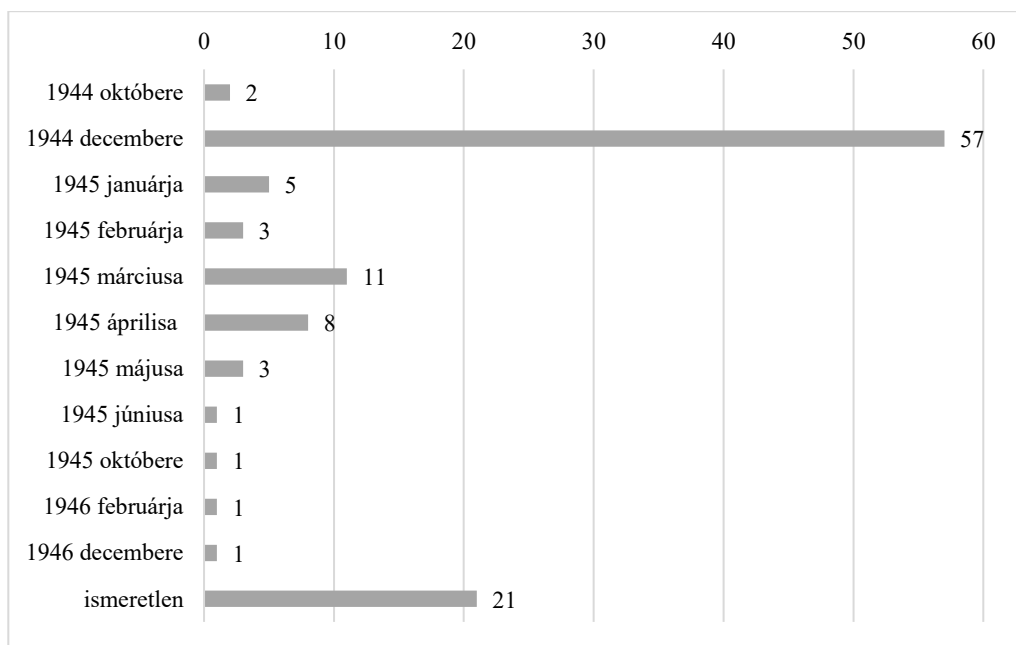
¹⁴ NAGY 2011. 44–45.

¹⁵ Németh Ildikó: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.

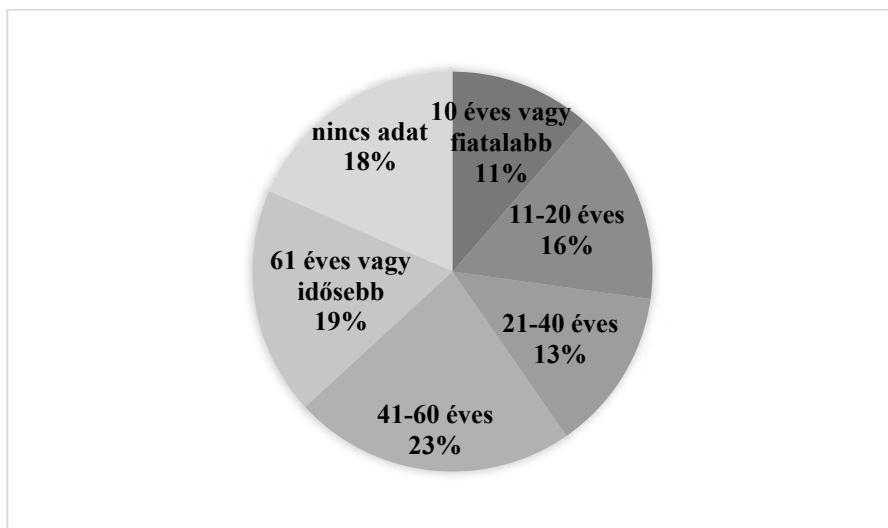
¹⁶ Németh Ildikó: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.

¹⁷ Először helyesen a niklai körjegyzőségnek – ahová Boronka is tartozott – kellett volna bejegyeznie a halál tényét, ahova csak 1963-ban vezették át a marcali dokumentumról.

¹⁸ Németh Ildikó: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.

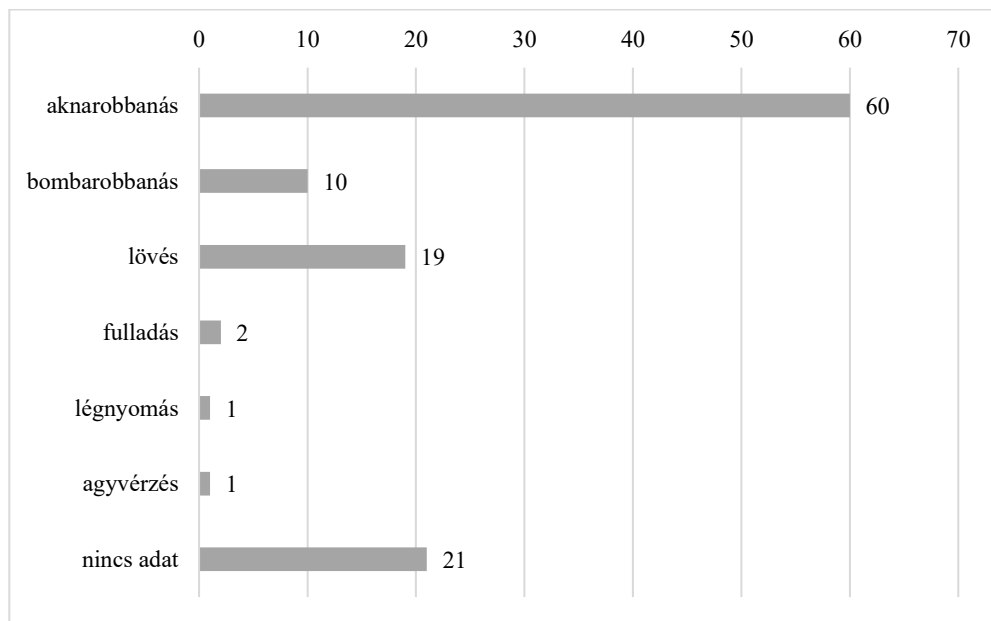
A polgári áldozatok száma az elhalálozás ideje szerinti bontásban

A polgári áldozatok száma életkor szerinti megoszlásban

A polgári áldozatok esetén a rögzített halálok 70 személynél az aknarobbanás és a bombarobbanás. 19-en veszítették életüket lövéstől, 1 személy légnyomástól, 2

fő halála fulladás következtében történt, 1 személy esetén pedig a hivatalos halálokként az agyvérzés került rögzítésre a halotti anyakönyvben. 21 fő esetén a konkrét halálok nem került lejegyzésre.¹⁹

A polgári áldozatok száma a halálozás oka szerinti bontásban

Deportált és munkaszolgálatos zsidók

A háború következtében Marcali 1941 és 1944 közötti társadalmának 3,5-3,7 %-át jelentő zsidó közösség szenvedte el a legnagyobb veszteséget.²⁰ Az összesítés alapját az emlékmű névlistája és az 1944. évi tavaszi hitközségi jegyzék jelentette. Ebben az utóbbi listában 229 zsidót írtak össze, akik közül Deutsch Samuné Fischer Franciska a marcali otthonában, közvetlenül a májusi gettósítás előtt néhány nappal, 1944. május 27-én természetes halállal (agyvérzés) halt meg. A 228 deportált és munkaszolgálatosként számba vett személy közül 29 főről semmilyen anyakönyvezett halálozási adat nincsen. A jelenlegi ismereteink szerint, az 1944-es listát alapnak tekintve összesen 165 fő halt meg a deportálást követően Auschwitzban, egyéb koncentrációs táborban és a munkaszolgálatban, 7 személy pedig öngyilkos lett még a tabi gyűjtőgettóban.²¹ Somogy megyéből, Kaposvárról az összegyűjtött megyei zsidókat 1944. július 4-én két transzportban

¹⁹ Németh Ildikó: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.

²⁰ A marcali zsidók második világháborús tragédiájának eddigi legteljesebb összesítésére vonatkozólag lásd: HUSZÁR 2023. 199–202.

²¹ Németh Ildikó: Marcali illetőségű meghalt izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1945). Kézirat. 2023.; HUSZÁR 2023. 199–202.

vitték el Budapest-Kelenföld és Kassa érintésével Auschwitzba. A két napos út végén, két csoportban összesen 5139 ember érkezett meg, majd a 80 %-ukat meggyilkolták a gázkamrákban.²²

Az elhurcolt marcali zsidók közül 27 főről biztosan tudjuk, 8 főről pedig valószínűsíthetjük, hogy 1945-ben visszatért Marcaliba. 1945 nyarán a hitközség még éppen újrászerveződött, ekkor 34 főt írtak össze.²³ A munkaszolgálatból visszatért Dénes Imre ügyvéd Nemzeti Bizottság 1946. június 11-i ülésén elhangzott felszólalásában a zsidók teljes számát 243 főben, míg a visszatértek számát 22 főben adta meg.²⁴

Az állami halotti anyakönyvekben és az emlékművön még 25 olyan zsidó személy neve található, akik az 1944-es listában ugyan nem szerepeltek, de közülük 23 főt a deportálást követően gyilkoltak meg, majd még két személy a tabi gettóban önkéntesleg vetett véget életének. A marcali zsidó közösség – a 1944. évi listában szereplő lakók (228 fő) és az innét származó és az emlékműre felkerült személyek (23 fő) – összes embervesztesége 199 főre tehető, ami így a tágabbnak értelmezett közösség 79 %-os veszteségét jelentette. A deportálásban és a munkaszolgálatban érintett marcaliak száma – amibe bele kell még számítani két politikai okból (illegális kommunista) deportált személyt is – összesen 201 fő volt.²⁵

Közülük csak 127 személy esetén ismerjük a halál pontos helyét, akik közül 92 főt Auschwitzban gyilkoltak meg. A legtöbb esetben a halál idejét 1944 júliusi és augusztusi időpontokban, utólag anyakönyvezték le a háborút követően.

A deportáltak és a munkaszolgálatosok közül legtöbben a középkorú rétegből kerültek ki (28%), a fiatal felnőttek és az idősek aránya pedig megegyezett (22%). A 20 éves vagy fiatalabb életkori csoporthoz az elhunytak 15%-a, azaz 29 fő tartozott. A deportálás során meggyilkolt zsidó gyermekek közül a legfiatalabb a mindössze 7 hónapos Klein Ilona (keresztneve az emlékművön nem ismertként szerepelt), a legidősebb személy pedig a 93 éves Lachenbacher Mária volt.

Mint fentebb említettük, a zsidó áldozatokon kívül két személyt politikai okból, illegális kommunistaként hurcoltak munkaszolgálatra. Egyikük Stephaich Ödön, mezőgazdasági munkás, míg a másik áldozat Szabó József Kovács volt.²⁶

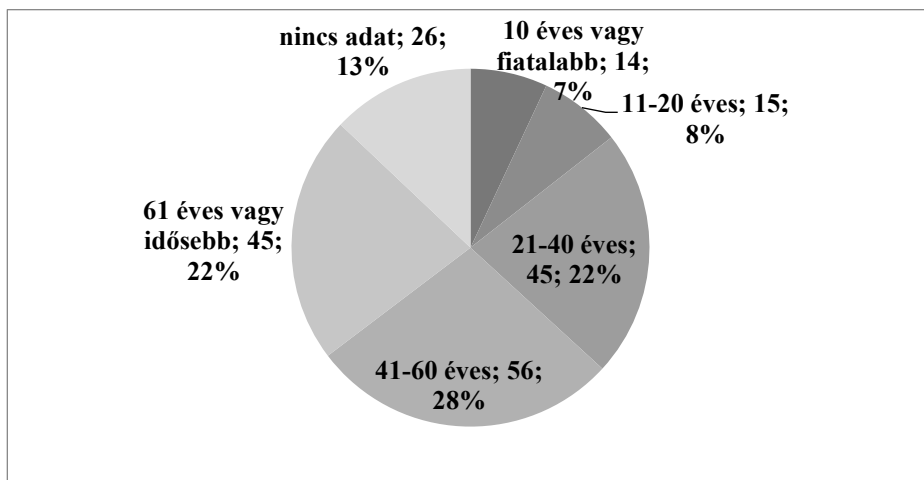
²² KOVÁCS 2005. 169.

²³ Ezt a számadatot egyedül Randolph L. Braham közli: BRAHAM 2010. 910.; HUSZÁR 2023. 199.

²⁴ Németh Ildikó: Marcali illetőségű meghalt izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1945). Kézirat. 2023.; MNL SVL Marcali nagyközség nemzeti bizottsági iratai. 1946. szeptember 17. jkv. Az anyakönyvekből begyűjthető számadatok és az autentikusnak elfogadható nyilatkozat eltérő adatainak tisztázása további kutatást igényel.

²⁵ Németh Ildikó: Marcali illetőségű meghalt izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1945). Kézirat. 2023.; HUSZÁR 2023. 199–202.

²⁶ Stephaich Ödön édesanyja, Stephaich Hedvig nagygyombai földbirtokos család tagja volt, akit kitagadtak, mert elvált és kismizett nőként házasságon kívüli kapcsolatából született a fia. Stephaich Ödön 48 éves volt, amikor Flössenburchban 1944. december 15-én meggyilkolták. SZILI 1993. 379.; Holokausz Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény adatbázisa (2022.02.15.).

A deportált és munkaszolgálatos áldozatok száma életkor szerinti bontásban

Marcali összesített lakosságvesztése

Az észak-nyugat somogyi járási székhely összes lakója 1941-ben 6649 fő volt, amelyből nagyjából 6400 fő a római katolikus és 231 fő a zsidó felekezethez tartozott.²⁷ A lakosság háborús vesztesége 1945-re, a kutatás jelenlegi szakasza alapján a következőképpen összegezhető:

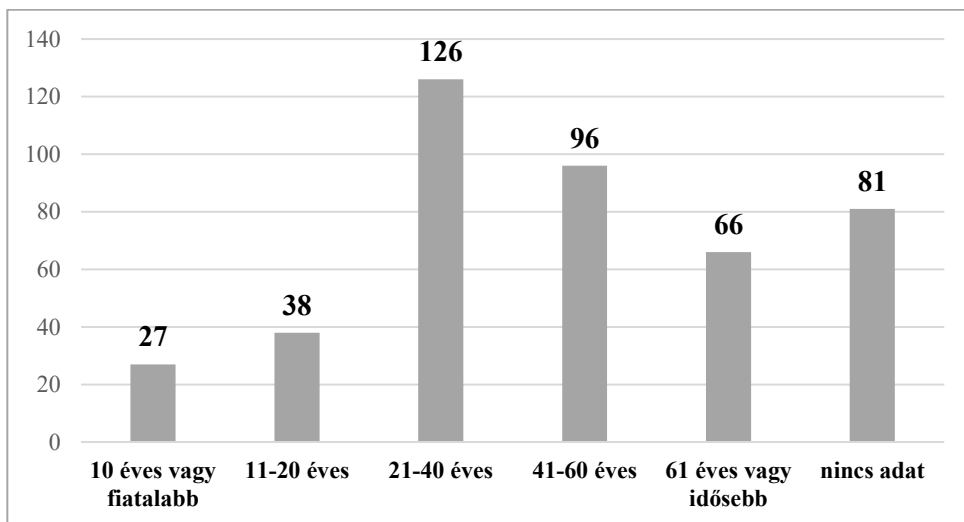
Katonák:	111 fő (Ebből 7 új név, amelyek az emlékművön nem szerepelnek.)
Polgári áldozatok:	114 fő (Ebből 6 új név, amelyek az emlékművön nem szerepelnek.)
Deportáltak és munkaszolgálatosok:	201 fő (Ebből 9 új név, amelyek az emlékművön nem szerepelnek.)
Összesen:	426 fő

Megállapítható, hogy 1990-ben 404 név került fel az emlékműre, valamint egy későbbi időpontban felvésték még 8 férfi nevét is. (Az adatok hiányában jelenleg nem tudjuk, hogy a polgári áldozatok vagy a katonák csoportjába tartoznak-e) A kutatás eredményeképpen 2023-ra további 22 új nevet sikerült azonosítani.

Szabó József születésének helye nem ismert, Marcaliban lakott, 57 éves volt, amikor 1945. február 20-án Weihldringenben meggyilkolták. SZILI 1993. 379.

²⁷ KEPECS 1993. 240. 1949-ben Marcali összes lakossága 6450 fő, a zsidók száma pedig 31 főnyi volt.

Ezzel Marcalinak a második világháborúban összesen, és a háborút követő aknaroobbanásokban vagy hadifogságban elvesztett lakóinak a száma 434 fő. Ez az 1941-es népszámlálás szerinti település lakóinak 6,5%-a volt. Az adatokból szembetűnik, hogy Marcali esetén a legnagyobb veszteséget a deportálásban és a munkaszolgálatban meggyilkolt zsidók jelentették (199 fő). A közvetlen katonai műveletek következtében meghalt katonák vagy a helyi harcok alatt elhunyt polgári lakosság száma együttesen 225 fő. A veszteségi adatok alapján összesen 296 marcali férfi és 165 nő vesztette életét, döntően a 21-40 és 41-60 éves, keresőképes korosztályból.²⁸

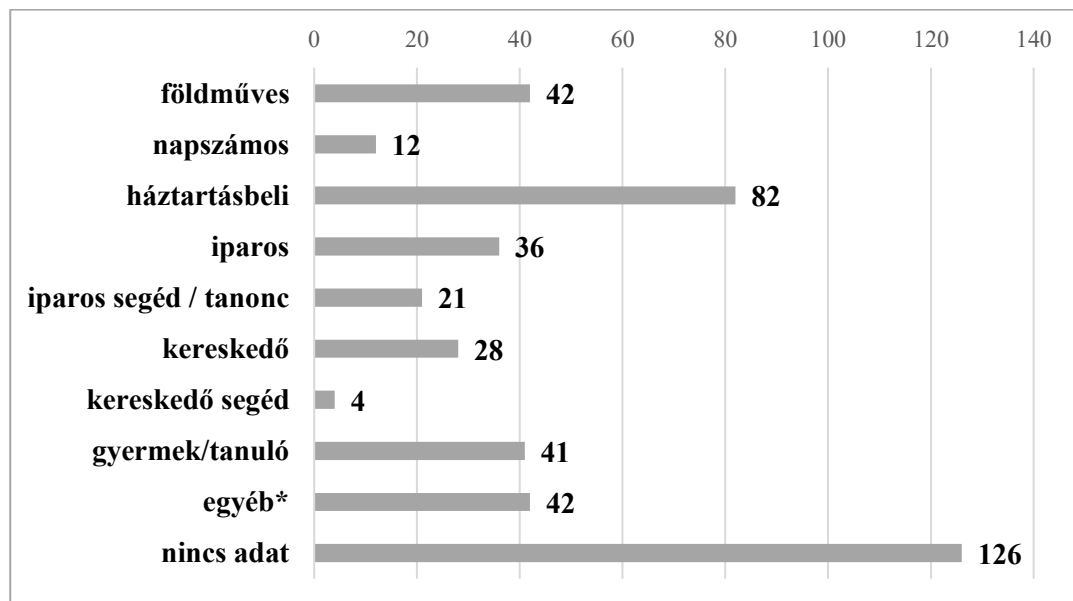

Marcali második világháborús vesztesége az életkor szerinti bontásban

A veszteségi adatok a település társadalmára és gazdaságára gyakorolt hatását jól árnyalja, ha megnézzük az elhunytak foglalkozás szerinti megoszlását. Ezek alapján – annak ellenére, hogy 126 személy foglalkozásáról nincs információnk – egyértelműen látszik, hogy a legnagyobb csoportot a háztartásbeli nők képviselik, a katonakorú férfiak csoportja mellett. Közülük jelentős számú földműves „tűnt el” a háborúban és a hadifogságban. Az iparhoz és kereskedelemhez köthető foglalkozásúak pedig – jellemzően a zsidók – az elhunytak 20%-át jelentik. De elvesztett a járási székhely kis létszámú, de annál fontosabb

²⁸ Németh Ildikó: Marcali illetőségű hősi halott katonák állami anyakönyvekből kigyűjtött listája (1895–1971). Kézirat. 2023.; Uő: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.; Uő: Marcali illetőségű meghalt izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1945). Kézirat. 2023.; HUSZÁR 2023. 199–202.

szerepet betöltő értelmiségieket is, így például orvost, tanítókat, ügyvédeket, gyógyszerészeket.²⁹

Marcali második világháborús vesztesége a foglalkozás szerinti bontásban³⁰

Az emlékmű névlistájának az ellenőrzésével lehetőség nyílt az emberveszteség pontosabb összegzésére. Az egyes nevek tisztázásán túl az adatok lehetővé tették az elhunytak társadalmi rétegződés szerinti vizsgálatát az 1944–1945. év metszetében. Marcali újrakezdő társadalmának a katonák és a helyben meghalt polgári személyek, valamint az elpusztított zsidó közösség összes veszteségének számbavétele alapján a teljes lakosságszám 6,5 %-ának a hiányával kellett szembesülnie. Az 1945 utáni politikai változások pedig nem tették teljes körűen lehetővé, hogy hivatalos emlékművet állítsanak az összes halottnak, erre csak 1990-ben a rendszerváltozást követően kerülhetett sor.

²⁹ Németh Ildikó: Marcali illetőségű hősi halott katonák állami anyakönyvekből kigyűjtött listája (1895–1971). Kézirat. 2023.; Uő: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.; Uő: Marcali illetőségű meghalt izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1945). Kézirat. 2023.; HUSZÁR 2023. 199–202.

³⁰ Az egyéb kategóriában: orvos, tanító (3 fő), ügyvéd (2 fő), gyógyszerész (2 fő), kisbirtokos, főrabbi (1 fő), magánzó (2 fő), tisztviselő (2 fő), kft. ügyvezető, hangyakönyvelő, kórházi dolgozó (2 fő), gazdasági cseléd (4 fő), stb.

Forrás és szakirodalom

Levéltári forrás

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, Kaposvár (MNL SVL). Marcali nagyközség nemzeti bizottsági iratai. 1946. szeptember 17. jkv.

Kézírtos forrás

Németh Ildikó: Marcali illetőségű hősi halott katonák állami anyakönyvekből kigyűjtött listája (1895–1971). Kézirat. 2023.

Németh Ildikó: Marcaliban meghalt polgári lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1971). Kézirat. 2023.

Németh Ildikó: Marcali illetőségű meghalt izraelita lakosok állami anyakönyvekből kigyűjtött listája. (1895–1945). Kézirat. 2023.

Sajtóforrás

Süli Ferenc: Emlékműavatás Marcaliban. *Somogyi Hírlap*, 1990. november 12. 4.

Szakirodalom

BRAHAM 2010 = Randolph L. Braham (főszerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. II. köt.* Budapest, Park Könyvkiadó, 2010.

H. RÁDICS 2009 = H. Rádics Márta: I. és II. világháborús emlékek. In: H. Rádics Márta (szerk.): *Fejezetek Marcali-Horvátút történetéből.* Marcali, 2009. 113–120.

HUSZÁR–NÉMETH 2021 = Huszár Mihály–Németh Ildikó: Kőbe vésett nevek. A marcali első világháborús emlékmű névlistájának elemzése és annak tanulságai In: Sallay Gergely Pál–Török Róbert–Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapok V.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2021. 91–112.

HUSZÁR 2023 = Huszár Mihály: *Marcali zsidók. Egyén és a közösség szerepe a magyar-zsidó történelemben.* Doktori disszertáció. Pécs, 2023.

KEPECS 1993 = Kepecs József (szerk.): *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941).* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1993.

KISS 2006 = Kiss Kálmán: Marcali bombázása. *Marcali Múzeum. A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum Évkönyve* 2. (2006) 1. 51–65.

KOVÁCS 2005 = Kovács Tamás: A II. világháború éveiben (1941–1944). In: Bősze Sándor (szerk.): *Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig.* Kaposvár, BÉT OLÁM Alapítvány – Somogy Megyei Levéltár, 2005. 147–170.

NAGY 2004 = Nagy Csaba: Boronka és a boronkaiak a második világháborúban. In: H. Rádics Márta (szerk.): *Fejezetek Marcali Boronka városrészének történetéből.* Marcali, 2004. 55–85.

- NAGY 2006a = Nagy Csaba: Gyótapusztá és lakói a második világháború idején. In: H. Rádics Márta (szerk.): *Marcali-Gyótapusztá*. Marcali, 2006. 87–107.
- NAGY 2006b = Nagy Csaba: Az 1945 tavaszán végrehajtott német-magyar támadó hadművelet harcai Gyótapusztá környékén. In: H. Rádics Márta (szerk.): *Marcali-Gyótapusztá*. Marcali, 2006. 107–120.
- NAGY 2008 = Nagy Csaba: Bize község második világháborús krónikája 1939–1945. In: Gál József–H. Rádics Márta (szerk.): *Fejezetek Marcali Bize városrészének történetéből*. Marcali, 2008. 27–71.
- NAGY 2011 = Nagy Csaba: Háborús krónika. Marcali 1944–1945. *Marcali Múzeum. A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum Évkönyve* 7. (2011) 1. 43–110.
- STARK 1989 = Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztése*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1989.
- SZILI 1993 = A második világháború Somogy megyei áldozatai. In: Szabó Péter–Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye a II. világháborúban*. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1993. 171–537.
- VÉGSŐ–SIMKÓ 2007 = Végső István–Simkó Balázs: *Zsidósors Kiskunhalason. Kisvárosi út a holokauszthoz*. Budapest, L'Harmattan, 2007.

A marcali második világháborús emlékmű képe
Fotó: Androsics Erik (2023)

Drawing a Lesson from Analysing the List of Names of the Marcali World War II Memorial

World War II casualty lists of settlements need to be updated every now and then, as new databases become available. Our research aimed to refine the numbers and names of people – soldiers, civilians, and Jewish victims – included in the list of names on the memorial located in Marcali, erected in 1990. In 1941, the former municipality had 6649 inhabitants, 6400 being Roman Catholic and 231 being Jewish. The research revealed that during the war and in the following mine explosions and captivity the settlement lost 434 of its inhabitants, which was 6,5% of its total population. We can see from the data that the Jewish people, who were killed during deportation and labour service, suffered the largest casualty (199 people). The number of soldiers from Marcali who were killed during direct military operations and the civilian casualties of local battles totalled 225. In terms of their occupation, most of the deceased were peasants, the ones who were in connection with industry and commerce – mostly Jews – accounting for 20% of the death toll. The settlement lost its small but important number of intellectuals, for example doctors, teachers, lawyers, and pharmacists. Our research identified 22 new names and added to the town's World War II victims.

Keywords:

World War II, Marcali, Somogy County, military and civilian losses, Holocaust, deported Jews, population, statistics.

**DR. LAKOS KÁROLY HALÁLESETE ÉS EMLÉKEZETE.
AZ 1956-OS KÖZTÁRSASÁG TÉRI OSTROM
KAPOSVÁR KÖRNYÉKI VONATKOZÁSAI**

„Azt hiszem, a csend a saját jogán is az emlékezet nyelve” – írja egyik könyvében a brit hadtörténész, Jay Winter.¹ A Köztársaság tér 1956-os története az elhallgatások és elhallgattatások története. A hivatalos kommunikációban hangoztatott, sokszor inkább harsogó narratíva mellett a kommunikatív és kollektív emlékezetben mégis fennmaradtak azok az emléknymok, amelyeket a hatalom évtizedeken keresztül igyekezett elhallgattatni.

Félig elfelejtett történet egy halotti bejegyzés mögött

Aleida Assmann egy tanulmányában Friedrich Georg Jünger nyomán „megőrző felejtésről” beszél hangsúlyozva, hogy nem mindig az őrződik meg, amit arra érdemesre ítélnék, és amit felejtésre ítélték vagy „feledésbe merültek, nem vesztek el [...] örökre, hanem [...] csak hozzáférhetetlenné váltak egy időre”.² Annak ellenére igaz ez Assmann szerint, hogy a „kulturális emlékezetet nemcsak az emlékezés, hanem a felejtés intézményei, gyakorlatai és folyamatai is meghatározzák”. Az emlékezés és felejtés sem egyirányú folyamat, a „megőrző felejtés” pedig felfogható „látens emlékezetként”, amely (olykor meglehetősen hosszan) csak arra vár, hogy felszínre kerüljön.³ Így bukkant fel nemrégiben e félig elfeledett rétegekből az 1956-os forradalom egy epizódjának, a Köztársaság téri ostromnak egy tragikus részlete, amely a fővárosi esemény Kaposvár környékéhez kötődő vonatkozásait, illetve ezek helyi emlékezetben élő lenyomatait rejtette. A tanulmányban a Kaposvár melletti Gamás község orvosa, dr. Lakos Károly Köztársaság téri sebesülésének és halálának körülményeit, és a haláleset családi és helyi emléknymait igyekszem feltárni. 1956. október 31-én jegyezték be Budapest VII. kerületének halotti anyakönyvébe dr. Lakos Károly 42 éves gamási községi orvos adatait. Az orvos október 30-án az Alsóerdősor utca 7. szám alatti kórházban hunyt el koponyalövési sérülés következtében.⁴ Lakos Károlyt a bejegyzés szerint Óbudán temették el november 15-én.

Lakos Károly halálesetét és emlékezetét csak az orvostársadalom egy szűk köre tartotta számon. Ennek is csupán az 1990-es évektől találjuk nyomát: neve szerepel 1956 orvos áldozatai között az 1990-ben felavatott emléktáblán, és egy

¹ Az eredetiben: „Silence, I believe, is a language of memory in its own right.” WINTER 2017. 2. (a Szerző fordítása)

² ASSMANN 2014. 403.

³ ASSMANN 2014. 403–404.

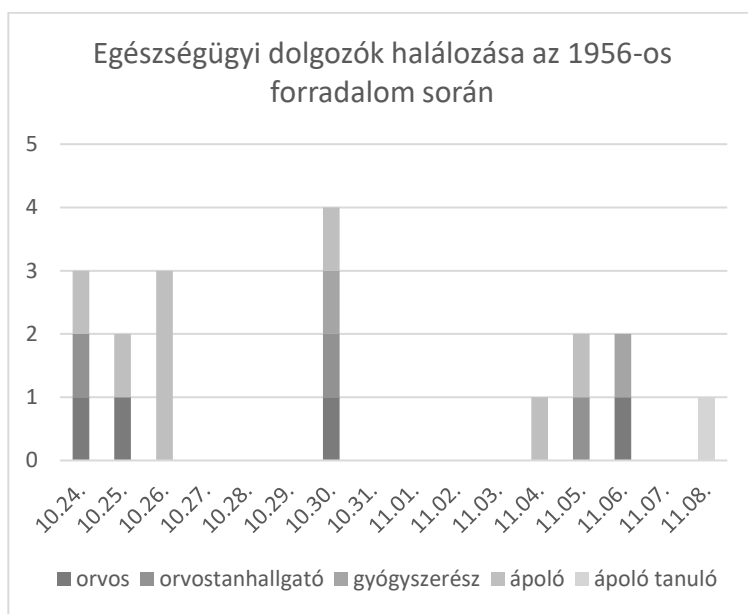
⁴ HORVÁTH–TULIPÁN 2006. 112.

2006-os cikkben is.⁵ A Somogy megye 1956-os történetét összefoglaló kötetekben viszont nem is említik.⁶

Az anyakönyvből tehát kiderült, hogy dr. Lakos Károly a Köztársaság téri pártbizottság ostromának napján, az épületegyüttes közelében lévő kórházban hunyt el. Valószínűsíthető volt, hogy a haláleset összefüggésbe hozható az ostrommal, ám nem volt egyértelműen bizonyítható, és arcot, történetet sem lehetett a bejegyzéshez kapcsolni. Lakos Károly doktor halálesete csupán egy sor volt a forradalom és szabadságharc során ismeretlen körülmények között elhunytak lajstromában.

A harcokban elhunyt egészségügyi dolgozók 1956-ban

Bár 1956 egészségügyi vonatkozásairól 1990 után megjelent, gyakran visszaemlékezéseket tartalmazó kötetekben az elesett orvosok, ápolók számáról nemigen szerepeltek adatok, egy-egy haláleset körülményeiről azonban jelentek meg bennük részletek.⁷ A 2006-os országos halotti anyakönyvi kutatás során 18 Budapesten, a forradalom és szabadságharc eseményei során elhunyt egészségügyi dolgozóról találtam adatokat, egy ápolónő halálesete pedig a veszprémi halotti lajstromokban szerepelt.⁸

⁵ SÓTONYI 2006. 189–190; RÉTHELYI 2021. 14.

⁶ SZÁNTÓ-SZILI 1995.; FARKAS-SZÁNTÓ 2017.

⁷ A forradalom és megtorlás történetének általános egészségügyi vonatkozásairól lásd BALÁSPIRI 1993.; DEBRŐDI et al. 2006.; KOC SIS 2012.; néhány egészségügyi vonatkozása a forradalom történetének alaposabban kutatott és feldolgozott, például a mentőszolgálat, Tóth Ilona és társai pere, és a Péterfy Sándor utcai kórház 1956-os története, vö. KISS-M. KISS 2007.; OLÁH 2006.

⁸ HORVÁTH-TULIPÁN 2006. 85–272; TULIPÁN 2014. 111–112. (javított adat).

Az adatokat grafikonon ábrázolva jól érzékelhető, hogy az egészségügyi dolgozók napi halálozása október 30-án volt a legmagasabb (4 fő), számuk meghaladta az első és második szovjet intervenció napjainak halálozási rátáit (max. 3 fő). A két szovjet intervenció között csak a Köztársaság téri ostrom napja követelt fehér köpenyes áldozatokat, az elhunyt 4 fő mindegyike a térhez közel eső VII–VIII. kerületi kórházakban hunyt el. Az előző és következő néhány napon nem is regisztráltak halálestet az anyakönyvekben az orvosok, ápolók, mentősök körében.

A Köztársaság téri ostrom fehér köpenyes áldozatai

Az október 30-i halálozási dátummal bejegyzett négy egészségügyben dolgozó áldozat közül sokáig csupán egy orvostanhallgató, Hegedűs Zoltán halálestete volt bizonyítottan a Köztársaság téri ostrom eseményeihez köthető.⁹ Az újonnan előkerült adatok egyértelműen bizonyítják, hogy dr. Lakos Károly gamási körzeti orvos halálát is az ostrom során, a téren szerzett sebesülés okozta.

A Köztársaság téri ostrom 1956 egy olyan tragikus eseménysora, amelyben a hatalom erői szervezetlenség következtében több alkalommal egymás ellen használtak fegyvert. Ezekben a baráti tüzesetekben pedig többen megsebesültek vagy meghaltak a védők közül is. Ezeket és az ostrom során elszenvedett halálos áldozatokat később a propaganda igyekezett véres (és fiktív) epizódok beiktatásával az ostromlók számlájára írni. Így vált a Kádár-kori uralkodó narratívában a Köztársaság téri események egyoldalú interpretációja az ellenforradalmi erőszak szimbólumává.¹⁰

Nem véletlenül sebesült meg vagy vesztette életét több egészségügyi alkalmazott is; a pártház védői minden mozgó célpontra lőttek a téren.¹¹ A megsebesültek mentésére siető fehér köpenyesek ellenséges golyózáporban végezték munkájukat, ahogyan azt a téren dolgozó tudósítók filmkockákon és fotókon is megörökítették.¹² Egy mentésben részt vevő férfi szinte a kamerák lenszéje előtt szenvedett sebesülést.¹³ A földön fekvő ápoló vagy orvos további sorsáról eltérnek a későbbi visszaemlékezések. Egyes források szerint a képkockák az elhunyt Hegedűs Zoltán orvostanhallgató sebesülését örökítették meg.¹⁴ A hordágyat cipelők mozgásiránya, illetve az, ahogyan a fák és a téren tartózkodó Kossuth címeres harckocsi mögött próbálnak fedezékbe húzódni, egyértelműen mutatja, hogy a lövések a pártbizottság épületének irányából érkeztek.¹⁵

⁹ BALÁS-PIRI 1993. 10. és 182.; TULIPÁN 2014. 111.

¹⁰ A Köztársaság téri ostrom meghamisított narratívájának a Kádár-kori propagandában történő felhasználásáról részletesen lásd TULIPÁN 2014.

¹¹ TULIPÁN 2012. 81.

¹² Hungarian Tragedy, 1956. 1:34–1:36.

¹³ Hungarian Tragedy, 1956. 1:55–1:58.

¹⁴ Például DEBRÓDI et al. 2006. 44.

¹⁵ Filmfelvétel: Hungarian Tragedy (1956), 1:34 és 2:06 között. Fotó: The 1956 Hungarian Revolution – in pictures. 12.

John Sadovy cseh származású brit fotóriporternek sikerült az események során mindkét fél által elkövetett atrocitásokat megörökíteni a téren. Ő rögzítette a mentősökre leadott lövésekről tudósító képsorokat is, amelyből két fotó megjelent a Life magazin november 12-i számában.¹⁶ Sadovy ugyanebben a lapszámban a következőképpen emlékezett az ikonikus jelenetre: „Fehér kabátos elsősegélyt nyújtó emberek, főleg nők, jöttek és személyautókba gyűjtötték a sebesülteket. Aztán észrevettem, hogy a nővért is lelőtték. Fiatalok – tizenöt, tizenhat és tizenhét évesek – vették át a nőtől. Láttam egy srácot futni kétrét görnyedve, védelem nélkül, hogy elvonszoljon egy sebesült embert a sátorba. Láttam, ahogy az egyik ilyen srácot találat érte. A térsa a megrakott hordágyat egyik végével a földön húzta vissza.”¹⁷ Az eseménysorról beszámoló képek és szöveg azonban sajnálatos módon a forradalmárok által elkövetett atrocitások több oldalt elfoglaló, kinagyított fényképfelvételei között került kiadásra. Sadovy ikonikus képsora a pártház magukat megadó védőinek lelövéséről pedig elvitte a fókusz a sebesültmentők jelenetéről.¹⁸

Ahogy a magukat megadó védők lelövése, úgy a mentősökre, orvosokra leadott, filmfelvételen dokumentált lövések is a genfi konvenciókba ütköztek. Egyébként nem csupán egészségügyisek dolgoztak a téren életveszélyben, hanem a fenti jeleneteket rögzítő újságírók, sajtófotósok is. John Sadovy társai közül többen is megsebesültek, és az események egyetlen külföldi tudósító áldozata, Jean-Pierre Pedrazzini is itt szenvedett végzetes sebesülést.¹⁹

A pártház védői emellett saját, az ostrom kezdetének kavargásában kint rekedt társaikra is lőttek.²⁰ Egyikük, Zsótér János 1960-as tanúvallomásában a sebesültmentés veszélyeire is kitért. Elmondása szerint az egyik fa tövében keresett menedéket és bal karjából sebesülése következtében „ömlött a vér”. Tanúvallomását így folytatta: „Segítségért kiabáltam az Erkel Színház hátsó végén álló fehérköpenyes elsősegélynyújtók felé, akik visszakiabáltak, hogy kússzak hozzájuk, mert ők a lövöldözés miatt nem tudnak hozzám jönni. Nagy nehezen hozzájuk kússztam, majd első segélyben részesítettek”.²¹ Az elsősegélynyújtást követően a sebesült védőt az Üllői úti sebészeti klinikára szállították. Más esetben azonban a golyózápor közepette kússztak a mentősök a sebesültekért. A British Pathé filmkockái megörökítették, ahogy egy sebesültet a hátán, négykézláb kússzva vitt a menedéket nyújtó fák alá fehér köpenyes megmentője.²²

¹⁶ SADOVY 1956. 40; SADOVY 2016.

¹⁷ GÁSPÁR 2019.; eredetiben lásd SADOVY 1956. 40–43.

¹⁸ A képsorozatról részletesen lásd TULIPÁN 2014. 178–199.

¹⁹ TULIPÁN 2014. 199–201.

²⁰ TULIPÁN 2014. 93–105.

²¹ TULIPÁN 2014. 107.

²² Hungarian Tragedy, 1956. 02:00-02:06.

Lakos Károly élete és halálesete

Ki volt tehát az 1956-ban elhunyt orvos? A 20. századi életút a források alapján a következőképpen rekonstruálható.²³ Lakos Károly 1914. április 16-án született Tiszaföldváron, elsőként egy helyi kőműves öt gyermeke közül. Mezőtúron járt gimnáziumba, ezután a műszaki egyetemre iratkozott be. 1933 és 1938 között az orvosi egyetemen folytatta tanulmányait, amelyeket nem tudott befejezni. 1942 áprilisától 1943 januárjáig a pécsi 8. honvéd gyalogezred állományában harcolt a doni fronton alhadnagyi, majd hadnagyi rendfokozatban, ezalatt 1942. augusztus 8-án az urivi frontszakaszon megsebesült. 1943 januárjától 1945 januárjáig hadifogságban volt a Szovjetunióban, Orankiban és Szuzdalban, majd (részben a túlélés érdekében) 1943 októberétől 1944 áprilisáig a moszkvai antifasiszta iskola hallgatója volt.

Hazatérése után, 1945 januárjától propaganda-, majd nevelőtisztai beosztásban szolgált a Hajmáskéren és Balatonalmádiban állomásozó alakulatoknál. 1948 szeptemberétől tényleges katonaként folytatta orvosi tanulmányait az egyetemen. Ennek elvégzése után, 1948 októberétől Budapesten a Honvédkórházban dolgozott különböző osztályokon 1952 augusztusáig, közben 1951-ben rövid ideig Egerben a híradóezrednél kapott orvosi beosztást. 1946-tól 1953-ig a kommunista párt tagja volt, ekkor „szigorú megrovásban részesült”, majd a pártból is kizárták. A családi emlékezet szerint egy kórházi pártgyűlésen összekülönbözött felettesével, amelynek következtében állása feladására kényszerült és körzeti orvosként folytatta pályafutását.

1954-ben kötött házasságot az előző házasságából származó három gyermekét nevelő Nigmond Annával, közös gyermekeik 1954-ben és 1956-ban születtek. 1955-től lakott Gamáson családjával, ahol a falu és a környező települések megbecsült községi orvosaként dolgozott egészen a forradalom kitöréséig.

A gamásiak október 29-én határozták el, hogy élelmiszerszállítmányt küldenek a fővárosba. Estére gyűltek össze az adományok (termények, élő kacsák) az időközben Gamásra érkezett teherautóra, amely este indult Budapestre. Egyes források szerint tettek egy kitérőt Marcaliba, ahol vért vettek fel. Talán a Margit kórházba indultak a szállítmánnyal, de végül Köztársaság térhez közel eső Koltói Anna kórháznál tették le rakományukat.

Itt érte őket október 30-a reggele, amikor elkezdődött az összecsapás a budapesti pártbizottság épületénél. Lakos Károly is kiment a térre, hogy sebesülteket mentsen. Egy forrás szerint a hátán vitt egy sebesültet, mások szerint éppen lehajolt hozzá, amikor (minden bizonnyal a pártház felől) fejlövés érte. A közeli Alsóerdősor utcai kórházba szállították, ahol azonban már nem tudták megmenteni az életét, és még aznap elhunyt.

²³ Lakos Károly életének és sebesülése, illetve halála körülményeinek rekonstruálása során elsősorban a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárban őrzött személyi okmánygyűjtőjére támaszkodtam, amelynek adatait a családtagjaival és egykori társai leszármazottaival készített interjúkkal vettem össze. Köszönöm Lakos Károlynak az interjúk elkészítésében nyújtott segítségét.

A küldöttség többi tagja visszatért Gamásra, hol november 1-jén hivatalos jegyzőkönyvben számoltak be a megrázó halálesetről.²⁴ Az özvegy, Nigmond Anna Budapestre ment, ahol Kiss József segítségével találták meg a kórházban, és sógora segítségével azonosították férje holttestét.²⁵ A beszámolók szerint rosszul lett a kórház alagsorában heverő halottak látványától, ezért sógora azonosította az elhunyt orvost. Dr. Lakos Károly holttestét az óbudai temetőben, a Nigmond család kriptájába temették el november közepén.²⁶

Az interjúalanyok közül többen emlékeztek arra, hogy a visszavezető autótút a szovjet csapatok jelenléte miatt különösen veszélyes volt, amelyet Nigmond Anna 10 hónapos lányával együtt tett meg. Utána még hónapokig Gamáson maradt és a következő képzett orvos érkezéséig ő látta el elhunyt férje betegeit.²⁷

Az emlékezet és felejtés változékonysága

Bár az interjúkból kiderült, hogy a helyi közösség igyekezett felejtetni, és a halál eset, ahogyan 1956 egyéb eseményei is, tabusítva volt 1989 előtt, a család és a helyi közösség mégis megőrizte az orvos alakját. Olyannyira, hogy az Aleida Assmann és Paul Connerton által is említett testi emlékezet is tetten érhető például a megfakult helyi emlékezetben: az egyik interjúalany elérzékenyülve mutatta az állán azt a szinte észrevehetetlen sebhelyet, amelyet a „Doktor úr” varrt meg olyan szépen, hogy alig látható.²⁸

A felszínre bukkanó emlékezetnek köszönhető, hogy 2016 októberében emlékművet és az orvosi rendelő épületén elhelyezett emléktáblát is avattak Lakos Károly tiszteletére Gamáson. Mivel egy kisebb, jobbára fogyó népességű Somogy megyei településről van szó, a helyi események felbukkanó emlékezete az évente megtartott megemlékezési szertartások révén kötőanyagként is szolgál a faluból elszármazottak és a helyben maradtak között.

A Gamásról induló küldöttség csak egy volt az 1956-os forradalom és szabadságharc idején a fővárosba élelmet szállító vidéki csoportok közül. Lakos Károly és társai 1956-os szerepe, illetve a doktor halálának sokáig a feledés homályába vagy a szűk családi, illetve helyi emlékezetbe száműzött körülményei jól szemléltetik a kulturális emlékezet ellenkező irányú folyamatait, az emlékezés és a felejtés változékonyságát, a szóbeli hagyomány és írásbeliség, valamint emlékezet és történelem egymást kiegészítő jellegét is. A forradalom idejének ez a tragikus epizódja jól mutatja a vidéki-fővárosi együttműködést is a forradalom

²⁴ Jegyzőkönyv Lakos Károly községi orvos halálának körülményeiről. 1956.11.01. Köszönöm Lakos Károlynak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a dokumentum másolatát.

²⁵ Lakos Károly oral history interjúja Kiss Katalinnal. 2021.11.07. Köszönöm Lakos Károlynak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a felvételt.

²⁶ Tulipán Éva oral history interjúja Lakos Károllyal. Leányfalu, 2022.03.11.

²⁷ Uo.

²⁸ Tulipán Éva és Lakos Károly oral history interjúja Kalmer Magdolnával. Kaposvár, 2022.03.25.

idején, ugyanakkor az egészségügyben dolgozók nem egyszer önfeláldozó szerepvállalására is példaként szolgál, miközben a (nyilván egészen más céllal gyűjtött) hadtörténeti, állambiztonsági levéltári anyagok felhasználásának sokszor kiaknázatlan lehetőségeire is rámutat a kultúrtörténeti kutatásban.

Képmelléklet

Nigmond Anna és Lakos Károly
(Lakos Károly tulajdona)

A Szent Rókus-kápolna és a Rókus kórház a Rákóczi úton
a forradalom napjaiban
Fortepan 161652 (Fortepan/Rédei Mária)

Élelmiszert szállító teherautó a Szent István körút 2. szám előtt
Fortepan 40240 (Fortepan/Nagy Gyula)

Vöröskeresztes autó a Köztársaság (II. János Pál pápa) téren a budapesti
pártbizottság székháza előtt az 1956. október 30-i ostrom után
Fortepan 6402 (Fortepan)

Emlékmű Lakos Károly tiszteletére, Gamás
(Lakos Károly tulajdona)

Forrás és szakirodalom

Források

Hungarian Tragedy, 1956. British Pathé Archive, Film ID 599.35. 1956. 11. 08. Időtartam 00:03:29:00 [<https://www.britishpathe.com/asset/61003/>; 2023.01.31.]

Jegyzőkönyv másolat Lakos Károly községi orvos halálának körülményeiről. 1956.11.01.

Lakos Károly oral history interjúja Kiss Katalinnal. Balatonboglár, 2021.11.07.

Lakos Károly személyi okmánygyűjtője. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár, 58109.

SADOVY, John: The 1956 Hungarian Revolution – in pictures. *The Guardian*, 2016. 11. 10. [<https://www.theguardian.com/world/gallery/2016/nov/10/1956-hungarian-revolution-in-pictures>; 2023.01.31.]

SADOVY, John: People were dropping like flies. *Life* 41. (1956) 20. (1956. 11. 12.) 40–43.

Tulipán Éva és Lakos Károly oral history interjúja Kalmer Magdolnával. Kaposvár, 2022.03.25.

Tulipán Éva oral history interjúja Lakos Károllyal. Leányfalu, 2022.03.11.

Irodalom

ASSMANN 2014 = Assman, Aleida: Archívumok a médiatörténetben. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle* 60. (2014) 3. 400–409.

BALÁS-PIRI 1993 = Balás-Piri László: *Emberek fehérben*. Budapest, FSP Literátor DTP Nyomda Kft., 1993.

DEBRÓDI et al. 2006 = Debródi Gábor et al.: *A szabadság vére. Forradalmárok – életmentők – megtorlók. A főváros egészségügye az '56-os forradalom és a megtorlások idején*. Vál. Gazda István. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár–MTA, 2006.

FARKAS-SZÁNTÓ 2017 = Farkas Péter–Szántó László (szerk.): *Somogyország ötvenhatban. Dokumentumok, emlékezések és történetek a forradalomról I–II*. Kaposvár, MNL Somogy Megyei Levéltára, 2017.

GÁSPÁR 2019 = Gáspár Balázs: *John Sadovy: az '56-os forradalom képei (Robert Capa aranyérem, 1956)*. [<https://blog.capacenter.hu/2019/01/20/az-56-os-forradalom-kepei-john-sadovy-robert-capa-aranyerem-1956/>; 2023.01.31.]

HORVÁTH-TULIPÁN 2007. Horváth Miklós–Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Budapest, Zrínyi, 2006.

KISS–M. KISS 2007 = Kiss Réka–M. Kiss Sándor: *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma*. Budapest, Kairosz, 2007.

KOCSIS 2012 = Kocsis Piroska: „Túlzás lenne az 1956. október–novemberi eseményeket háborús cselekményeknek nyilvánítani...” Sebesültek és halottak 1956-ban. *ArchívNet*, 12. 5. [https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/tulzas_lenne_az_1956_oktobernovemberi_esemenyeket_haborus_cselekmenyeknek_nyilvanitani.html; 2023.01.31.]

OLÁH 2006 = Oláh Vilmos: *A forradalom kórháza. A Péterfy kórház orvosának visszaemlékezése az '56-os eseményekre*. Budapest, Méry Ratio, 2006.

RÉTHELYI 2021 = Réthelyi Miklós: *Rendszerváltoztatás egyetemünkön*. SE Senior Akadémia, 2021. október 11. [<https://semmelweis.hu/hirek/files/2021/10/Egyetemirendszer%C3%A1ltoztat%C3%A1s.pdf>; 2023.01.31.]

SÓTONYI 2006 = Sótónyi Péter: *Nőgyógyászati Onkológia* 11. (2006) 4. 189–190.

SZÁNTÓ–SZILI 1995: (szerk.): Szántó László–Szili Ferenc: *Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok*. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1995

TULIPÁN 2014 = Tulipán Éva: *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete*. Budapest, Jaffa, 2014.

WINTER 2017 = WINTER, Jay: *War beyond Words. Languages of Remembrance from the Great War to the Present*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

**The Death and Remembrance of Dr Károly Lakos.
Some Connections of the 1956-Siege of the Köztársaság Square
to Kaposvár area**

Neither remembering nor forgetting is a one-way process and, as Aleida Assmann suggested, 'preservative forgetting' also can be considered as 'latent memory' that, sometimes for quite a long time, is only waiting to resurface. Likewise has a tragic episode of the 1956 Hungarian Revolution recently emerged from these half-forgotten layers of collective memory, a detail of the 30 October siege of the building of the Hungarian Workers' Party, located at Köztársaság (Republic) Square. This is the tragic story of Dr Károly Lakos, a physician from south-western Hungary, who travelled to the capital on a food delivery truck from Gamás, a village near Kaposvár, at the end of October 1956. In this article, we discuss what we can reconstruct of his fatal injury at Köztársaság Square, as the memory traces and impact of this tragic event has remained in the local collective and family memory, as well as the study aims to reveal the connections of the rural greater Kaposvár area to the events of the revolution in the Hungarian capital.

Keywords:

1956 Hungarian revolution, Kaposvár, collective memory, cultural memory, forgetting, military history, medical history.

Szemle

MÁTÉ GÁBOR:
“...MOST VAN IDEJE A MARHAHAJTÁSNAK!”
A DÉL-DUNÁNTÚL PUSZTULÁSA 1683–1685-BEN

PTE NÉPRAJZ - KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA TANSZÉK – L'HARMATTAN
KIADÓ – TIT KOSSUTH KLUB EGYESÜLET
PÉCS 2021. 338 o.

Még napjainkban is számos sztereotípiát él a történeti köztudatban a magyarországi oszmán uralommal kapcsolatban. Sokan reflexszerűen a „törökök” kíméletlen portyáira és foglyok sokaságának elhurcolásával együtt járó rablásaiakra asszociálnak, míg mások a hazaszeretettől fűtött végvári katonaság vitéz küzdelmét látják a betolakodó pogány ellenséggel szemben. Ugyanakkor – a vitézlő rend érdemeit nem kisebbítve – megannyi történeti forrás számol be a magyar ajkú katonaság által elkövetett visszaélésekről is, amelyek némileg árnyalják a véghelyek őrsképeinek megítélésével kapcsolatban kialakult, romantizáló képet. Kissé ellentmondásos azonban, hogy a vonatkozó iratok nagy száma, valamint a szakmai berkeken belül régebb óta ismert magatartásforma ellenére a mai napig viszonylag kevés olyan forráskiadás vagy tanulmány látott napvilágot, amelyek kimondottan a vitézlő rendnek mikroszinten elkövetett, túlkapásait, erőszakátteleit taglalja; a megjelent munkák rendszerint csak érintik a témát.¹ Különösen igaz ez az oszmán uralom végét jelentő visszafoglaló, másként felszabadító háború (1683–1699) időszakára vonatkozóan. A korszakkal foglalkozó történeti munkák, mondhatni tradicionálisan – a hazai historiográfiára mindmáig jellemző etatista szemlélettel – „felülről”, a nagypolitika perspektívájából, a hadi események koordinátarendszerében vizsgálják a XVII. század végi történéseket.²

A Dél-Dunántúl történeti néprajzának elismert kutatója, Máté Gábor ezzel szemben arra vállalkozott, hogy a török kor végnapjait élő tájegység erőszakkal

¹ Erre lásd a teljesség igénye nélkül Benda Kálmán: A végvári harcok ideológiája. *Történelmi Szemle* 6. (1963) 1. 15–19.; Benedek Gyula: Az öcsödiek panasza a végvári katonaság fosztogatásai miatt (1655. szeptember 17.). In: *Öcsöd nagyközség oklevelei és fontosabb iratai 1297–1738*. Fordította és közreadta: Benedek Gyula. Szolnok, 2001. (Documentatio Historica 6.); Vatai Gábor: „Csak az menjen katonának...” (A vitézlő rend életkörülményei és motivációja a 17. század második felében). *Aetas* 26. (2011) 2. 32–53.; Uő: „Hogy az nemesség is az véghelynek lakásától el ne kedvetlenedjék...” A nemesség és a katonaság viszonya a bányavidéki végeken. *Fons* 20. (2013) 3. 341–385.

² A tárgyalt időszakra alapvető Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700*. (A Hadtörténeti Intézet és a Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.) Budapest, Balassi Kiadó, 2004.; Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2007.; Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tíkrében (1683–1690)*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, 2013.

teli mindennapjait bemutassa egy, a maga nemében unikális, 1685. évi tanúkihallgatási jegyzőkönyv mintaértékű feldolgozásával. A Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék fiatal oktatójának a PNEKAT füzetek sorozat második köteteként napvilágot látott monográfiája lényegét tekintve ennek a több mint 100 tanút felvonultató dokumentumnak minden részletre kiterjedő elemzése, amely „a forrásban szereplő helyek, személyek és cselekmények alapján” (10. o.) enged betekintést a 17. század végi Dél-Dunántúl történetébe, amikor is a rablások, fosztogatások, gyilkosságok mindennaposak voltak a magyar végvárok katonasága részéről is. Megjegyzendő, hogy a Szerző a kutatásai során az herceg Esterházy család levéltárában fennmaradt, a történeti és néprajzi kutatás előtt több évtizede ismert dokumentumot már korábban is hasznosította. A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyvében elsőként a tanúvallomás átíratát közölte, valamint ugyanott, kevéssel később egy ahhoz kapcsolódó, értelmező tanulmányt is közreadott.³ A bemutatandó monográfia tehát voltaképpen ezek bővített és javított újraközlése, az értekezést kézbe véve azonban hamar világossá válik, hogy a kötet ennél jóval többet nyújt az olvasó számára.

A tanúvallatási protokollum mint speciális forrástípus már régóta ismert a tudomány számára, de eddig különös módon nem a historiográfia, hanem főként a történeti néprajz kutatói hasznosították azt. Az elbeszélte cselekmények pontos menetét ugyan nem ismerjük meg belőlük, de – érvvel meggyőzően a Szerző a kötet második fejezetében – minden hibájuk és hiányosságuk ellenére (úgy mint a vallomások irányított dialógusok eredményei, nem pontosan jegyezték le az elhangzottakat, a sérelmeket eltúlozták, a károkat kisebbitették, hogy csak a lényegesebbeket említsük) alapvetően hiteles forrásként értékelhetjük a jegyzőkönyveket (15. o.). Minthogy a lejegyzett tanúvallomásokban két szemben álló fél szükségszerűen eltérő valóságértelmezése jelenik meg, a tágabb közösség aspektusából mutatják be a történéseket, falujuk, szűkebb környezetük káreseményeit, így általánosságban lehet rekonstruálni belőle egy adott tájegységet.

Máté Gábor a szakterületét jelentő néprajz és kulturális antropológia eszköztárának segítségével térképezi fel a társadalom alsóbb szintjeinek kapcsolati rendszerét, ahol az erőszakteleken, valamint az erre válaszként kialakított, változatos önvédelmi mechanizmusokon keresztül kiválóan láttatja a török uralom végnapjainak megváltozott élethelyzeteit. Ezen közösségi korrelációk megértéséhez nyújtanak elengedhetetlen segítséget a kötet végén közölt időrendi és személynévi táblázatok, amelyeknek köszönhetően nemcsak a dokumentumban szereplő személyek közti kontaktusokról kapunk információkat, hanem a majdani, a Dél-Dunántúlra vonatkozó táj- és helytörténeti, illetve genealógiai kutatásokhoz is felettébb hasznos segédletet jelentenek majd (184–319. o.).

³ Máté Gábor: Tanúvallatás a Dél-Dunántúl 1683-1685-ös elpusztításáról (Forrásközlés). A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 39 (2017) 401–441.; „... most van ideje a marhahajtásnak!” Tanúvallatás a Dél-Dunántúl 1683-1685-ös elpusztításáról (Tanulmány), illetve Uo. 41 (2019) 375–434.

Az egyes erőszakos események tárgyalásakor lényeges, hogy a Szerző végig az objektivitás szemüvegén keresztül látja és láttatja az elbeszélte eseményeket. Ilyen vizsgálat alá vont momentum például a katonák és a parasztok eltérő időértelmezése (24–25. o.). Míg ugyanis a katonaság érthető módon javarészt hadi eseményekhez mérte az időt, addig a parasztság évszakokhoz, mezőgazdasági munkákhoz, egyházi ünnepekhez kötötte annak múlását. Központi szerepe van az idő meghatározásában Bécs 1683. évi ostromának, amitől kezdve a Dunántúlon is érzékelhető volt az oszmán uralom váratlan megroppanása. Fordulópontnak mégis a következő esztendő tekinthető, mivel a könyv alapjául szolgáló forrásban jelzett dűlások onnantól vettek igazán lendületet, vélelmezhetően éppen Buda első – sikertelen – ostromához kapcsolódóan. (32. o.) Erre utalnak a könyv címének választott, Csomai Máté tihanyi vajda által jegyzett szavak is: „*most menj bestye lélek, kurva fia, most van ideje a marhahajtásnak!*” (27. o.) Mindazonáltal fontos hangsúlyozni azt a Szerző által is megemléítettényt, hogy a forrásban nevesített somogysági károkozások nem egyedi, lokális jelenségek voltak. Nem csak a Balatontól délre eső, tehát a hódoltságban fekvő Esterházy uradalmak, hanem a Nyugat-Dunántúlon, vagy éppen a Lenti és Lendva környékén lévő Batthyány birtokok is gyakran prédálás áldozataivá váltak e zűrzavaros időszakban.

A kárvallottak jogorvoslati lehetőségeit nagyban rontotta, hogy a nemesi vármegye mint intézmény kontúrjai a hódoltság területén ekkorra elhalványultak. (34. o.) Ezen időszak katalizátora volt annak a jelenségnek, hogy a vármegye helyett a tájegységek, valamint a *-ság*, *-ség* képzős tájnevek használata nyert teret a földrajzi keretek megjelölésére. Minderre a legszemléletesebb példát éppen a *Somogyság* jelentette. A Szerző felhívja az olvasó figyelmét, hogy az említett tájnevek tágabb földrajzi kereteket engedtek meg, így például a Somogysághoz tartozónak említették a Balaton, Sió, Kapos közti Tolna megyei részeket is. A Máté Gábor által közölt szemléletes táblázatból kitűnik, hogy török végvárak szomszédságában fekvő tekintélyes méretű birtokok főleg egyházi testületek kezében voltak. (43. o.) A klérus képviselői fizikailag nem tartózkodtak a térségben, de a birtokaik javaira igényt tartottak, így a protokollum a kettős adóztatás jelenségére is kiváló adatközlő. Ugyanakkor a vizsgálat, amely a jegyzőkönyv elkészülését indokolta az Esterházy családdal köthető. Ennek oka, hogy a kevéssel korábban birodalmi hercegi rangra emelt család ebben az időszakban több uradalommal bővítette birtokállományát Dombóvár, Döbrököz és Kaposvár térségében, így kárvallottként elemi érdeke volt a történetek feltárása. (41. o.)

Az elbeszélte események kulisszájaul szolgáló térség korabeli geográfiájának felvázolására – az egyébiránt földrajzos iskolázottságú – Szerző szinte magától értetődően kitüntetett figyelmet fordít. Különösen igaz ez a folyók, valamint a hozzájuk kapcsolódó révek, malomgátak esetében, amelyek a tanúvallomásokban is súlyponti szerepet kapnak, tekintve, hogy az átkelési és közlekedési lehetőségek a csapatmozgásokat is meghatározták. A Dunántúl, mint történeti-föld-

rajzi nagytájunk nagyobb folyói, úgymint a Mura és a Rába esetében már születtek feldolgozások a folyóvízi védekezés jellegét illetően.⁴ A Kapos, Sár, Széki víz, valamint a Sió vízfolyásokon lévő átkelők feltérképezésével, illetve hódoltság kori esetleges védelmi szerepük feltárásával azonban sajnálatos módon a kutatás továbbra is adós.

A Szerző által elemzett számos, érdekfeszítő aspektus közül kiemelkednek a balkáni eredetű népcsoportokra, valamint a rájuk jellemző identitásformákra vonatkozó adatok. A Somogyságban legnagyobb létszámban zömmel ortodox rácok éltek, akiknek településhálózata a Folyód, Igal, Karád, Kaposvár közti útvonaltól keletre sűrűsödött és egészen a Mecsekig húzódott. Emiatt a Dél-Dunántúl keleti felét is a beszédes „*Rácország*” névvel illették a 17. század folyamán, jöllehet azt eredendően a Dunától keletre eső, lakosságcserén átesett térségek megjelölésére alkalmazták.⁵ A vidék pusztulása ösztönzőleg hatott a rácok térségbe történő betelepülésére, akik gyakorlatilag a magyar településhálózatot élesztették újra azáltal, hogy az elpusztult magyar falvak határában, de nem azokat újjáépítve telepedtek le. (50. o.) A Bécs ostroma utáni zűrzavaros állapotok közepette ugyanakkor egyre gyakrabban lángoltak fel a magyarok és rácok közti ellentétek, amire a tanúvallomás-gyűjtemény kiválóan rávilágít. A per alatt megfigyelhető volt a somogysági rácok déli irányba történő elvándorlása, visszahúzódása, míg a magyar lakosság inkább az északi területek felé mozdult, ott remélve nagyobb biztonságot. A magyar-rác viszony meglehetősen feszült volt, amelynek legfontosabb megnyilvánulása az volt, hogy a vallomást tevők nagy része kollektíven a rácokat okolta a Somogyság pusztulásáért. Ez rávilágít arra, hogy a rácok azonosságtudata is eltért egymástól. Kisebbségben ugyan, de léteztek „*magyaros rácok*”, amely kifejezés minden bizonnyal a magyar pártra állókat takarta, de többségükre mégis a „*hódolt rác*” identitás volt a jellemző.⁶ Utóbbiak csak a túlélés érdekében, kényszerűségből fogadták el a magyar fennhatóságot, a törökhöz fűződő kapcsolataik fennmaradtak, így a bizalmatlanság permanens volt velük szemben. (90–95. o.) A hódoltság korabeli attitűdjük nagyban hozzájárult, mondhatni megágyazott a török kiűzése után kisvártatva

⁴ Végh Ferenc: Őrházak a Mura mentén. A Muraköz épített védelme a Zrínyiek korában. In: Huszner Gábor (szerk.): *Zrínyi Miklós és öröksége*. Budapest, Ludovika, 2022. 97–112.; Gellén Zsolt: A Rába védelmében. In: R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából*. Budapest, Osiris, 2000. 232–254., Baráth Zsolt: A Rába mint védelmi vonal a 17. században – védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 41 (2014) 1. 31–53., Uő: A Rába védelmi vonal és Szentgotthárd térsége a 17. század derekán. In: Tóth Ferenc (szerk.): *A szentgotthárdi csata. Háború és béke Zrínyi Miklós korában*. Szombathely, Szülőföld könyvkiadó, 2015. 257–295.; Vadas András: *Egy határfolyó környezettörténete. Háború és vízgazdálkodás a kora újkori Rába-völgyben*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021. passim.

⁵ Máté Gábor: A dél-dunántúli rácok történeti néprajzi kérdései a 17–18. században. *Ethnographia* 128. (2018) 3. sz. 372.

⁶ Uo. passim.

fellángoló kuruc-rác háborúskodáshoz. A rácok mellett olyan méltatlanul elfeledett etnikai csoportokra is adatot szolgáltat a forrás, úgymint a katolikus tótok, illetve a tőlük nehezen elkülöníthető, „pápista rác”-nak is nevezett, eredetileg Boszniából és Hercegovinából elszármazott, szintén katolikus bunyevácok, akik a rácoktól élesen elkülönülve, a Kaposvár-Igal vonaltól nyugatra éltek. (53. o.)

Mindmáig hangsúlytalan tény, hogy a XVII. század folyamán egyre jelentősebb számban tűnnek fel a szabados katonaság tagjai a végvárakban, akik voltaképpen a királyi katonaságot egészítették ki. A hópénzért hadakozó végvári katonaságtól eltérően ők a bizonyos kedvezmények, jellemzően az úrbéres terhek alóli teljes vagy részleges mentesség fejében katonáskodtak. Sajnálatos módon a végvárakban szolgáló szabados katonákat tartalmazó lajstromok csak kis számban állnak a kutatás rendelkezésére, így a tanúvallatás a „szabad rend” megismeréséhez is páratlan forrásanyag. Megerősíti azt az eddig csak szórványadatokból ismertényt is, hogy az említett balkáni etnikumok tagjai is számosan vállaltak szolgálatot a magyar végházakban. Tették ezt nyilvánvalóan anyagi előnyökért, de a közösségükből való kiszakadási szándék, olykor rivalizálás miatt is. Jelentőségüket nem számarányuk, hanem az a körülmény adja, hogy hely- és nyelvismeretük miatt az egykori szűkebb pátriájuk elleni zsákmányszerző portyákban kulcsszerepet vállaltak. (56. o.)

Ezekben a vállalkozásokban élen járt az öt balatoni végház (Keszthely, Szigliget, Csobánc, Vázsony, Tihany). A sajátos sorsközösséget alkotó katonák indítatása is többféle lehetett: szabadosként a nyereségvágy, az iratos katonaság esetében a gyakori fizetetlenség is az okok közt szerepelhetett. Mint arra a Szerző rávilágított, az alacsonyabb létszámú véghelyek többnyire nem összehangoltan, vegyes katonai egységekben prédáltak, illetve inkább kisebb mennyiségű és értékű portékákat, lehetőség szerint főként készpénzt raboltak. Ezzel szemben például a veszprémi katonák már jól szervezett akciókat hajtottak végre, mondhatni „nagyban játszottak”. Az ilyen akciók fő célpontja a lábasjóság elhajtása volt, amelyet aztán egyéb kereskedelmi csatornákon, a rablott portékát mintegy „kifehértve” adtak tovább busás haszonnal. (75–80. o.) A kötetben vallatóra fogott forrás tehát a kereskedelmi tevékenységre, illetve természetesen ma gára a kereskedelmi útvonalakra, gazdasági kapcsolatokra, áru- és pénzforgalomra vonatkozólag is becses dokumentum.

Az említett portyák mibenlétét, illetve a protokollum központi elemét képező erőszak működését is külön fejezetben vizsgálja Máté Gábor. Véleménye szerint az életellenes bűncselekmények vizsgálatakor nagy szerep hárul a szóetimológiára, és különbséget szükséges tenni például a gonosztevő, lator, valamint az adóbehajtás és a prédálás/rablás között is. Az értelmezés jegyében számos példát hoz az atrocitások elemeiként funkcionáló megfélemlítési stratégiákra, a pszichológiai hadviselés alkalmazására, a megalázás, valamint a kínzás metódusaira (66. o.) Minthogy a vallomást tevők – úgy az elkövetők, mint áldozataik – az alsóbb társadalmi rétegek soraiból származtak, beszámolóikból az

életvitelükre, vagyontárgyaikra is számos utalás történik. A forrásközlést megelőző, utolsó fejezetekben már kimondottan történeti néprajz tárgykörébe tartozó témák kerülnek terítékre. A Szerző bemutatja egyebek mellett a dél-dunántúli lakosság által használt lakó- és gazdasági épületek jellegzetességeit, de kitér a térség speciális településföldrajzi és gazdálkodási elemeire is. Például a szálláskertesség jelenségére, amelynek török kori létezésére éppen az elemzett forrás szolgálatát meggyőző bizonyítékokat.⁷

Összegzésképpen elmondható, hogy az ismertetett kötet komplex képet igyekszik az olvasó elé tárni a török kor végnapjairól a Dél-Dunántúl viszonylatában, kiemelt figyelmet fordítva a térségben kimutatható etnikai-társadalmi viszonyok mibenlétére. A hiánypótló elemzés kiválóan illusztrálja a vizsgált forrástípusban rejlő történeti értékeket, valamint az interdiszciplináris megközelítésben rejlő, eddig kiaknázatlan kutatási potenciált. A kötet erénye, hogy összefüggő képet kaphatunk a sokáig a kutatás margójára szorult népcsoportokról, legfőképp a rácokról, de a kiterjedt rokonsági/atyafisági relációkhoz készített akkurátus időrendi, személynévi és helynévi mutatók is a jövőbeni kutatások origójaként használhatóak. Máté Gábor mindvégig objektíven ismerteti az eseményeket, szakterülete, a történeti néprajz irányából fogalmazva meg a kérdéseit. A kötet olvasása közben mindvégig érzékelhető a törekvés a kényes egyensúly fenntartására a tudományos igényesség és az olvasmányosság közt. A mellékletben helyet kapott táblázatok és ábrák informatívak, a leírtak befogadásához jelentős segítséget nyújtanak. Külön kiemelendő az egyes fejezetekben elhelyezett, a Szerző terepbejárásai során készített fényképanyag is, amely ugyancsak szemléletes fogódzót nyújt az olvasónak. A színvonalas és lebilincselő kötet öröndetes módon a könyvkiadó internetes portálján bárki számára hozzáférhető.

Baráth Zsolt

⁷ Máté Gábor: A kertesség, a török uralom és a telkesítés összefüggései a mecseki szálláskertes települések példáján. In: Kürtössy Péter–Máté Gábor–Varga Szabolcs (szerk.): *„Örökségünk a tér és az idő”. Tanítóányi tisztelgés Filep Antalnak*. Pécs, PTE BTK TKI Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2014. 429–478.

POLGÁR BALÁZS:
CSATA A HARSÁNY-HEGYNÉL (1687) – HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM
BUDAPEST 2020. 242 O.

Polgár Balázs jelen monográfiája több éves kutatómunka eredménye. A Harsány-hegyi csata (1687) az *Oszmán-török csataterék régészeti kutatása Magyarországon* című 2019-ben megvédett doktori disszertációjának is központi témája volt már, amelyet ebben a kötetben tovább részletezett. Az Oszmán hódoltság alóli felszabadító háború egyik – méltán – legjelentősebb történése az egykori főváros, Buda visszafoglalása (1686) volt. Ennek számtalan korabeli írott és képi forrás állít örök emléket az azóta keletkezett könyvtárnyi szakirodalom mellett, de a következő évi események – bár szintén kiemelt fontosságúak – nem kapták meg méltó helyüket a magyar hadtörténetírásban. Erre, kiváltképpen az 1687. évi hadjárat sorsát eldöntő Harsány-hegyi csata történetének és jelentőségének modern feldolgozására és bemutatására vállalkozott a Szerző. A témaválasztás azért is szerencsés, mivel a Harsány-hegyi csata földrajzi közelsége és az egymással csaknem 160 évvel később ismét megütköző erők miatt párhuzamba állítható a mohácsiival. A „*második mohácsi csatának*” is nevezett küzdelem a keresztények győzelmével végződött, így az már a kortársak szemében is egyfajta elégtételként szolgált, ennek ellenére megközelítőleg sem tölt be olyan központi helyet kollektív emlékezetünkben, mint 1526.

Mint a keménykötésű, 17x24 cm méretű kötet hátsó borítóján Tóth Ferenc (MKH BTK TTI), a Harsány-hegyi győző, Lotaringiai Károly modern biográfusa, a korszak kutatója kiemeli: Polgár Balázs nem csupán hadtörténelmi csataleírást és elemzést ígér leendő olvasóinak, hanem az interdiszciplinaritás jegyében összegzi a jelenlegi ismereteket a témával kapcsolatban. A könyv 16 fejezeten keresztül kalauzolja olvasóját nem csupán a kora újkori történéseken, hanem azok újabbkori interpretációját is elének tárja.

Bevezetés, avagy „*elbeszélhető-e egy csata hiteles története?*” (I. fejezet) címet viselő „alapozó” fejezetében egy-egy összecsapás eseményeinek írásos források alapján való rekonstruálásának problematikájára hívja fel a figyelmet a Szerző. Leszögezi, hogy az írott források szubjektív visszaemlékezések, amelyek egy-egy sajátos nézőpontból vagy jóval az események után készültek. A régész és a régészet feladata az, hogy megerősítse, kiegészítse ezeket a forrásokat. A hadtörténeti régészet (II. fejezet) csata- és hadszíntérkutatásra, katonai erődtételek/objektumok vizsgálatára, hadisír-, és roncskutatásra irányul. Külföldi szakirodalom alapján röviden bemutatja az ezzel kapcsolatos kutatásokat. A magyarországi hadtörténeti régészet kezdete és kibontakozása (III. fejezet) című fe-

jezet Stein Aurél, Aggházy Kamil és Julier Ferenc vonatkozó tudományos pályájának rövid ismertetésével indul, majd a hadtörténeti régészet hazai kibontakozása először egyesületi keretek útján keresztül kezdődött. Négyesi Lajos tollából született meg az első magyar nyelvű monográfia, a 2010-es *Csaták néma tanúi* a teljesség igényével foglalja össze a nemzetközi és a hazai hadtörténeti régészeti kutatások eredményeit. A csatatér régészet módszertana – kutatási eredmények (IV. fejezet) című fejezetből megtudhatjuk, hogy az interdiszciplináris csatatér-kutatás több munkafázisból épül fel. Ezek ismertetése után a szerző kiemeli, hogy az ütközetek, csaták leginformatívabb terepi emlékeinek tárgycsoportjait a fegyverleletek, a ruházat és a felszerelés emlékei, a pénzérmék és a személyes tárgyak képezik. Kiforrott módszertan alapján mindezekről alapos ismertetést kapva olvashatunk is a továbbiakban több alfejezeten keresztül (úgy mint kézi-tűzfegyver-lövedékek; hasáb alakú, illetve hengeres testű lövedékek; tűzérési lövedékek; a kora újkori csatateretek nemzetközi régészeti kutatásának eredményei; kora újkori csatateretek régészeti kutatása Magyarországon; egy összehasonlító kitekintés: az első mohácsi csata régészete; a sátorhelyi tömegsírok; a sátorhelyi Törökdomb; a Majs melletti településnyom; érem-és kincsleletek; szórványleletek).

A Harsány-hegyi csata (V. fejezet) című fejezet alapos történelmi kitekintéssel indul. Az 1660-as évek főbb történéseit, Várad (1660) és Érsekújvár (1663) oszmán kézbe kerülését, a szentgotthárdi csatát (1664) és az azt szinte rögtön követő vasvári békét idézi fel a Szerző, majd a dunai monarchia kétirányú lekötöttségét, a francia fenyegetettség miatt inkább a Portával való békére törekvő bécsi udvar álláspontját húzza alá. A franciák sikeres előre nyomulása, valamint a Thököly Imre vezette kurucok gyors sikerei, az 1682-ben létrejött Orta Madsart (Felső-Magyarországi Fejedelemség) nem csupán támogatta a Porta, hanem egy újabb, Bécs elfoglalására induló oszmán hadjárat megindításáról is döntött. A császári udvar ugyanakkor jelentős diplomáciai sikert ért el a lengyel-litván állammal való szövetségekötéssel, amelynek köszönhetően Sobieski III. János (1674–1696) seregével az ostromlott császárváros felmentésére indulhatott. Az 1683. év főbb eseményeit követhetjük végig a kahlenbergi, majd a párkányi csatán keresztül, egészen Esztergom keresztény kézre kerüléséig. A következő évben megalakult Szent Liga több fronton vette fel a harcot az Oszmán Birodalommal, ami így kénytelen volt megosztani erejét. A visszafoglaló háború egyik legjelentősebb eseménye Buda 1686. évi megvívása volt. Az 1687. hadjárat évre a következő nagy dunai erőd, Belgrád ostromát határozták el Bécsben, ehhez azonban előbb a Nyugat-Dunántúl oszmán uralom alóli felszabadítása volt szükséges. A Szerző lenyűgöző alapossággal ismerteti az ez évi történéseket és vezet el minket egészen a Harsány-hegyi csatáig (1687. augusztus 12.), amelyet több forrás segítségével részletesen le is ír, valamint röviden összegzi ennek oszmán következményeit (janicsárlázadás, a nagyvezír kivégzése, szultánváltás) és Velence balkáni térhódítását. 1688-ban kitört a pfalzi örökösödési háború, amely

kétfrontos háború megvívására kényszerítette a Habsburgokat, de ugyanebben az esztendőben sikerült elfoglalni Belgrádot.

A második mohácsi csata emlékezete (VI. fejezet) a Mohácsi Hírlap egy 1937. évi számából vett idézettel indul, amely kiemeli, hogy a közvélemény nagyon keveset tud erről az eseményről. Az 1526-os csatavesztéssel ellentétben az 1687. évi győzelem mindmáig inkább csak regionális jelentőségű a hazai emlékezettörténetben. A csata egyik első emlékhelye a mohácsi Csatatéri kápolna (Csatakápolna) vagy Emlékkápolna volt, amelynek történetét is ismerteti a Szerző. Külön kiemeli, hogy bár a mohácsi csata különböző évfordulóinak megünneplése országos jelentőségű és népszerűségű eseménynek számított, a harsány-hegyi csatára való megemlékezés már jóval szűkebb, inkább csak helyi, regionális szervezésben zajlott le. A második mohácsi csata 250. évfordulója, valamint a 300. évforduló alkalmából megrendezésre kerülő ünnepségek ismertetése után a 2010-es években a nagyharsányi Szoborpark területén létrehozott újabb emlékmű, valamint a villányi Csatatér-kilátó megemlékezésével és az ezeket ábrázoló képekkel igyekszik kidomborítani a szerző azt a reményteli elképzelést, hogy méltó helyére kerül az emlékezetpolitikában a Harsány-hegyi csata.

Mint azt a téma hazai historiográfiájának áttekintéséből (VII. fejezet) kiderül, a magyarországi visszafoglaló háborúk (1683–1699, 1716–1718) egyik legjobban dokumentált, leggazdagabb képi és írásos forrásbázissal rendelkező összecsapása a harsány-hegyi csata, amelynek kutatása már hosszú múltra tekint vissza. Holéczy Mihály 1834-es, Nagykeri Scitovszky József 1845-ös és Németh Béla 1897-es munkája kiemelendők a 19. században megjelent írások közül. A már ezekben a művekben is itt-ott fellelhető tévedések – a forrásmegjelölés gyakori elmaradása miatt – nehezen visszakövethetőek, de kellő kritikai hozzáállással érdemben felhasználhatóak e korábbi munkák is. A 20. században keletkezett írások is (elsősorban Horváth Kázmér és Szita László) munkái nélkülözhetetlenek a témában, ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy napjainkig kevés, a csatára vonatkozó oszmán-török forrást fordítottak le magyarra; ezek átültetése Káldy-Nagy Gyula és Hóvári János érdeme. Polgár Balázs a harsány-hegyi csata hadtörténeti ismertetőit is sorra vette, a témakör hazai historiográfiai áttekintése Tóth Tibor 2019-ben megjelent írásával zárul.

Az Írott források (VIII.) fejezet tárgyát a kutatás által már eddig is használt (hadi)naplók, levelek, diplomáciai jelentések, a másodlagos forrásokat az események után összeállított történeti feldolgozások képezik. Az 1687. évi magyarországi hadjárat és a Harsány-hegyi csata jelentősebb, az itthoni kutatás által ismert és a régészeti munkálatokat is segítő források áttekintése a fejezet további része. A Képi források (IX. fejezet) című részben először összefoglalót kapunk a helyszínen készített vázlatrajzokról, a szemtanúk beszámolóí alapján készült csataképekről, amelyeken a valóban megtörtént események és a valódi tájelemek mellett időnként fiktív részletek is láthatóak. A csatáról fennmaradt ábrázolások egy jelentős része anekdotikus mozzanatot is hordoz, ilyen például a nagyvezír sátrának elfoglalása. A nagyszámú propagandisztikus alkotás mellett

több olyan hiteles forrás is rendelkezésünkre áll, amelyek a csatában résztvevők emlékei alapján készültek el. Ezen hiteles ábrázolások hadtörténeti forrásként is felhasználhatóak, ahogyan azt Polgár Balázs is tette. A Magyar Nemzeti Múzeum, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, valamint a párizsi Bibliothèque Nationale de France gyűjteményében található képi források értő elemzését elvégezve kiváló érzékkel emelte ki a Harsány-hegyi csatával kapcsolatos ábrázolások lényegi összefüggéseit.

A Harsány-hegyi csatatér (X. fejezet) című fejezetben olvashatjuk, hogy a második mohácsi csataként elhíresült összecsapás helyszínének megjelölésekor már a kortársak is a legmeghatározóbb terepalakulatot, a Harsány-hegyet vagy más néven a Szársomlyót nevezték meg, ebbe a térségbe, a Nagyarsány, Villány, Magyarbóly, Lapácska és Illocska települések határolta területre helyezték. A csatatér a Harsány-hegy déli-délkeleti térségében történő azonosításától jelentős mértékben eltérő lokalizációval is találkozhattak már a téma iránt érdeklődők, de a tévedés egy hibás település-beazonosításnak tudható be. Polgár a 17. századi csatatértáj fő elemeit (Harsány-hegy és harsányi erdő, Karasica patak, korabeli utak) mutatta be írásos és képi források értő felhasználásával, valamint az összecsapás első szakaszának helyszínének kérdését és az oszmán-török tábor terepi azonosítását is megnyugtatóan rendezte.

Mint a Régészeti kutatás a csatatéren (2015/2016, 2019) című (XI.) fejezetből megtudjuk, a pécsi Janus Pannonius Múzeum 2015 decemberében végzett fémkereső műszeres lelőhely-felderítést Beremend térségében, amelynek során kézitűzfegyver-lövedékekből és tüzérségi emlékekből álló leletegyüttes került elő. Ezt követően vonódott be az itteni munkába a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. A Harsány-hegyi csatával kapcsolatos tájtörténeti kutatások alapján a lelőhely az 1687. évi összecsapás helyszínéhez tartozott, így valószínűsíthetően a talált fegyverleletek a csata tárgyi emlékei közé tartoznak. A munka 2016 januárjában folytatódott. A legnagyobb számú leletcsoportot a fegyverleleteken belül a kézi tűzfegyverekhez köthető tárgyak szolgáltatták. 2019 őszén önkéntesek bevonásával folytatták a Beremend és Villány közötti térség régészeti kutatását, amelynek során újabb leletek kerültek felszínre. Ezeket különböző táblázatokban és képmelléklettel is kiegészítve részletezi a szerző. Az újabb kutatások eredménye, hogy sikerült tovább pontosítani a csatatér topográfiáját.

A csatatér mint kulturális örökségi helyszín: lehetőségek és kihívások című részben (XII. fejezet) a csataterek védelméről, azok megoldásának lehetőségeiről írt a Szerző brit minták alapján. Ugyanitt kiemeli, hogy a hadtörténeti örökség elemeinek (régészeti) kutatása és ennek nyilvántartása roppant fontos vállalkozás. Itthon – a kötet megírásakor – négy összecsapás: a muhi (1241), a mohácsi (1526), a pákozdi (1848) és a váci (1849) csata, illetve ütközet emlékhelye rendelkezik nemzeti emlékhelyi, illetve történelmi emlékhelyi besorolással. A csatatér-régészet természetesen nem csak szárazföldi, hanem vízi lelőhelyekkel is foglalkozik, bár utóbbinál külön nehézséget okoz, hogy a folyómedrek amúgy is ne-

héz lelőhelyek, leletszegénység jellemzi őket. Amit lehetett, annak idején kimentettek a szerencsétlenül járt hajóról, így leginkább mederkotrások során kerülhetnek elő és szórványleletként jutnak a múzeumba ezenfajta tárgyi emlékek.

A továbbiakban a történelmi csataterек jogi védelmének lehetőségeiről és a terepkutatás magyarországi szabályozásáról elmélkedett Polgár, aki több törvény vonatkozó rendelkezését idézte. A közösségi fémkereső műszeres kutatás és csatatérregészet kapcsán összegezte, hogy 2018-ig a mohácsi csata (1526), a Harsány-hegyi csata (1687) és a romhányi csata (1710) szisztematikus fémkereső műszeres terepbejárása kezdődhetett el. A muhi csata (1241), a kismegyei csata (1809) és a segesvári ütközet (1849) nagyterjedésű földterületeken folytatott fémkereső módszeres vizsgálata 2018–2019-ben kezdődött. A csatatérturizmus már régebbi korokra is jellemző volt, de a csatatérlátogatások igazi virágkorát a 19. századi, nemzeti múlt felé fordulás teremtette meg mind külföldön, mind idehaza. Sorra születtek a csatatér-útikönyvek, amelyek a mai kor kutatói számára is nagy haszonnal forgathatóak. Polgár Balázs aláhúzza, hogy egy-egy összecsapás pontos helyének lokalizálása nehéz feladat, így annak eredménye sok esetben bizonytalan vagy vitatott; olykor több alternatív lehetőség is fennáll egy adott összecsapás helyére vonatkozóan.

A Katalógusban (XIII. fejezet) a csata leleteinek válogatása található, több képmelléklettel ellátva. Természetesen nem csupán fegyverleletek, hanem ruházati emlékek, lószerszámok maradványai és pénzérmék is kerültek elő. A Függelékben (XIV. fejezet) a témához elengedhetetlen események angol és magyar, illetve francia és magyar nyelvű forrásainak részletei külön kiemelendők. Itt a Harsány-hegyi csatát megelőző napok történései, maga a csata, majd az azt követően az oszmán-török katonaság eszéki lázadása, Valpó és Eszék keresztény kézre kerülése mellett az 1687. évi pozsonyi királykoronázás, ahol I. József utódlását biztosították be, valamint az az évi hadjáratból téli szálláshelyére Erdélybe érkező és a fejedelemség önállóságát biztosító balázsfalvi szerződés főbb pontjai, valamint francia nyelvű beszámolók olvashatóak. A kötet utolsó tematikai része angol nyelvű összegzésben (XVI. fejezet) adja közre a munka eszenciáját. Az ezt megelőző bőséges nemzetközi kitekintésű bibliográfia (XV. fejezet) jól érzékelteti egyrészt a téma kutatásában rejlő potenciált, másrészt a Szerző – értő és érezhető – elmélyültségét a vizsgált eseményekkel kapcsolatban.

Polgár Balázs 242 oldalas kötetének megírása során – a magyar mellett – jelentős külföldi forrásbázisra támaszkodhatott és támaszkodott is: angol, német, francia, olasz és spanyol nyelvű szakirodalom felhasználásával tette még színesebbé művét, ezzel is alátámasztva, hogy a Harsány-hegyi csata európai beágyazottságú esemény volt a maga korában. Ennek bizonyítása érdekében feltétlenül támogatandó a munka angol nyelvű – itt-ott némileg bővítendő – kiadása, hogy nemzetközi szinten is jelentőségéhez mértén legyen képviselve az 1687. évi magyarországi hadjárat, modern köntösben.

Miski Péter

Bibliográfia

A dél-dunántúli régió hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (2017–2021)

Beköszöntő

A Hadtörténeti Munkabizottság megalakulásakor vállalt, kiemelt kötelezettsége a dél-dunántúli régió – tágan értelmezett – területére vonatkozó hadtörténeti és hadirégészeti tematikájú tudományos írásművek felderítése és azok könyvszerkezeti adatainak periodikus közreadása. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy tematikus, öt éves intervallumot átfogó bibliográfiák összeállításával az új kutatási eredmények könnyebben utat találhatnak a célközönségükhöz és válhatnak szélesebb körben is ismertté. A vártnál is több kihívással és megannyi kényszerű kompromisszummal járó, fáradságos gyűjtőmunka során ugyan felvállaltan nem törekedtünk a teljességre, a horizontunkat azonban tudatosan igyekeztünk szélesre nyitni. Periodikumunk jellegéből és célkitűzésünkéből adódóan viszont kényszerűen el kellett tekintenünk a tudományos-ismeretterjesztő, illetve örökség-turisztikai időszak kiadványokban megjelent, jegyzetapparátust nélkülöző közlemények számbavételétől. Szűkítést jelentett továbbá, hogy kizárólag hazai szerzők – magyar és idegen nyelven megjelent – munkáinak közreadása mellett döntöttünk. „Mentségünkre” csupán az a körülmény szolgálhat, hogy a bibliográfiába felvett magyarországi szerzők munkássága csaknem teljes egészében lefedi a régió szakirodalmi termését; a potenciális külföldi kutatók publikációs tevékenységének naprakész nyomon követése meghaladta volna szűkös kapacitásainkat. A felelősség terhe leginkább mégis az egyes tudományos írásművek „önkéntes” tematikus besorolása során nehezedett ránk; jogos kritika leginkább ezen a téren érheti az egyes korszakok bibliográfiáinak összeállítóit. Gondolunk itt például arra, hogy a közelgő ötszázadik évforduló kapcsán lendületet vett mohácsi csataterület-kutatás kapcsán számos emlékezet-történeti tárgyú munka látott napvilágot. Ezek esetében egyedi mérlegelés nyomán lehetett és kellett eldönteni, hogy helyet kaphatnak-e a jelen gyűjtésben. A napjainkban mind gyakoribb újraközlések esetében pedig azzal a megoldással élünk, hogy kizárólag a közlemények első megjelenését vettük fel a jegyzékünkbe. Kivételt csak abban az esetben tettünk, ha az adott írásmű idegen nyelven is megjelent. Csak remélni tudjuk, hogy e hiánypótló szakirodalmi gyűjtés minden szükségszerű és szándékolatlan fogyatékosága dacára eléri a célját, és ösztönzést ad a régió hadi múltjának tudományos igényű kutatásához.

A dél-dunántúli régió ókori hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (Kr. e. 3000 – Kr. u. 476)

Összeállította:
Fazekas Ferenc

2017

- FAZEKAS FERENC – SZABÓ ANTAL – V. PÉTERFI ZSUZSANNA – VÁRADY ZOLTÁN:
Paksi metszet – Régiségtár. Kiállításvezető. Paks, Paksi Városi Múzeum, 2017.
92 o.
- KOVÁCS PÉTER – PÁNYA ISTVÁN: Egy római sírkő Dunaszekcsőről (TRHER 201).
Studia Epigraphica Pannonica 9. (2017) 81–86. o.
- KOVÁCS PÉTER – PÁNYA ISTVÁN: An early roman tombstone from Dunaszekcső
(TRHER 201). *Acta Musei Napocensis* 54. (2017) 169–176. o.
- NAGY BALÁZS – GÁBOR OLIVÉR: Lugio északi vicusának éremanyaga az 1999–
2000. évi feltárás alapján (Dunaszekcső, Szent János-hegy). *Janus Pannonius
Múzeum Évkönyve* 54. (2017) 255–265. o.

2018

- FAZEKAS FERENC: Neue römische Militaria aus Lussonium. *SpeciminaNo-va* 24.
(2018) 165–209. o.
- FEHÉR BENCE – KOVÁCS PÉTER: Római feliratos és faragott kőemlékek Somogy-
várról – Megjegyzések Somogy megye római kori felirataihoz. *Studia Epig-
raphica Pannonica* 9. (2018) 5–43. o.

2019

- HEINRICH-TAMÁSKA ORSOLYA – SZABÓ MÁTÉ: Late antique fortifications in Pan-
nonia. A landscape archaeological approach. In: *Visy 75. Artificem commendat
opus. Studia in honorem Zsolt Visy.* Eds. Farkas István Gergő – Neményi Réka
– Szabó Máté. Pécs, CLIR Research Centre, 2019. 208–231. o.
- SZABÓ ANTAL: Lussonium római kori temetőjének 2018. évi kutatása. *Pontes. A
PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve* 2. (2019) 161–166. o.
- TÓTH ENDRE – HORVÁTH FRIDERIKA: Kutatások Ságvár késő római erődjében –
Az 1971–1979. évi feltárások régészeti anyagának feldolgozása. *Magyar Ré-
gészet* 2019. tavasz. 1–8. o.
- V. SZABÓ GÁBOR: *Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, eszkö-
zök, ékszerek nyomában.* Hereditas Archaeologica Hungariae 3. Budapest,
Archaeolingua, 2019. 281 o.

- FARKAS ISTVÁN GERGŐ: New Roman stamped tiles from Altinum (Kölked). In: *The Danube Limes in Hungary: Archaeological Research Conducted in 2015–2020*. Szerk. Farkas István Gergő – Neményi Réka – Szabó Máté. Pécs, CLIR Research Center, 2020, 255–271. o.
- FAZEKAS FERENC – SZABÓ ANTAL: Római vallásosság emlékei Lussoniumból és környékéről I. In: *Firkák V. Fiatal Római Koros Kutatók V. Konferenciakötete*. Szerk. Fazekas Ferenc. Paks, Paksi Városi Múzeum, 2020. 265–284. o.
- GÁBOR OLIVÉR: Római katonai tégláégető műhely Dunaszekcső-Halenán. In: *Firkák V. Fiatal Római Koros Kutatók V. Konferenciakötete*. Szerk. Fazekas Ferenc. Paks, Paksi Városi Múzeum, 2020. 115–138. o.
- JANKOVITS, KATALIN: Contacts between Transdanubia, the Balkans, Northern Italy and Greece in the Late Bronze Age as reflected by protective armour. In: *Spheres of interaction. Contacts and relationships between the Balkans and adjacent regions in the Late Bronze/Iron Age (13th–6th centuries BCE). Proceedings of the conference held at the Institute of Archaeology, Belgrade 15–17 September, 2017*. Eds. Gavranovic, Mario – Heilmann, Daniela – Kapuran, Aleksandar – Verčák, Marek. Perspectives on Balkan Archaeology 1. Rahden/Westf. – Leidorf, Verlag Marie Leidorf GMBH, 2020. 95–113. o.
- LÓKI RÓBERT: Altinum (Kölked). Ground-Penetrating Radar Survey 2017–2020. In: *The Danube Limes in Hungary: Archaeological Research Conducted in 2015–2020*. Eds. Farkas István Gergő – Neményi Réka – Szabó Máté. Pécs, CLIR Research Center, 2020. 239–254. o.
- SZABÓ, ERNŐ: Roman Gravestone with a Rider Scene Recovered from Bölcske. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 71. (2020) 1. 5–14. o.
- SZABÓ ERNŐ: Lovasjelenetet ábrázoló római sírkő Bölcskéről. *Studia Epigraphica Pannonica* 11. (2020) 247–262. o.
- VÍSY ZSOLT: Újabb katonai diplomák Baranyából. *Studia Epigraphica Pannonica* 11. (2020). 277–288. o.
- VÍSY ZSOLT: A pannoniai késő római „belső erődök”. *Archaeologiai Értesítő* 143. (2018) 233–246. o.
- VÍSY ZSOLT: Neue Militärdiplome aus dem Komitat Baranya, Ungarn. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 214. (2020) 295–300. o.
- VÍSY ZSOLT: Neue Inschriften aus Bölcske. In: *Studia honoraria archaeologica. Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*. Ur. Tončinić, Domagoj – Kaić, Iva – Matijević, Vinka – Vukov, Mirna. Zagreb, Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju, 2020. 483–490. o.

2021

- GÁBOR OLIVÉR – VADAY ANDREA: Roman Imperial Age Belt Mounting with Scene from Nemeske. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 72. (2021) 1. 77–118. o.
- TARBAY JÁNOS GÁBOR: The path of a Late Bronze Age “warrior” – The selection on weapons in Transdanuban scarp hoards: Rinyaszentkirály (Somogy county/H) and Keszőhidegkút (Tolna county/H). In: *Ancient weapons. New research perspectives on weapons and warfare. Proceedings of the International Conference, Mainz, September 20th–21th 2019*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Tagungen 44. Eds. Bardarelli, Giacomo – Graells i Fabregat, Ramon. Mainz, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2021. 91–144. o.
- VISY ZSOLT: Két római sírkőtöredék Vízváron. *Studia Epigraphica Pannonica* 12. (2021) 279–284. o.

A dél-dunántúli régió középkori hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (476–1526)

Összeállította:
Haramza Márk

2017

- BUZÁS GERGELY: A szászvári vár régészeti kutatása. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 54. (2016–2017) 347–402. o.
- VÍZI MÁRTA – GERE LÁSZLÓ: A szekszárdi vár története. Írott források, térképi adatok és az eddigi régészeti-műemléki kutatások alapján. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 39. (2017) 263–313. o.

2018

- B. SZABÓ JÁNOS – C. TÓTH NORBERT: „Árnyékboksz az árnyékhadsereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2018) 2. 287–320. o.
- BOTLIK RICHÁRD – ILLIK PÉTER: *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?* Budapest, Unicus Műhely, 2018. 284 o.
- K. NÉMETH ANDRÁS: „Sarlóját ez okáért bőszerűvé köszörülte”. Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről. In: *Genius loci. Laszlovszky 60.* Edited by Mérai, Dóra – Drosztnér, Ágnes – Lyublyanovics, Kyra – Rason, Judit – Papp Reed, Zsuzsanna – Vadas, András – Zatykó, Csilla. Budapest, Archeolingua, 2018. 280–284. o.
- PAP NORBERT – FODOR PÁL – KITANICS MÁTÉ – MORVA TAMÁS – SZALAI GÁBOR – GYENIZSE PÉTER: A mohácsi Törökdomb. *Történelmi Szemle* 60. (2018) 2. 325–345. o.

2019

- B. SZABÓ JÁNOS: II. Lajos halálának helyszíne: táj és orális hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények* 132. (2019) 2. 443–453. o.
- B. SZABÓ JÁNOS: A mohácsi csata a modern magyar történetírásban (historiográfiai vázlat). In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben.* Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 337–379. o.

- B. SZABÓ JÁNOS: Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában fekvő Földvár falu „rejtélye” (egy évszázados kirakós játék új darabjai). In: *Hunyadi Mátyás és kora*. Szerk. Bárány Attila – Kavecsánszki Máté – Pósan László – Takács Levente. Debrecen, MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport, 2019. 143–159. o.
- B. SZABÓ JÁNOS – C. TÓTH NORBERT: Válasz Botlik Richárdnak és Nemes Istvának. *Hadttörténelmi Közlemények* 132. (2019) 2. 475–487. o.
- B. SZABÓ JÁNOS: Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos „felfedezései” hadttörténész szemmel. *Hadttörténelmi Közlemények* 132. (2019) 4. 943–956. o.
- BOTLIK RICHÁRD – NEMES ISTVÁN: Gondolatok az 1526. évi mohácsi csata távolmaradóiról, a hadkötelezettség törvényeiről és a tárgyalt kor orvosi kérdéseiről. *Hadttörténelmi Közlemények* 132. (2019) 2. 455–474. o.
- GYENIZSE PÉTER – PAP NORBERT – KITANICS MÁTÉ – MORVA TAMÁS: A mohácsi csata helyszínének pontosítását célzó beláthatósági vizsgálatok eredményei. In: *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában X*. Szerk. Molnár Vanda Éva. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2019. 101–108. o.
- KASZA PÉTER: „Kézirat sosem ég el”. Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban. *Magyar Könyvszemle* 135. (2019) 1. 36–49. o.
- KASZA PÉTER: „Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.” Kritikai észrevételek Botlik Richárd Előszó egy elveszettnek hitt szövegváltozat magyar nyelvű kiadásához című írásához. *Magyar Könyvszemle* 135. (2019) 1. 95–116. o.
- NÉGYESI LAJOS: A mohácsi csatatér kutatásának legfrissebb eredményei. *Hadtudomány* (2019) 4. 110–118. o.
- PAP NORBERT – KITANICS MÁTÉ – GYENIZSE PÉTER – SZALAI GÁBOR – POLGÁR BALÁZS: Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői – a mohácsi csata centrumtériségének lokalizálása. *Történelmi Szemle* 61. (2019) 2. 209–246. o.
- POLGÁR BALÁZS: Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák. In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 381–411. o.
- SZILÁGYI EMŐKE RITA: Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben. In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 195–208. o.
- TÓTH GERGELY: Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása). In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 75–148. o.

- PAPP JÚLIA: Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója. In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 149–193. o.
- PAPP JÚLIA: Egy 15. század végi illusztráció „újrahasznosítása” a mohácsi csatáról tudósító német hírlevelekben. *Magyar Könyvszemle* 135. (2019) 3. 366–384. o.

2020

- B. SZABÓ JÁNOS – FARKAS GÁBOR FARKAS (szerk.): *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 967 o.
- B. SZABÓ JÁNOS: Miért is nem csak *Mohácsról* szól ez a vita? Avagy mit látni a Fehér Toronyból a „Pap Norbert-jelenségből?”. *Hadtörténelmi Közlemények* 133. (2020) 3. 699–710. o.
- B. SZABÓ JÁNOS: Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához. Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének földrajzi jellemzői. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. 169–177. o.
- B. SZABÓ JÁNOS – MÁTÉ GÁBOR: Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről – és az interpretáció hatáiról – a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán. Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének földrajzi jellemzői. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. 189–201. o.
- BERTÓK GÁBOR – SZABÓ MÁTÉ – HARAMZA MÁRK – SZAJCSÁN ÉVA – SIMON BÉLA: Mohács 500 csatatérkutatási program. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó-PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 107–118. o.
- BERTÓK GÁBOR – HARAMZA MÁRK – NÉMETH BALÁZS: Lövedékek egy „mohácsi” csatatérről. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó-PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 121–142. o.
- BOTLIK RICHÁRD: A mohácsi csata (1526) értelmezése Brodarics István kancellár leghitelesebb történetének új fordítása kapcsán. Válasz Kasza Péter kritikai észrevételeire. *Magyar Könyvszemle* 136. (2020) 1. 46–59. o.
- BOTLIK RICHÁRD: *The Truest History about the Battle of Mohács between Hungarians and Turks by István Brodarics, Hungarian Bishop of Szerém and Hungarian Royal Cancellor*. Budapest–Iklin, 2020.
- GÓZSY ZOLTÁN – VARGA SZABOLCS: A mohácsi csata emlékezete Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásá-*

- nak legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére.* Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó–PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 223–235. o.
- GYENIZSE PÉTER – LÓCZY DÉNES: A Mohácsi-sík vízrajza és annak hatása a mohácsi csatára. In: *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatáj történeti földrajzi kutatása.* Szerk. Pap Norbert. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 51–90. o.
- GYENIZSE PÉTER – VARGA GÁBOR: A Mohácsi-sík és környéke geomorfológiai viszonyai, valamint ezek szerepe a mohácsi csatára. In: *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatáj történeti földrajzi kutatása.* Szerk. Pap Norbert. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 23–50. o.
- HASANOVIC-KOLUTÁCSZ ANDREA: Az 1526. évi mohácsi csata a mohácsiak emlékezetében. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére.* Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó–PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 237–247. o.
- KANÁSZ VIKTOR: Kanizsa és a mohácsi csata. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére.* Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó–PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 93–105. o.
- KASZA PÉTER: Brevissima responsio avagy nagyon rövid viszontválasz Botlik Richárdnak. *Magyar Könyvszemle* 136. (2020) 1. 60–62. o.
- KASZA PÉTER: Caspar Ursinus Velius, magyar királyi történetíró. In: *Caspar Ursinus Velius: Lajos király vereségéről és haláláról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról.* Szerk. Kasza Péter. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Országos Széchényi Könyvtár, 2020. 7–28. o.
- KOVALICZKY GERGELY – NAGY BALÁZS: Népi ellenállás a csatavesztés után. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére.* Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó–PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 169–177. o.
- MÁTÉ GÁBOR: A tájjal kapcsolatos népi emlékezet struktúrája és jelentősége a mohácsi csatátér kutatásában. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére.* Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó–PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 209–221. o.
- MOLNÁR ISTVÁN: A kaposvári vár. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 7. (2020) 151–172. o.

- NÉGYESI LAJOS: A mohácsi csatát megelőző katonai döntések. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó-PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 77–84. o.
- ORSÓS JULIANNA: A mohácsi csata József ha-Kohén ábrázolásában. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó-PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 85–91. o.
- PAP NORBERT: Modortól Mohácsig. A történeti földrajzi vizsgálatok szükségessége. In: *Mordortól Mohácsig. A mohácsi csatáj történeti földrajzi kutatása*. Szerk. Pap Norbert. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 9–22. o.
- PAP NORBERT – GYENIZSE PÉTER – KITANICS MÁTÉ – SZALAI GÁBOR: II. Lajos halálának helye. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. 73–109. o.
- PAP NORBERT – GYENIZSE PÉTER – KITANICS MÁTÉ – SZALAI GÁBOR: Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének földrajzi jellemzői. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. 111–151. o.
- PAP NORBERT – KITANICS MÁTÉ – GYENIZSE PÉTER – SZALAI GÁBOR: Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára. Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének földrajzi jellemzői. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. 179–188. o.
- PAP NORBERT – KITANICS MÁTÉ – GYENIZSE PÉTER – SZALAI GÁBOR: B. Szabó János "Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos 'felfedezései' hadtörténész szemmel" című, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent írására. *Hadtörténelmi Közlemények* 133. (2020) 2. 439–449. o.
- SZALAI GÁBOR–SIMON BERTALAN: Az 1526. évi mohácsi csata emlékezete a köztereken, különös tekintettel a Mohácsi teraszos síkra. In: *A tér hatalma – a hatalom terei. Tanulmánykötet a 70 éves Szilágyi István professzor tiszteletére*. Szerk. Pap Norbert – Lilon, Domingo – Szántó Ákos. Pécs, PTE Természettudományi Kar, 2019. 225–234. o.
- TÓTH GERGELY: Velius mutilatus. Caspar Ursinus Velius csonkán fennmaradt Mohács története. In: *Caspar Ursinus Velius: Lajos király vereségéről és haláláról. Egy elveszettnek hitt beszámoló a mohácsi csatáról*. Szerk. Kasza Péter. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Országos Széchényi Könyvtár, 2020. 29–62. o.
- VARGA SZABOLCS: Megjegyzések II. Lajos halálához. *Történelmi Szemle* 62. (2020) 1. 57–71. o.

- NÉMETH BALÁZS: A mohácsi csata kiskaliberű kézilőfegyvereinek kérdéséhez I. *Hadtörténelmi Közlemények* 134. (2021) 1. 167–227. o.
- NÉMETH BALÁZS: A mohácsi csata kiskaliberű kézilőfegyvereinek kérdéséhez II. A Kopaszi-zátonynál 1541-ben elsüllyedt félnaszád tűzfegyvereinek röntgen és CT vizsgálata. *Hadtörténelmi Közlemények* 134. (2021) 3. 579–611. o.
- PAPP JÚLIA: Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének emlékezete. *Történelmi Szemle* 63. (2021) 3. 383–425. o.
- REKECZKI KINGA – FILYÓ DÁVID – BERTA ADRIÁN – BARTYIK TAMÁS – WOLF MÁRIA – TÓTH MÁRIA – EI HAMMED, DIANA – SIPOS GYÖRGY: A dombói vár tégláinak kormeghatározása termolumineszcens módszerrel. *Archeometriai Műhely* 18. (2021) 157–174. o.

A dél-dunántúli régió kora újkori hadtörténeti és hadirégészeti bibliográfiája (1526–1711)

Összeállította:
Végh Ferenc

2017

- BARTHA TIBOR: A Zrínyi-Újvárnál talált leletek fémvizsgálatának eredményei és értelmezése. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 389–400. o.
- ERDŐS ZOLTÁN: Pécs a török hódítás előestéjén. In: *Vészterhes idők a Mecsekalján: háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig*. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Pécs Története Alapítvány–Kronosz Kiadó, 2017. 105–122. o.
- GAÁL ATTILA: Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából I. Fegyverek és fegyvertartozékok. A *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 39. (2017) 315–339. o.
- GAÁL ATTILA: A fémmegmunkálás leletei a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából. In: *Mesterségek és műhelyek a középkori és újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére*. Szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, 2017. 215–239. o.
- HAUSNER GÁBOR – NÉGYESI LAJOS – PADÁNYI JÓZSEF: Novi Zrin u mađarskim istraživanjima. In: *Utorda Novi Zrin na Muri. 360. godina od izgradnje (1661.–2021.) U povodu 350. obljetnice martirija Zrinskih i Frankopana u Bečkom Novigradu (1671.–2021.) i obljetnice gradnje Novoga Zrina (1661.–2021.)*. Urednik Feletar, Dragutin. Čakovec, Zrinska Garda i Matica Hrvatska – Samobor, Meridijani, 2021. 133–189. o.
- KASZA PÉTER: Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről. *Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények* 17. (2017) 89–116. o.
- KÁLLAI ATTILA: Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 369–376. o.
- KISS MÁRTON: Kuruc hatalmi berendezkedési kísérlet a Dunántúlon (1705–1709). In: *A Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája (2016)*.

- Szerk. Nagy Péter – Bugár Gergely – Görözdi Zsolt – Keserű József – Liska József – Vajda Barnabás. Komarno, Selye János Egyetem, 2017. 652–661. o.
- KOVÁCS GYÖNGYI: Oszmán erődítmények a Dél-Dunántúlon. Gondolatok Szigetvár–Turbék régészeti kutatásához. In: *Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között*. Szerk. Pap Norbert – Fodor Pál. Pécs, Pannon Castrum Kft., 2017. 49–66. o.
- KOVÁCS S. TIBOR – NÉGYESI LAJOS – PADÁNYI JÓZSEF: Sablja sigetskog Nikole IV. Zrinskog. *Podravina. Časopis za geografska i povijesna multi-disciplinarna istraživanja* 16. (2017) 32. 43–58. o.
- MÁTÉ GÁBOR: Tanúvallatás a Dél-Dunántúl 1683–1685-ös elpusztulásáról (Forrásközlés). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 39. (2017) 401–502. o.
- NÉGYESI LAJOS: A csatátérkutatás újabb eredményei. Szentgotthárd, Zrínyi-Újvár. In: *A Szentgotthárdi csata és a vassvári béke. Oszmán terjeszkedés-európai összefogás*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 93–105. o.
- NÉGYESI LAJOS: Zrínyi-Újvár kutatástörténete. In: *„Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák. Vajdahunyadvár 2013–2016*. Szerk. Hermann Róbert. [Budapest], Line Design Kiadó, 2017. 189–197. o.
- NÉGYESI LAJOS: Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 343–355. o.
- NÉGYESI LAJOS: Zrínyi Miklós várkapitányi tevékenységének megítélése katona szemmel. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. *Studia Agriensia* 35. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 243–254. o.
- PADÁNYI JÓZSEF: Analiza opsade Sigeta 1566. godine. In: *Nikola IV. Šubić Zrinski i njegova doba*. Ur. Feletar, Dragutin. Zagreb, Matica Hrvatska, 2017. 37–43. o.
- PADÁNYI JÓZSEF: A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 357–366. o.
- POLGÁR BALÁZS: A francia Mercure Galant tudósítása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények* 130. (2017) 1. 21–35. o.
- POLGÁR BALÁZS: James Fitz-James, Berwick hercege és a törökellenes magyarországi hadszíntér (1684–1687). *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 17. (2017) 217–234. o.
- RITTLING LÁSZLÓ: Atrocitások Pécsen és más városokban a Rákóczi-szabadságharc idején. In: *Vészterhes idők a Mecsekalján: háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig*. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Pécs Története Alapítvány–Kronosz Kiadó, 2017. 153–166. o.

- SUDÁR BALÁZS: Egy kisiklatott hadjárat. Fazil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In: *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés–európai összefogás*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 275–286. o.
- SUDÁR BALÁZS: A téli hadjárat és Pécs pusztulása 1664-ben. In: *Vészterhes idők a Mecsekalján: háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig*. Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Pécs Története Alapítvány–Kronosz Kiadó, 2017. 123–136. o.
- SUDÁR BALÁZS: Pécs és Szigetvár párbaja. A dél-dunántúli front török szemmel (1543–1566). In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Studia Agriensia 35. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 41–66. o.
- SUDÁR BALÁZS: Török hadak Magyarországon, 1663–1664. In: *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Studia Agriensia 34. Eger, Dobó István Vármúzeum, 2017. 93–112. o.
- SZABADOS ÁKOS: A fonyódi Alsóvár. *Castrum*. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 20. (2017) 1–2. 63–98. o.
- B. SZABÓ JÁNOS: „... neveteket pedig megőrzi majd az örökkévalóságig”. Az 1555–1556. évi hadjárat és Szigetvár védelme. In: *„Vár állott...” Tudományos történeti konferenciák. Vajdahunyadvár 2013–2016*. Szerk. Hermann Róbert. [Budapest], Line Design Kiadó, 2017. 121–129. o.
- VÁNDOR LÁSZLÓ: Zrínyi-Újvár régészeti kutatásának fontosabb eredményei (2006, 2010–2014). In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 377–388. o.

2018

- BERTA ADRIÁN: A dombói vár 2015. évi régészeti feltárása. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 40. (2018) 207–266. o.
- ESZES ADRIENN: Rövid ismertető a dombói vár területén végzett 2015. évi régészeti feltáráson előkerült téglákról. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 40. (2018) 267–289. o.
- GAÁL ATTILA: Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából II. Háztartási eszközök, személyes használati tárgyak. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 40. (2018) 333–416. o.
- GRYNAEUS ANDRÁS: Őrtilos-Zrínyi-Újvár kútjából származó famaradványok dendrokronológiai vizsgálata. *A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 5. (2018) 15–18. o.
- KASZA PÉTER: Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról: szöveghagyomány és források. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122. (2018) 4. 417–443. o.

- KOVÁCS S. TIBOR – NÉGYESI LAJOS – PADÁNYI JÓZSEF: Zrínyi szablyák. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2018) 1. 3–27. o.
- KÖLTŐ LÁSZLÓ – VÁNDOR LÁSZLÓ – VARGA MÁTÉ: Őrtilos – Zrínyi-Újvár régészeti feltárása (2016–2017). *A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 5. (2018) 195–202. o.
- PADÁNYI JÓZSEF – NÉGYESI LAJOS: Zrínyi Miklós tevékenysége a Muraköz katonai védelmének megerősítésében. *Műszaki Katonai Közlöny* 28. (2018) 156–163. o.
- PADÁNYI JÓZSEF – NÉGYESI LAJOS – NAGY LÁSZLÓ: A Zrínyi-árok azonosítása. Egy 1662-ben épített műszaki zárelem. In: Két világ határán. Természet- és társadalomtörténeti tanulmányok a 70 éves Költő László tiszteletére. Szerk. Varga Máté – Szentpéteri József. *A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 6. (2018) 241–253. o.
- POLGÁR BALÁZS: A The History of the Turks ... leírása az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2018) 2. 417–437. o.
- VÉGH EMESE: „Méltók erre a szigeti vitézek”. Horváth Márk szigeti kapitány ostromjelentésének továbbélése Tőke Ferenc versében és Johannes Sambucus elbeszélésében. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)* 25. (2018) 2. 187–224. o.

2019

- BARTHA TIBOR: Szemelvények a Zrínyi-Újvárnál talált leletek anyagvizsgálatainak eredményeiből. *Hadtudományi Szemle* 12. (2019) Különszám. 27–49. o.
- BUDINA SÁMUEL: Egész Szlavónia legerősebb végvárának, Szigetnek Históriaja... 1568. (Latin eredetiből fordította Petneházi Gábor). In: *Szigetvár 1566. évi ostromának igaz története*. A kötetet összeállította, a szövegeket gondozta és a jegyzetek egy részét írta Fodor Pál. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 133–176. o.
- BUDINA SÁMUEL: A híres szigeti vár bevételének Históriaja... 1568. (Német eredetiből fordította Kelenik József). In: *Szigetvár 1566. évi ostromának igaz története*. A kötetet összeállította, a szövegeket gondozta és a jegyzetek egy részét írta Fodor Pál. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 177–200. o.
- CZIGÁNY ISTVÁN: A Muraköz oszmánellenes védelmi rendszere és Zrínyi-Újvár. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 25–39. o.
- CSERENKÓ FERENC: Szigetvár ostroma és elfoglalása, 1567(?) (Horvát eredetiből fordította Tomek Iván és Sokcsevits Dénes). In: *Szigetvár 1566. évi ostromának igaz története*. A kötetet összeállította, a szövegeket gondozta és a jegyzetek

- egy részét írta Fodor Pál. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 111–131. o.
- FÜLÖP ANDRÁS: A kaposvári végváriak szőlőhegyi szabályzati és várrendtartása a 17. század végéről. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 22. (2019) 1–2. 123–137. o.
- GAÁL ATTILA: Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából III. Mesterségekhez köthető fém (és más anya-gú) munkaeszközök, tárgyak. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 40. (2018) 241–319. o.
- HAUSNER GÁBOR – SZEM GÉZA: Zrínyi Újvár építése és ostroma az írott források és a korabeli térképvázlatok tükrében. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 41–57. o.
- KASZA PÉTER: Patay Ambrus jelentése Szigetvár 1556. évi török ostromáról. *Lymbus. Magyaraságtudományi Közlemények* 19. (2019) 19–28. o.
- KÁLLAI ATTILA: A hadirégészeti kutatások térinformatikai alapjai, különös tekintettel Zrínyi-Újvár környezetének retrospektív térinformatikai modellezésére. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 141–157. o.
- KELENIK JÓZSEF: Sziget ostroma 1566-ban. In: *Szigetvár 1566. évi ostromának igaz története*. A kötetet összeállította, a szövegeket gondozta és a jegyzetek egy részét írta Fodor Pál. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 13–110. o.
- KELENIK JÓZSEF: The Sieges of Szigetvár and Gyula, 1566. In: *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*. Edited by Fodor, Pál. Leyden-Boston, Brill-Budapest, HAS Research Center for the Humanities, 2019. 397–410. o.
- KÖLTŐ LÁSZLÓ – NÉGYESI LAJOS – BERTÓK GÁBOR – PADÁNYI JÓZSEF – SZABÓ ANDRÁS: Zrínyi-Újvár sáncának lokalizálása, feltárása és rekonstrukciója. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 107–122. o.
- MÁTÉ GÁBOR: „... most van ideje a marhahajtásnak”. A Dél-Dunántúl pusztulása 1683–1685-ben. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 41. (2019) 375–434. o.
- NAGY BALÁZS: Az érem- és kincsleletek horizontja a mohácsi vésztől a törökök kivonulásáig. In: *Numophylacium novum. Az I. Fiatal Numizmaták Konferenciája (2018) tanulmányai*. Szerk. Gyöngyössi Márton. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2019. 86–101. o.
- NÉGYESI LAJOS: Két mozsárbomba 1664 júniusából. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 181–187. o.

- NÉMETH ANDRÁS – SZABÓ ANDRÁS: Zrínyi-Újvár ostromának műszeres kutatása. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 159–180. o.
- NÉMETH ANDRÁS – SZABÓ ANDRÁS – BALOGH FERENC: 3D virtualizációs és vizualizációs technológiák az eredmények archiválásában. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 223–266. o.
- PADÁNYI JÓZSEF: Jačanje vojne obrane Međimurja od 1660. do 1664. godine. In: *Zrinski – od Bribirskih Šubića do Čakovečkih Zrinskih (1102.–1347.–1546.–1671.–1703)*. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa – Čakovec–Sisak, 26. i. 27. X. 2018. godine. Ur. Feletar, Dragutin – Kolarić, Juraj. Čakovec, Letis d.o.o.–Zrinska Garda Čakovec, 2019. 103–118. o.
- PADÁNYI JÓZSEF – ONDRÉK JÓZSEF: Examining lead bullets from the Siege of Novi Zrin in 1664. *Journal of Conflict Archeology* 14. (2019) 58–77. o.
- POLGÁR BALÁZS: A második mohácsi csata mítosza és valósága I. In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 413–444. o.
- SUDÁR BALÁZS: Török források Fazil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 77–82. o.
- SZEM GÉZA – HAUSNER GÁBOR: Zrínyi-Újvár kutatásának története. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 9–21. o.
- TÓTH FERENC: A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához. In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 445–462. o.
- TÓTH TIBOR: John Cutts hadijelentései az 1687. évi hadjáratról: a Harsány-hegyi csata és Kolozsvár elfoglalása. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)* 26. (2019) 1. 63–86. o.
- VARGA SZABOLCS: Miklós Zrínyi, Captain-General of Szigetvár (1561–1566). His Organisational Activity and Death. In: *The Battle for Central Europe. The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*. Edited by Fodor, Pál. Leyden-Boston, Brill–Budapest, HAS Research Center for the Humanities, 2019. 377–395. o.
- VÁNDOR LÁSZLÓ: Előzetes jelentés Órtilos–Zrínyi-Újvár területén végzett régészeti feltárásról (2016–2017). *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 22. (2019) 1–2. 169–188. o.

VÁNDOR LÁSZLÓ: A várkút feltárása. In: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 123–138. o.

2020

BARTHA TIBOR: The Results of the Material Analysis of Artefacts Discovered at Zrínyi-Újvár and their Evaluation. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 191–224. o.

BARTHA TIBOR – TÖRÖK BÉLA – BARKÓCZY PÉTER – PADÁNYI JÓZSEF: Zrínyi-Újvár régészeti lelőhelyén talált vasleletek anyagvizsgálatának eredményei. *Arc-heometriai Műhely* 17. (2020) 157–170. o.

BERTA ADRIÁN: Rövid beszámoló a Dombóvár-Gólyavár területén 2017–2019 végzett régészeti kutatásokról. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 23. (2020) 1–2. 97–110. o.

CZIGÁNY ISTVÁN: The Anti-Ottoman Defence System in Muraköz and Zrínyi-Újvár. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 27–42. o.

HAUSNER GÁBOR – SZEM GÉZA: The Construction and Siege of Zrínyi-Újvár as Reflected by Written Sources and Contemporary Sketch Maps. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 43–60. o.

KASZA PÉTER: Parafrázis parafrázisa. Narratívák Szigetvár 1556. évi ostromáról. In: *Imitáció és parafrázis. Szövegváltozatok a magyar régiségben. Tudományos konferencia*. Pécs, 2019. május 23–25. Szerk. Bartók István – Jankovits László – Pap Balázs. Pécs, Pécsi Tudományegyetem–Verso irodalomtörténeti folyóirat, 2020. 117–140. o.

KÁLLAI ATTILA: Spatial Analysis in Military Archeology Research, with Special Regard to the Retrospective Landscape Modelling of Zrínyi-Újvár with Geographic Information System. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 143–159. o.

KÖLTŐ LÁSZLÓ – NÉGYESI LAJOS – BERTÓK GÁBOR – PADÁNYI JÓZSEF – SZABÓ ANDRÁS: Locating, Excavating and Reconstructing the Ramparts of Zrínyi-Újvár. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 109–124. o.

KITANICS MÁTÉ – POLGÁR BALÁZS – SZALAI GÁBOR – GYENIZSE PÉTER – HANCZ ERIKA – PAP NORBERT: Az 1688–1689. évi szigetvári ostromblokád sáncai. In: *Turbék. Szulejmán szultán zarándokvárosa*. Szerk. Pap Norbert. Budapest–

- Pécs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Pécsi Tudományegyetem, 2020. 167–195. o.
- MOLNÁR ISTVÁN: A kaposvári vár régészeti kutatása 2019-ben. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 23. (2020) 1–2. 111–134. o.
- MOLNÁR ISTVÁN: A kaposvári vár. *A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 7. (2020) 151–172. o.
- NÉGYESI LAJOS: The Strategic Importance of Zrínyi-Újvár. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 61–79. o.
- NÉGYESI LAJOS: Two Mortar Bombs from June 1664. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 183–190. o.
- NÉGYESI LAJOS – NÉMETH ANDRÁS – PADÁNYI JÓZSEF – SZABÓ ANDRÁS: Zrínyi-Újvár kutatása a hadirégészet eszközeivel 1. rész. *Haditechnika* 54. (2020) 6. 64–68. o.
- NÉMETH ANDRÁS – SZABÓ ANDRÁS: Instrumental Surveys Related to the Siege of Zrínyi Újvár. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 161–182. o.
- PADÁNYI JÓZSEF: Mars küzdőtere. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények* 22. (2020) 83–92. o.
- PADÁNYI JÓZSEF – NÉGYESI LAJOS – NAGY LÁSZLÓ: Identification of the Zrínyi Ditch – An Engineer Obstacle Built in 1662. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 87–108. o.
- PAPP JÚLIA: A szigetvári hadi táj képzőművészeti ábrázolása a 16–17. században. In: *Turbék. Szulejmán szultán zarándokvárosa*. Szerk. Pap Norbert. Budapest–Pécs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Pécsi Tudományegyetem, 2020. 451–534. o.
- PÁNYA ISTVÁN – KÖNIG FRIGYES: Adatok Mohács török kori erősítéseinek elhelyezkedéséhez. In: *Eke mentén, csata nyomában. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó–PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 143–156. o.
- POLGÁR BALÁZS: *Csata a Harsány-hegynél (1687). Háború, régészet és kulturális örökségvédelem*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2020. 242 o.
- POLGÁR BALÁZS: Történelmi csatatereken – Harsány-hegy (1687), Kisme-gyer (1809), Segesvár (1849). In: *Eke mentén, csata nyomában. Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest, Martin Opitz Kiadó–PPKE Régészettudományi Intézet, 2020. 189–205. o.

- SUDÁR BALÁZS: Ottoman Sources Concerning the Military Operations led by Grand Vizier Fazil Ahmed Pasha in 1664. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 79–83. o.
- SUDÁR BALÁZS – VARGA J. JÁNOS: Pécs története a hódoltság korában (1543–1686). In: *Pécs története III. A hódoltság korában (1543–1686)*. Főszerk. Vonyó József. Pécs–Budapest, Pécs Története Alapítvány–Kronosz Kiadó–Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 37–108. o.
- SZATLÓCZKI GÁBOR: A csurgói csata 1556-ban. In: *Ezer éves végvár Csurgó. Csurgói Baksay Népfőiskola Évkönyve 2019/2020*. Szerk. Petlánovics Eszter – Szabó Balázs – Vörös Mátyás. Csurgó, Csurgói Baksay Sándor Alapítvány, 2020. 43–46. o.
- SZEM GÉZA – HAUSNER GÁBOR: The Research History of Zrínyi-Újvár. In: Eds. Hausner Gábor – Németh András: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 11–23. o.
- TÓTH FERENC: A „második mohácsi csata” igazi arca. Az 1687-es Harsány-hegyi ütközet a párizsi Bibliothèque National de France egy ismeretlen forrása alapján. *Hadttörténelmi Közlemények* 133. (2020) 4. 827–862. o.
- VÁNDOR LÁSZLÓ: The Excavation of the Well in the Fortress. In: *A Seventeenth-Century Border Defence System on the Edge of the Ottoman Empire*. Eds. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 125–139. o.

2021

- KONKOLY SÁNDOR: A Mohácsi-sziget mint földrajzi tér a törökellenes hadjáratokban. *Dél-Dunántúli Hadttörténetírás. Az MTA PAB Hadttörténeti Munkabizottságának Közleményei* 1. (2020) 1. 37–64. o.
- MÁTÉ GÁBOR: „...most van ideje a marhahajtásnak!”. *A Dél-Dunántúl pusztulása 1683–1685-ben*. Pnekat Füzetek 2. [Pécs–Budapest], PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék – L' Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület, 2021. 338 o.
- MOLNÁR ISTVÁN: Rövid beszámoló az egykori kaposvári várnál 2020-ban végzett feltárásról. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 24. (2021) 1–2. 100–111. o.
- NÉGYESI LAJOS – NÉMETH ANDRÁS – PADÁNYI JÓZSEF – SZABÓ ANDRÁS: Zrínyi-Újvár kutatása a hadirégészet eszközeivel 2. rész. *Haditechnika* 54. (2021) 1. 67–70. o.
- VARGA J. JÁNOS: A dunai flotta és az 1599. évi tolnai csata. *Dél-Dunántúli Hadttörténetírás. Az MTA PAB Hadttörténeti Munkabizottságának Közleményei* 1. (2020) 143–151. o.

VÉGH FERENC: Küzdelem földön és vízen. A tizenötéves háború elfeledett balatoni hadművelete (1603). *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának Közleményei* 1. (2020) 1. 125–141. o.

A dél-dunántúli régió új- és modernkori hadtörténeti bibliográfiája (1711–1956)

Összeállította:
Bene Krisztián

Újkor
(1711–1918)

2017

- Az első világháború pécsi vonatkozású irodalma. Összeállította GYÁNTI ISTVÁN – KISS ZOLTÁN. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 315–327. o.
- BENE KRISZTIÁN: A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 30–52. o.
- BORSY JUDIT: Az első világháború a baranyai katolikus plébániák életében. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 105–121. o.
- BÓSZ ATTILA: A közúti mobilitás eszközei, erőforrásai és ezek mozgósítása a hadsereg számára az első világháborúban. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 79–101. o.
- CSÉCS ISTVÁN: *Székesfehérvártól – Paksig. A Magyar Honvédség 164. Általános Műszaki Zászlóalj története*. Dunaújváros, Rolling Kiadó, 2017. 155 o.
- ERNYES MIHÁLY: Pécs-Baranya rendvédelme az első világháború kezdetekor. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 122–139. o.
- HUSZÁR MIHÁLY: „Remélem egyszer vissza fog térni zászlós úr is”. Sztelek Ferenc pécsi 19-es önkéntes zászlós első világháborús dokumentumai. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 193–207. o.
- KAPOSI ZOLTÁN: Egy kereskedő város viszontagságai az első világháború idején. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk.

- Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 55–78. o.
- NAGY IMRE GÁBOR: Pécsi tisztviselők az első világháborúban. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 140–158. o.
- RADÓ BÁLINT: „Ajtóm mindenki előtt nyitva áll”. Nagyatádi dr. Visy László, Pécs szabad királyi város főispánja és a hátország. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 159–189. o.
- SZERECZ MIKLÓS: Egy „öreg honvéd, a világháború harcosa”. Kovács György harctéri naplójának bemutatása és elemzése. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 208–224. o.
- TEGZES FERENC: A fegyveres szolgálat alóli felmentések ügye a Nagy Háború időszakában, és ezek 1917–1918. évi névjegyzékai, mint források. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 251–281. o.
- VARGHÁNÉ SZÁNTÓ ÁGNES: A pécsi sajtó a Nagy Háború első két évében. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 282–311. o.
- ZÓKA PÉTER: „Hegyessy Kapitány Úr!” Igmándy-Hegyessy Géza katonai pályája 1914 és 1918 között. In: *A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2017. 225–238. o.

2018

- ARADI GÁBOR: Beszállásolás helyett laktanya? Törekvések Tolna megyében a 19. század hetvenes éveiben a katonaság állandó elhelyezésére. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Szerk. Gyánti István – Kult László. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2018. 39–45. o.
- ERNYES MIHÁLY: Pandúrság születése Baranyában. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Szerk. Gyánti István – Kult László. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2018. 145–152. o.
- GAÁL ATTILA: Heim Ferenc honvéd 1943. január 14-én nyoma veszett. Egy nagymányoki órasmester életéről és a doni áttörésnél megharcolt napjairól. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 40. (2018) 503–535. o.
- HERMANN RÓBERT: Kísérlet Baranya megye felszabadítására 1849 júniusában – a túronyi és pécsi vértanúk. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Szerk. Gyánti István – Kult László. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2018. 226–235. o.

SZABÓ GÉZA – NAGY JANKA TEODÓRA: *Hősök voltak és áldozatok. Szekszárdiak a Nagy Háborúban 1914–1918. Szekszárd alsóvárosi emlékek 3. Szekszárd, Szekszárd Alsóvárosi Római Katolikus Közhasznú Egyesület, 2018. 127 o.*

2019

HUSZÁR MIHÁLY: Marcali zsidó katonák az első világháborúban és 1918–1919-ben. A közösségi emlékezet egy helyi példája. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 19. (2019) 143–162. o.

2020

CSAPAI JÁNOS: Párkányánától a Donon át a pockingi hadifogolytáborig. Levelek, naplók, fényképek. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 42. (2020) 399–460. o.

BENE KRISZTIÁN: A francia hadsereg dél-dunántúli tagjai az első világháborúban. In: *A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 13–29. o.

NAGY IMRE GÁBOR: Az első világháború hadifoglyainak sorsa Pécssett és hazaszállításuk. In: *A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 119–175. o.

RÓZSAFI JÁNOS: Pécsi honvédek a Nagy Háború utolsó hónapjaiban. In: *A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon*. Szerk. Bósz Attila. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2020. 205–219. o.

2021

BONA GÁBOR: Somogy megye 1848/49-es honvédalakulatai és a honvédsereg Somogy megyében született tisztjei. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 47–49. (2021) 237–287. o.

HERMANN RÓBERT: A Dél-Dunántúl védelmének kérdései 1848–1849-ben. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 47–49. (2021) 7–33. o.

HERMANN RÓBERT: A szabadságharc somogyi vértanúja – Nagy István jutai jegyző. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 47–49. (2021) 105–110. o.

KEMÉNY KRISZTIÁN: A 60. és 61. honvédzászlóalj története. 1848. december – 1849. október 4. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv*, 47–49. (2021) 35–90. o.

KEMÉNY KRISZTIÁN: A 61. honvédzászlóalj parancskönyve. 1849. február 26. – augusztus 20. Forrásközlés. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 47–49. (2021) 139–189. o.

- LÁZÁR BALÁZS: Ottomán hadifoglyok Szigetváron II. József török háborúja idején. *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának Közleményei* 1. (2020) 1. 153–168. o.
- POLGÁR TAMÁS (közli): Tallián Károly önéletírása. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 47–49. (2021) 191–205. o.
- RÉCSEI BALÁZS: 1848–1849 emlékezete közterületek elnevezéseiben Kaposvárott. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv*. 47–49. (2021) 207–224. o.
- RESS ZOLTÁN: A Somogy megyei honvédegylet története. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 47–49. (2021) 111–138. o.
- SOLYMOSI JÓZSEF: A 127. honvédszászlóalj története. *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv* 47–49. (2021) 91–103. o.

Modernkor (1918–1956)

2017

- ARADI GÁBOR – SZABÓ PÉTER: *A tolnai hadosztály a Don-kanyarban. Hadiokmányok, harctéri naplók, tábori levelezőlapok és visszaemlékezések a szekszárdi magyar királyi 12. honvéd könnyű hadosztály történetéhez 1942–1943.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 2017. 554 o.
- BÁNKUTI GÁBOR – VÉRTESI LÁZÁR: Az 1944–1945. évi frontátvonulás Pécssett. In: *Vészterhes idők a Mecsek-alján. Háborúk, járványok, és természeti katasztrófák Pécssett az ókortól a második világháborúig.* Szerk. Varga Szabolcs. Pécs, Kronosz Kiadó–Pécs Története Alapítvány, 2017. 215–226. o.
- KOVÁCS ANDOR: *Forradalom Somogyban. Az 1956-os forradalom és előzményei a csurgói járásban.* Csurgó, Csurgói Baksay Sándor Alapítvány, 2017. 200 o.
- MÁRKUS BEÁTA: A „Sváb Törökország” szovjet megszállása (1944–1945). In: *Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26.).* Szerk. Géczi Róbert. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2017. 243–266. o.
- NAGY GÁBOR: Az eltűnt legénység – Muhin gárda-százados és legénységének utolsó bevetése. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 54. (2017) 423–445. o.
- Somogyország ötvenhatban. Dokumentumok, emlékezések és történetek a forradalomról I–II. köt.* Főszerk. SZÁNTÓ LÁSZLÓ. Kaposvár, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, 2017. 634 o.

2018

- BÁNKUTI GÁBOR – DÉVÉNYI ANNA: A focigomb, a palló, a robot és a Liberator: A pécsi repülőtér a szovjet megszállás időszakában. In: *Globális vetületek. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára*. Szerk. Vitári Zsolt. Budapest-Pécs, PTE BTK Történettudományi Intézet-Fakultás Kiadó, 2018. 153–170. o.
- BENE KRISZTIÁN: A Szabad Francia Erők paksi járásból származó önkéntesei. *Paksi Múzeumi Füzetek* 2018. 1. 19–115. o.
- BENE KRISZTIÁN: Drávapálfalvától Kamerunig. A Szabad Francia Erők egy dél-dunántúli önkéntesének nyomában. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Szerk. Gyánti István – Kult László. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2018. 74–81. o.
- BODA SÁNDOR: *Mesztegyő, 1944/45*. Keszthely, Balatoni Múzeum, 2018. 146 o.
- FARKAS DÉNES: *Tengelic a II. világháború alatt és az azt megelőző években*. Tengelic, Tengelic Község Önkormányzata, 2018. 42 o.
- KEREKES ANDRÁS: "Szigetvári Zrínyik" Budapest védelmében. A 10. rohamtüzér osztály harcai a magyar fővárosban és annak térségében 1944 decemberétől 1945 februárjáig. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2018) 1. 42–69. o.
- MÉSZÁROS ZOLTÁN: Egy partizánegység a Dráván innen és túl. In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Szerk. Gyánti István – Kult László. Pécs, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2018. 336–342. o.
- NAGY KÁLMÁN: *A szerb betelepülés és a szerb megszállás (1918–1921) rövid története Mohácson*. Szombathely, Szülőföld Könyvkiadó, 2018. 175 o.

2019

- ARADI GÁBOR: A Tolna megyei nemzetőrség 1918–1919-ben. In: *Élet az arcvonal mögött. Tanulmányok Szabó Péter hadtörténész tiszteletére*. Szerk. Kincses Katalin Mária – Illésfalvi Péter. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 2019. 21–45. o.
- GÁL ATTILA: Tárgyi emlékek egy hadapródiskolás mindennapjaiból. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 19. (2019) 163–170. o.
- JAKAB GEORGINA: *Zselickisfalud története az első és a második világháború árnyékában*. Zselickisfalud, Zselickisfalud Önkormányzat, 2019. 363 o.
- KIS KRISZTIÁN BÁLINT: Leventeegyesületek a visszacsatolt dél-dunántúli területeken, 1941–1944. *Honismeret* 47. (2019) 2. 37–43. o.
- K. NÉMETH ANDRÁS: *Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror*. Tamási, Tamási Helytörténeti Alapítvány, 2019. 144 o.

2020

- HUSZÁR MIHÁLY: A kettétört fa árnyéka. A marcali Kohn-Dénes család háborúban és békeidőben. In: *Háborús hétköznapiak IV.* Szerk. Török Róbert – Sallay Gergely – Závodi Szilvia. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2020. 173–191. o.
- HORNYÁK ÁRPÁD: Ahol nem érvényesültek a trianoni békeszerződés rendelkezései: A délszláv csapatok által megszállt területek kiürítése, 1920–1921. *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle* 91. (2020) 2. 27–30. o.
- HORNYÁK ÁRPÁD: Where the provisions of the Treaty of Trianon did not prevail: The evacuation of the Yugoslav-occupied territories, 1918–1921. *Rivista di studi Ungheresi. Nuova Serie* 19. (2020) 195–208. o.

2021

- BENE KRISZTIÁN: A Balatonbogláron internált francia hadifoglyok életkörülményei és tevékenysége képi források alapján. *Dél-Dunántúli Hadtörténetírás. Az MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának Közleményei*, 1. (2020) 1. 169–185. o.
- BENE KRISZTIÁN: Les conditions de vie des évadés français en Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale. In: *Dialóg medzi minulosťou a prítomnosťou – Dialogue entre le passé et le présent.* Szerk. Koželová, Adriána – Brodňanská, Erika – Drengubiak, Ján – Živčák, Ján. Prešov, Prešovská univerzita v Prešove, 2021. 56–65. o.
- HUSZÁR MIHÁLY: A gróf, a műegyetemi hallgató és a tanító az első világháborúban. In: *Az ókori hadtörténettől a modern fegyveres konfliktusokig. A Fiatal Hadtörténészek Országos Konferenciájának anyagai.* Szerk. Bene Krisztián – Fazekas Ferenc – Kiss Márton – Sarlós István. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2021. 257–272. o.
- NAGY IMRE GÁBOR: A Trianon utáni határőrizet jellemzői Baranya megyében. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények* 23. (2021) 161–169. o.

A Munkabizottság hírei

A HADTÖRTÉNETI MUNKABIZOTTSÁG TAGSÁGA (2023. szeptember 1.)

Elnök:

VÉGH FERENC

PhD, habilitált egyetemi docens

PTE BTK Történettudományi Intézet, Középkori- és Koraújkori Történeti Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület 119.

Tel.: 72/503 600/64341

vegh.ferenc@pte.hu

Köztestület tagja: igen

Titkár:

BENE KRISZTIÁN

PhD, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető

PTE BTK Romanisztika Intézet, Francia Tanszék

7624 Pécs, Ifjúság u. 6. D épület 342.

Tel.: 72/503 600/64180

bene.krisztian@pte.hu

Köztestület tagja: igen

Tagok:

DÁVID FERENC

PhD, óraadó

PTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék

7622 Pécs, 48-as tér 1.

Tel.: 72/501 599

david.ferenc@uni-nke.hu

Köztestület tagja: igen

FAZEKAS FERENC

PhD, adjunktus

PTE BTK Történettudományi Intézet, Régészet Tanszék/

Paksi Városi Múzeum

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület 05.

Tel.: 72/503 600/64358

Paksi Városi Múzeum

fazekas.ferenc@pte.hu

Köztestület tagja: nem

FISCHER FERENC

DSc, professor emeritus

PTE BTK Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület

Tel.: 72/503 600

fischer.ferenc@pte.hu

Köztestület tagja: igen

HARAMZA MÁRK

PhD, történész-régésztechnikus

Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Osztály

7621 Pécs, Káptalan u. 5.

Tel.: 72/514-040

haramza.mark@jpm.hu

Köztestület tagja: nem

KONKOLY SÁNDOR

okleveles geográfus, doktorandusz

PTE TTI Földtudományi Doktori Iskola

7633 Pécs, Jedlik Ányos u. 3.

Tel.: +36 70/253-8353

geogrande@gmail.hu

Köztestület tagja: nem

LANGÓ PÉTER

PhD, tudományos munkatárs

MKH BTK Régészeti Intézet, Magyar Őstörténeti Témacsoport

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. B2.36

Tel.: 1/224 6700/4156

lango.peter@btk.mta.hu

Köztestület tagja: nem

PÉDERI TAMÁS

történész, doktorandusz

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület.

Tel.: 06/20 336 5464

st.toma.st@gmail.com

Köztestület tagja: nem

POLGÁR BALÁZS

PhD, régész-muzeológus

Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Tárgyi Gyűjteményi Osztály

1014 Budapest, Kapisztrán tér 2-4. Tel.: 1/3251600/44003

balazs.polgar.him@gmail.com

Köztestület tagja: nem

VARGA J. JÁNOS

DSc

MKH BTK Történettudományi Intézete

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola

7400 Kaposvár, Ady Endre u. 12-14. II. em. 11.

Tel.: 06/20 474 3221

varjos30@gmail.com

Köztestület tagja: igen

VISY ZSOLT

DSc, professor emeritus

PTE BTK Történettudományi Intézet, Régészeti Tanszék

7624 Pécs, Rókus u. 2. M épület 06.

Tel.: 06/72 503-600/64363

visy.zsolt@pte.hu

Köztestület tagja: igen

RENDEZVÉNYEINK

„Dél-Dunántúl a hadak útján”

**Interdiszciplináris regionális hadtörténeti konferencia
A MTA PAB Hadtörténeti Munkabizottságának szervezésében**

2022. április 28.

Pécs, Ifjúság útja 6.
PTE BTK Kari Tanácsterem

Köszöntő:

9:40 VÉGH FERENC, PhD, a PAB Hadtörténeti Munkabizottságának elnöke

Előadások:

1. szekció.

Levezető elnök:

K. NÉMETH ANDRÁS, PhD, régész-történész/Wosinsky Mór Megyei Múzeum,
Szekszárd/

10:00 – 10:20 FAZEKAS FERENC, PhD, történész/PTE BTK TTI, Pécs – Paksi
Múzeum, Paks/
Újabb régészeti kutatások Paks-Dunakömlőd-Bottyánsáncan

10:20 – 10:40 VARGA BÁLINT, régész, doktorandusz PTE
Az avarkori írászat emlékei a Dunántúl területéről

10:40 – 11:00 HARAMZA MÁRK, PhD, történész-régésztechnikus/J. Pannonius
Múzeum, Pécs/
Kísérleti régészeti megközelítések a középkori magyar hadtörténelem kutatásában – egy regionális együttműködés tapasztalatai és perspektívái

11:00 – 11:20 VARGA MÁTÉ, régész, doktorandusz SZTE/Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár/
A Dél-Dunántúl meghódítása az éremleletek tükrében (1520–1570)

11:20 – 11:40 KONKOLY SÁNDOR, geográfus, hallgató SZTE TTIK FFI
*A visszafoglaló háború seregeinek Mohácsi-szigeti táborai a releváns
hadirégészeti leletek tükrében*

11:40 – 12:00 Hozzászólások, vita

Ebédszünet

2. szekció.

Levezető elnök:

VÉGH FERENC, PhD, történész/PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs/

13:00 – 13:20 SZATLÓCZKI GÁBOR, független kutató, Berzence
*A lovag, a gyalog és a had: a királyi had az 1556. évi szigetvári
hadjáratban*

13:20 – 13:40 KANÁSZ VIKTOR, történész, doktorandusz PTE/MTA-PPKE
Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH) – Ma-
gyarságkutató Intézet, Budapest/ – KRISTON DOROTTYA, törté-
nész, doktorandusz PPKE/Vestigia Kutatócsoport/
*A dél-dunántúli, szlavóniai hadi események Pietro Duodo velencei
követ szemével*

13:40 – 14:00 SZVITEK RÓBERT, PhD, történész/Magyar Nemzeti Múzeum, Bu-
dapest/
Kiskomárom és Segesd ostroma 1651-ben

14:00 – 14:20 CZÖVEK ATTILA, régész/Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szek-
szárd/
A Szent Liga seregeinek régészeti hagyatéka Tolna megyében

14:20 – 14:40 Hozzászólások, vita

Szünet

3. szekció.

Levezető elnök:

BENE KRISZTIÁN, PhD, történész/PTE BTK Romanisztika Intézet, Pécs/

- 14:50 – 15:10 DÁVID FERENC, PhD, történész-jogász/PTE ÁJK, Pécs/
Páncélozott harcjárművek Baranyában, 1945.
- 15:10 – 15:30 HUSZÁR MIHÁLY, történész, doktorandusz PTE/Marcali Múzeum, Marcali/ –
NÉMETH ILDIKÓ, szociológus/Közös Önkormányzati Hivatal, Marcali/
Nevek, sorsok, történetek: Marcali második világháborús emlékmű névlistájának elemzése és annak tanulságai
- 15:30 – 15:50 TULIPÁN ÉVA, PhD, történész/HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest/
Az 1956. évi Köztársaság téri ostrom Kaposvár környéki emlékezete
- 15:50 – 16:10 Hozzászólások, vita

Zárszó:

BENE KRISZTIÁN, PhD, A PAB Hadtörténeti Munkabizottságának titkára

E SZÁMUNK SZERZŐI

BAGI ZOLTÁN PÉTER	PHD, történész, Győr Város Levéltára
BARÁTH ZSOLT	PhD, történész, adjunktus, ELTE SEK
BENE KRISZTIÁN	PhD, történész, habil. egyetemi docens, PTE BTK
DÁVID FERENC	PhD, történész-jogász, óraadó, PTE ÁJK
FAZEKAS FERENC	PhD, történész, adjunktus, PTE BTK
HARAMZA MÁRK	PhD, történész-régésztechnikus, Janus Pannonius Múzeum
HUSZÁR MIHÁLY	PhD, történész-főmuzeológus, Marcali Múzeum
JELENI RÓBERT ÁDÁM	történész, PhD-hallgató, ELTE TDI
KONKOLY SÁNDOR	geográfus, PhD-hallgató, PTE TTK FDI
MISKI PÉTER	történész, PhD-hallgató, PPKE TDI
NÉMETH ILDIKÓ	szociológus, Marcali
TULIPÁN ÉVA	PhD, történész, kutató HM HIM
VÉGH FERENC	PhD, történész, habil. egyetemi docens, PTE BTK

SZERKESZTÉSI ÚTMUTATÓ

1. Szövegformázás

Terjedelem:

- tanulmányok esetében optimálisan 40.000 „n” (szóközökkel)
- közlemények esetében 20–30.000 „n” (szóközökkel)
- rezenziók/ismertetések esetében 5–8.000 „n” (szóközökkel)

Formátum: A/4

Margó értékek: Alul: 2 cm Fent: 2 cm Bal: 2 cm Jobb: 2 cm

Lábléc/fejléc nincs

Betűtípus: Book Antiqua 12-es méret, lábjegyzetben 10-es méret.

Sorköz: Normál (1-es)

Elválasztó program kikapcsolva.

Bekezdések

- **Szöveg** balra rendezve.
- „**Enter**” csak új bekezdés előtt használható.

Kiemelés: csak dőlten, idézetek mindig dőlten.

Idézés formátuma: „....”

Idézetbe megjegyzés szúrása kapcsos zárójelben: [normál betűvel]

A grafikus file-okat külön file-ba tegye és annak printelt változatát is mellékelje.

A fotókat, rajzokat, térképeket vagy egyéb **illusztrációkat** csak indokolt esetben, korlátozott számban tudunk közölni.

A századokat ARAB számmal írja, kivéve, ha könyv/cikk címében szerepel.

2. Bibliográfia, jegyzetek

A szöveg végén helyezze el a hivatkozott művek jegyzékét a szerzők nevének (ennek hiányában a cím első szavának) **magyar abc szerinti betűrendjében**, a jegyzeteket szolgáló **rövidítések jelzésével** az alábbiak szerint:

2.1.1. A szerzők vezetéknévét NAGYBETŰVEL írja, a keresztnévét írja ki, idegen nyelvű publikáció esetén (akkor is, ha a szerző magyar) vesszővel választja el a vezetéknévtől.

2.1.2. A szerző neve után kettőspontot (:) tegyen. A publikáció címe után pont kerüljön.

2.1.3. A kiadó(k) nevét tüntesse fel.

2.1.4. Ha a kiadó több székhelyű, csak az első kettőt tüntesse fel.

2.1.5. A folyóirat-köteteket arab, a könyvköteteket római számmal jelölje.

2.1.6. Tanulmányok, cikkek esetén a könyvsorozatok, folyóiratok, lapok címét kurziválja.

2.1.7. Az oldalszámot csak a szám jelezze, rövidítést (l., o., p., pp.) ne használjon.

2.1.8. Több oldal idézése esetén a kezdő és a záró oldalszám rövidítés nélkül szerepeljen, tehát pl. 123–126., és NE 123–6, vagy 123–26.

2.1.9. A kéziratok keletkezési évét és általában nem publikációban (pl. hivatalos kiadványok, dokumentumok) található adatokat []-ban közölje.

2.1.10. Példák a különböző műfajú munkák felsorolására

Könyvek:

GERECZE 1893 = Gerecze Péter: *A pécsi székesegyház, különös tekintettel falfestményeire*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvtáros Bizománya, 1893.

DUNCAN-JONES 1982 = Duncan-Jones, Robert: *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

ANDRÁSFALVY 1975 = Andrásfalvy Bertalan: *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. (Tanulmányok Tolna megye történetéből VII.) Szekszárd, Tolna megyei Tanács Levéltára, 1975.

Cikk, fejezet tanulmánykötetben:

SIPOS 1994 = Sipos Péter: Őrségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: Földes György, Hubai László (szerk.): *Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990*. Tanulmányok. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1994. 149–180.

(Többkötetes mű esetén a kötet jelzésével: pl.: I: 27–32., III: 179–211.)

Cikk folyóiratban:

HOLLER 1996 = Holler László: A magyar korona néhány alapkérdéséről. *Századok* 130 (1996) 4. 907–964.

Cikk újságban:

KOCSIS 1937 = Kocsis László: Szőnyi Ottó. Az élő ember. *Dunántúl* (Pécs) 1937. november 14., 4.

Szócikk lexikonban:

FONT 1994 = Font Márta: Nyesztor krónika. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 498.

v a g y

"Szőnyi Ottó" In: *Révai Nagy Lexikona*. 21. k., Budapest, 1935, 781. (Itt u.i. a szerző ismeretlen.)

Kézirat:

RAVASZ ms. = Ravasz János: *Pécsi Tudományegyetem (1923–1950)*. Kézirat (JPTE Központi Könyvtár). Pécs, [1983]

2.1.11. Több azonos vezetéknévű szerző esetén a rövidítésekben is tüntesse fel a keresztnév kezdőbetűjét (KISS G. 1994; KISS M. 1994)

2.1.12. Ugyanazon szerző ugyanazon évben megjelent munkáinak jelölése: NAGY 1995a; NAGY 1995b

2.2. A jegyzeteket **lábjegyzetbe szerkessze az alábbiak szerint:**

2.2.1. Az irodalmi hivatkozásokat kizárólag a bibliográfiában jelzett rövidítésekkel kérjük.

2.2.2. Levéltári hivatkozások esetén

2.2.2.1. kérjük megadni a rövidítések jegyzékét, pl.:

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára = MNL BML

főispáni bizalmas iratok = főisp. biz

stb.

2.2.2.2. a konkrét hivatkozások esetén csak a rövidítéseket alkalmazza

2.2.2.3. az iratszámok pontos megjelölésével (amennyiben iratszám nincs, a csomón, dobozon belül, adja meg az irat címét, műfaját és keltezését: pl. X.Y. főszolgabíró leve N.N. főispánhoz - 1927. március 2.)

